

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ESKİÇAĞ BİLİM DALI

**ANTİK ÇAĞ'DA DOĞU-BATI MÜCADELESİ KAPSAMINDA
ROMA-PART İLİŞKİLERİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Serhat Pir TOSUN

BURSA 2020

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ BİLİM DALI

ANTİK ÇAĞ'DA DOĞU-BATI MÜCADELESİ KAPSAMINDA
ROMA-PART İLİŞKİLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Serhat Pir TOSUN

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI

BURSA 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans / Doktora Tezi/Sanatta Yeterlik Tezi/ Çalışması olarak sunduğum “Antik Çağ’da Doğu-Batı Mücadelesi Kapsamında Roma-Part İlişkileri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

30/03/2020

Adı Soyadı: Serhat Pir TOSUN

Öğrenci No:701742007

Anabilim/Anasanat Dalı: Tarih

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

: Sanatta Yeterlik

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: Antik Çağ'da Doğu-Batı Mücadelesi Kapsamında Roma-Part İlişkileri
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d)
Sonuç kısımlarından oluşan toplam 110 sayfalık kısmına ilişkin, 10/06/2020 tarihinde şahsım
tarafından *Turnitin* (Turnitin)* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler
uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu
Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda
belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini;
aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul
ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Serhat Pir TOSUN

10/06/2020

Adı Soyadı: Serhat Pir TOSUN
Öğrenci No: 701742007
Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı
Programı: Yüksek Lisans Programı
Statüsü: Yüksek Lisans ~~Doktora~~ Sanatta Yeterlik

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Kamil Doğançlı

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TARİH Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 701742007 numaralı Serhat Pir TOSUN'un hazırladığı "Antik Çağ'da Doğu-Batı Mücadelesi Kapsamında Roma-Part İlişkileri" konulu (Yüksek Lisans / ~~Doktora~~ / ~~Sanatta Yeterlik Tezi~~ / Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 10/06/2020 günü 13:00-14:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna (oybirliği / ~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI

Bursa Uludağ Üniversitesi

10 / 06 / 2020

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TARİH Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 701742007 numaralı Serhat Pir TOSUN'un hazırladığı "Antik Çağ'da Doğu-Batı Mücadelesi Kapsamında Roma-Part İlişkileri" konulu (Yüksek Lisans / Doktora / Sanatta Yeterlik Tezi / Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı, 10/06/2020 günü 13:00-14:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı / başarısız) olduğuna (oybirliği / ~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye

Prof. Dr. Zeynep DÖRTOK ABACI
Bursa Uludağ Üniversitesi

10 / 06 / 2020

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

TARİH Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 701742007 numaralı Serhat Pir TOSUN'un hazırladığı " Antik Çağ'da Doğu-Batı Mücadelesi Kapsamında Roma-Part İlişkileri" konulu (Yüksek Lisans / ~~Doktora~~ / ~~Sanatta Yeterlik~~-Tezi / ~~Çalışması~~) ile ilgili tez savunma sınavı, 10 / 06 / 2020 günü 13:00-14:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna (oybirliği / ~~oy çolukluğu~~) ile karar verilmiştir.

Üye

Doç. Dr. Ali ÖZCAN

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

10 / 06 / 2020

ÖZET

Yazarın Adı ve Soyadı	: Serhat Pir TOSUN
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Tarih
Bilim Dalı	: Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xv+156
Mezuniyet Tarihi	: / / 2020
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI

ANTİK ÇAĞ'DA DOĞU-BATI MÜCADELESİ KAPSAMINDA ROMA-PART İLİŞKİLERİ

MÖ 92 yılında başlayan Roma-Part ilişkileri MÖ 53 yılına kadar dostane bir şekilde devam etmiş, ancak MÖ I. yüzyılda ortaya çıkan Armenia problemi nedeniyle ilişkiler bozulmuştur. MÖ 53 yılında Syria'ya proconsul olarak atanan Romalı General Marcus Licinius Crassus, bir süre sonra Part seferi hazırlıklarına başlamıştır. MÖ 53 yılında sefere çıkan Crassus, Carrhae'de büyük bir hezimete uğramış, kendisi ve oğlu öldürülmüş, lejyon sancağı Part ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Roma, bu hezimetini hiçbir zaman unutmamıştır. Roma'da MÖ 27 yılında imparatorluk idaresinin kurulmasının ardından Roma-Part ilişkileri farklı boyutlara taşınmıştır. İmparator Augustus'tan Nero'ya kadar olan dönemde Romalılarla Partlar arasında küçük çaplı savaşlar yaşansa da genellikle Euphrates (=Fırat Nehri) iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmiştir. İmparator Nero döneminde Corbulo ile Roma, Armenia'da üstünlüğünü kabul ettirmiştir. İmparator Traianus ise Partlara karşı büyük bir sefer düzenlemiş ve Part başkentlerini ele geçirmiştir. Traianus'un bu başarılarının ardından Senatus kendisine *Parthicus Maximus* unvanını vermiştir. Antik kaynaklar, yazıtlar, sikkeler ve Babil arşivlerinden yararlanarak hazırladığımız bu tezde Roma-Part ilişkilerinin temelinde yatan nedenleri bulmayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Roma, Part, Armenia Meselesi, Parthicus

ABSTRACT

Name and Surname	: Serhat Pir TOSUN
University	: Bursa Uludağ University
Institution	: Social Science Institution
Field	: History
Branch	: Ancient History
Degree Awarded	: Master
Page Number	: xv+156
Degree Date	: /.... / 2020
Supervisor	: Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI

ROMAN-PARTHIAN RELATIONS DURING THE EAST-WEST STRUGGLE IN ANTIQUITY

Roman-Parth relations that started in 92 BC had continued amicably until 53 BC. Due to the Armenia Question these relationships have been disrupted. In 53 BC, Marcus Licinius Crassus was appointed as a proconsul to Syria. After Crassus was appointed as a proconsul to Syria he started preparations for a Parth campaign. In 53 BC, in Carrhae, Crassus suffered a great crush, Crassus and his son were killed and the legion standards was captured by the Parthian army. Rome has never forgotten this defeat in 53 BC. After the establishment of the Imperial administration in Rome in 27 BC Rome-Parth relations were moved to different extend. Although battles were fought between the Roman Empire and the Part Empire in the period between Emperor Augustus and Emperor Nero Euphrates accepted as a boundary. Roman Empire in the reign of Emperor Nero achieved superiority in Armenia. When the Roman Emperor Traianus had a great campaign to the Parthian Empire and took over the capitals of the Parthian Empire Senatus had gave him the title of Parthicus Maximus. In this study, which we prepared by using ancient sources, inscriptions, coins and Babylonian archives, we tried to find the underlying causes of the Roman-Parthian relations.

Key Words: Rome, Parthia, Armenia Question, Parthicus

ÖNSÖZ

Roma İmparatorluğu uzun yıllar boyunca Doğu'da Part İmparatorluğu ile hem siyasi hem de kültürel etkileşimde bulunmuştur. Bu siyasi sürecinin temelinde birçok dinamik bulunmaktadır. Her iki devletin birbirleriyle yapmış oldukları savaşların birçoğunun yaşadığımız topraklar üzerinde yapılması, Partlara dair yapılmış olan çalışmaların azlığı ve Roma-Part ilişkilerinin önemi bu tezi oluşturmamıza vesile olmuştur. Part İmparatorluğu, Doğu'da İran coğrafyasında siyasi, kültürel ve ekonomik anlamda çok önemli bir konumda olduğu için bu devletin incelenmesi adına çalışmalara başladık. Grek ve Latin kaynaklarının kullanılmasının yanı sıra sikkeler, yazıtlar ve Doğu kaynaklarından yararlanarak yaptığımız bu çalışma, alanında bir boşluğu dolduracağına inanmaktayız. Danışmanımın alana dair fikirleri benim bu konu üzerindeki çalışma motivasyonumu arttırmıştır. Bu tez sürecinin başından itibaren bana maddi manevi desteğini esirgemeyen, fikirleriyle bana ışık tutan ve her zaman yanımda olan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yardımlarından dolayı Uludağ Üniversitesi'nden Arş. Gör. İlknur GÜRGEN'e teşekkür ederim. Bazı kaynaklara erişim konusunda bana sağladıkları desteklerden dolayı Rzeszów Üniversitesi'nden Marek Jan Olbrycht'e ve Utrech Üniversitesi'nden Rolf Strootman'a ayrıca teşekkür etmek isterim. Tezin birçok aşamasında fikir alışverişinde bulunduğum değerli dostum Mustafa Talha Savaş'a, Munzur Üniversitesi'nden hocam Dr. Öğr. Üyesi Harun Danışmaz'a ve Arş. Gör. Ömer Faruk ARICAN'a ve Uludağ Üniversitesi'nden sınıf arkadaşım Arş. Gör. Adil Can GÜRSES'e teşekkür etmek isterim.

Ayrıca eğitim hayatımda her zaman yanımda olan aileme ve beni hiçbir zaman yalnız bırakmayarak yanımda olan nişanlım Elif KAYA'ya sonsuz teşekkür ederim.

Serhat Pir TOSUN

Bursa-2020

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar	xi
HARİTALAR	xii
SİKKELER.....	xiii
ESER KISALTMALARI	xiv
DİĞER KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PARTLARIN KÖKENİ VE TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

1. PARNİLERİN YAKIN DOĞU'DAKİ YERİ	6
2. PART İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU	13
3. PART İMPARATORLUĞU'NUN YÜKSELİŞİ	18
4. PART KÜLTÜRÜ	28

İKİNCİ BÖLÜM

ARMENIA MESELESİ

1. ARMENIA SORUNU'NUN ORTAYA ÇIKIŞI	32
2. MARCUS LICINIUS CRASSUS VE CARRHAE SAVAŞI	49
3. CARRHAE SAVAŞI SONRASINDA ARMENIA VE SYRA'DAKİ MÜCADELELER	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA HÂKİMİYET MÜCADELESİ

1. IULIUS - CLAUDIUS HANEDANI DÖNEMİNDE ROMA-PART

İLİŞKİLERİ 62

1.1. İmparator Augustus Döneminde (MÖ 27–MS 14) Roma-Part İlişkileri 62

1.2. İmparator Tiberius Döneminde (MS 14-37) Roma-Part İlişkileri 69

1.3. İmparator Caligula (MS 37-41) ve Claudius (MS 41-54) Dönemlerinde
Roma-Part İlişkileri 71

1.4. İmparator Nero Döneminde (MS 54–68) Roma-Part İlişkileri 74

2. İMPARATOR VESPASIANUS DÖNEMİNDE (MS 69-79) ROMA-PART

İLİŞKİLERİ 80

3. MS 98-161 YILLARI ARASINDA ROMA-PART İLİŞKİLERİ 82

3.1. İmparator Traianus Döneminde (MS 98-117) Roma-Part İlişkileri 82

3.2. İmparator Hadrianus Döneminde (MS 117-138) Roma-Part İlişkileri 88

3.3. İmparator Antoninus Pius (MS 138-161) ve Marcus Aurelius (MS 161-180)
Dönemlerinde Roma-Part İlişkileri 90

4. SEVERUS HANEDANI DÖNEMİNDE ROMA-PART İLİŞKİLERİ VE SÂSÂNÎ İSYANI 93

4.1. İmparator Septimius Severus Döneminde (MS 193–211) Roma-Part İlişkileri
..... 93

4.2. İmparator Marcus Aurelius Antoninus “Caracalla” Döneminde (MS 211-217)
Roma-Part İlişkileri 99

4.3. İmparator Macrinus Döneminde (MS 217-218) Roma-Part İlişkileri 102

SONUÇ 106

KAYNAKÇA 109

EKLER 124

EK-1: Kral Listeleri 124

EK-2: Haritalar	135
EK-3: Sikkeler	145

TABLÖLAR

Tablo 1: Med İmparator Listesi

Tablo 2: Akhamenid Kral Listesi

Tablo 3: Part İmparatorları Listesi

Tablo 4: Roma İmparatorları Listesi

Tablo 5: Selevkos İmparatorları Listesi

Tablo 6: Artaxias Hanedan Listesi

Tablo 7: Roma ya da Partlar Tarafından Atanan Armenia Kralları

Tablo 8: Arshakuni (Arsacid) Hanedanına Mensup Armenia Kralları

Tablo 9: Pontus Kral Listesi

Tablo 10: Bithynia Kral Listesi

Tablo 11: Kappadokia Kral Listesi

HARİTALAR

Harita 1: Strabon'a Göre Dünya Haritası

Harita 2: Parthia'nın Coğrafi Konumu ve Komşu Bölgeler

Harita 3: MS I. Yüzyılda Part İmparatorluğu'nun Sınırları

Harita 4: Part İmparatorluğu'nun En Geniş Sınırları

Harita 5: Part-Roma Savaşları Öncesinde Armenia ve Komşuları

Harita 6: II. Tigranes Döneminde Armenia Krallığı (MÖ 95-66)

Harita 7: Part İmparatorluğu ve Ön Asya'nın Siyasi Durumu

Harita 8: Part İmparatorluğu'nda Lejyonların Bulunduğu Şehirler

Harita 9: Selevkos İmparatorluğu'nun En Geniş Sınırları

Harita 10: MS II. Yüzyılda Roma Hakimiyetinin Doğu'da Ulaştığı Yerler

Harita 11: MS I. Yüzyılın Sonunda Orta Doğu

Harita 12: Carrhae ve Çevresi

Harita 13: Part İmparatorluğu Döneminde Orta Doğu'daki Ticaret Rotaları

SİKKELER

- Sikke 1:** Selevkos İmparatoru Seleukos Nikator
Sikke 2: Selevkos İmparatoru II. Seleukos Kallinikos
Sikke 3: Selevkos İmparatoru II. Demetrius Nikator
Sikke 4: Baktria Grek Kralı II. Theodotus/Diodotus
Sikke 5: Part İmparatorluğu'nun Kurucusu I. Arsaces
Sikke 6: Part İmparatoru I. Phriapatius
Sikke 7: Part İmparatoru I. Mithridates
Sikke 8: Part İmparatoru III. Artabanus
Sikke 9: Part İmparatoru II. Phraates
Sikke 10: Part İmparatoru II. Phraates
Sikke 11: Part İmparatoru II. Mithridates
Sikke 12: Part İmparatoru II. Orodes
Sikke 13: Q. Labienus Parthicus
Sikke 14: Part İmparatoru V. Phraates (Phrataces) ve Annesi Thea Musa
Sikke 15: Roma İmparatoru Augustus
Sikke 16: Roma İmparatoru Augustus ve Gaius Iulius Caesar
Sikke 17: Roma İmparatoru Tiberius
Sikke 18: Roma İmparatoru Tiberius
Sikke 19: Roma İmparatoru Nero
Sikke 20: Roma İmparatoru Nero
Sikke 21: Roma İmparatoru Traianus
Sikke 22: Roma İmparatoru Traianus
Sikke 23: Roma İmparatoru Traianus
Sikke 24: Roma İmparatoru Hadrianus
Sikke 25: Roma İmparatoru Hadrianus
Sikke 26: Roma İmparatoru Marcus Antonius
Sikke 27: Roma İmparatoru Marcus Antonius
Sikke 28: Roma İmparatoru Lucius Verus
Sikke 29: Roma İmparatoru Septimius Severus ve Caracalla
Sikke 30: Sâsânî İmparatorluğu'nun Kurucusu Artaxerxes
Sikke 31: Sâsânî İmparatoru I. Şapur

ESER KISALTMALARI

BDIA	Hunger, Hermann and Abraham Sachs (eds.). <i>Astronomical diaries and related texts from Babylonia</i> . Volume III: Diaries from 164 B.C. to 61 B.C. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996.
BMC	Wroth W. Hill G, <i>A Catalogue of the Greek Coins of the British Museum</i> , London, 1903.
BMCRE	<i>A Catalogue of Coins the Roman Empire in the British Museum</i>
BMCRR	Herbert A. Grueber, <i>A Catalogue of Coins of the Roman Republic in the British Museum</i> , vols. I-III, London, 1910.
CAH	The Cambridge Ancient History
CHI	The Cambridge History of Iran
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum, consilio et auctoritate Academiae Litterarum (Regiae) Borussicae editum. I-XVI. Leipzig, Berlin 1826-1843. Ed. Altera: Leipzig, Berlin 1893-...
CNG	Classical Numismatic Group
EA	Epigraphica Anatolica
IGSK	<i>Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien</i> , Bonn 1972-...
ILS	Inscriptiones Latinae Selectae, vol.1 Ed. Hermann Dessau, 1892.
LCL	Loeb Classical Library
MJH	Mediterranean Journal of Humanities
RIC	H. Mattingly, E.A. Sydenham et al. eds., <i>Roman Imperial Coinage</i> , London, 1923-...
RRC	M. H. Crawford, <i>Roman Republican Coinage</i> , Cambridge, 1976.
TAM	Tituli Asiae Minoris

DİĞER KISALTMALAR

b.	Baskı
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
nr.	Numara
p.	Part
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
vd.	Ve devamı
vb.	Ve benzeri
Vol.	Volume
yakl.	Yaklaşık

GİRİŞ

Roma ile Part İmparatorluğu arasındaki ilişkiler Yakın Doğu tarihini derinden etkilemiştir. Roma-Part olarak başlayan süreç daha sonra Bizans- Sâsânî ilişkileri olarak devam etmiştir. Yaklaşık 700 yıl süren siyasi ilişkilerin temelinde bazı kritik noktalar göze çarpmaktadır. Öncelikle Roma MÖ 53 yılına kadar Part İmparatorluğu'na karşı saldırgan bir tutum sergilemekten kaçınmıştır. Yazmış olduğumuz tezde Roma'nın Partlara karşı tutumunun değişmesinin ardında yatan nedenleri bulmaya gayret gösterdik. MÖ 92 yılında Sulla-Orobazus arasında yapılan görüşmeler dostane bir şekilde geçmiş ancak 40 yıl sonra bu durum değişmiştir. Bunun altında yatan sebepleri irdelemek Part-Roma ilişkilerini açıklama bağlamında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. MÖ 92 yılında Melitene'de (=Malatya) yapılan görüşmelerden sonra Roma, gerekmedikçe Part İmparatorluğu ile ilgilenmemiştir.

Partların kendi tarihlerini yazmak gibi bir amacı olmadığı için haklarındaki bilgilerin önemli bir kısmını Grek ve Latin yazarlardan öğreniyoruz. Grek ve Latin yazarlar eserlerinde, Partlara ve onların Roma ile yaptıkları savaflara ayrıntılı olarak yer vermiştir. Bununla birlikte, bu eserlerin tek taraflı bir bakış açısıyla kaleme alındıklarını ve taraflı olduklarını her zaman göz önünde bulundurmamız gerekir.

Partlar dair bilgi veren antik yazarların başında MÖ V. yüzyılda yaşayan Herodotos (MÖ 484-425) gelir. Herodotos, *Historiai* adlı eserinde Parni göçebe grubunun kökeni ve Dahae Konfederasyonundan bahseder. Dahae Konfederasyonu, eserin Akhamenid Hanedanının anlatıldığı bölümde yer almaktadır. Kültürel açıdan da Herodotos'un eseri dikkate alınmalıdır. Örneğin, Partların dini figürlerinden biri olan *Magiler* hakkında Herodotos'dan yararlanabiliriz.

Amaseialı ünlü coğrafyacı Strabon da Partların kökeni ve siyasi tarihlerine ilişkin ayrıntılı bilgiler vermektedir. Özellikle Part İmparatorluğu'nun kurucusu Arsaces'in (MÖ 247-211) soyu hakkındaki önemli bilgilerden bazıları Strabon'a aittir. Strabon, Arsaces'in İskit kökenli olduğunu belirten antik yazarların başında gelir. *Geographika* (=Coğrafya) adlı eserinde sadece coğrafya değil, devletlerin ya da kabilelerin hem Roma ile ilişkilerini hem de kendi içlerindeki durumları anlatmaya çalışmıştır. Strabon coğrafi kısımlara ayırarak anlattığı eserinde Armenia, Kappadokia, Baktria, Parthia gibi önemli

siyasi merkezlerden de bahsetmektedir. Dolayısıyla *Geographika* genel anlamda en önemli başvuru kaynaklarımız arasındadır.

Iustinus ise *Epitome of Pompeius Trogus* adlı eserinde siyasi ve kültürel ilişkileri özetleyerek açıklamıştır. Genel anlamda Roma ile Part İmparatorluğu arasında siyasi bir çekişmeden sonra Partlara karşı duyulan ilgi arttığı için Partları siyasi ve sosyal olarak tanımlamak antik yazarlar için önemli olmuştur. Zaten Part İmparatorluğu I. Mithridates ile muazzam gelişim göstermiş, II. Mithridates döneminde ise en üst noktalara çıkmıştır. Bu dönemde *status quo* olarak adlandırılan güçler dengesinde Partlar ve Roma eşit konuma gelmiştir. Strabon ve Iustinus yazmış oldukları eserlerinde bu detayı önemle vurgulamıştır.

Partlara ve Partların Roma ile olan ilişkilerine dair bulunan bir diğer kaynak ise Roma'nın Kilikia Eyaleti'nde valilik görevinde bulunmuş Marcus Tullius Cicero'dur (MÖ 106-43). Kilikia Eyaleti Valiliği, Roma-Part ilişkileri açısından oldukça önemli bir pozisyonudur. Carrhae Savaşı sonrasında bölgeye giden Cicero bunu yazmış olduğu mektuplarda belirtmiştir. Cicero merkezle olan yazışmalarında sadece siyasi meselelerle ilgili mektuplar kaleme almakla kalmamış, aynı zamanda bazı önemli yasalar hakkında bilgi vermiştir. Bu bağlamda *Lex Manilia* yasasını Cicero'dan öğrenme fırsatını yakalıyoruz. Dolayısıyla Cicero'nun Kilikia Eyaleti valiliği sırasında yazdığı mektuplar ve bazı önemli yasalar hakkında bilgi vermesi, tezimiz açısından oldukça önemlidir.

Plutarkhos (MS 46-120), *Bioi Paralleloi (=Paralel Yaşamlar)* isimli eserinde Armenia meselesinin temelini oluşturan dinamiklerden bahsetmiştir. Plutarkhos eserinde Roma ve Yunan dünyasının önemli isimlerinin biyografilerini ele almıştır. Bu açıdan bakacak olursak eserde, Cornelius Sulla'nın, Lucullus'un, Pompeius Magnus'un Armenia ve Pontus meselelerine ilişkin icraatları anlatılmaktadır. Ayrıca Plutarkhos Marcus Licinius Crassus'un da biyografisini kaleme almıştır. Dolayısıyla Carrhae Savaşı'na ilişkin en çarpıcı bilgileri Plutarkhos'un Crassus için yazdığı kısımdan öğrenebiliriz.

Tıpkı Plutarkhos gibi, Gaius Suetonius Tranquillus (MS 69-122) da Roma tarihine ilişkin 12 Caesar'ın hikâyesini, biyografisini anlatmıştır. Suetonius, Latince olarak kaleme aldığı *De Vita Duodecim Caesarum (=On İki Caesar'ın Yaşamı)* adlı bu eserinde Gaius Iulius Caesar'dan İmparator Domitianus'un ölümüne kadarki (MÖ 100-MS 96) süreçte tahta çıkan Roma imparatorlarının biyografilerini anlatmaktadır. Cumhuriyet

Dönemi'ni sona erdiren çalkantılı yıllardaki Roma iç ve dış politikası hakkında ayrıntılı bilgiler veren eserde ayrıca Roma devlet yapısı, toplum hayatı, siyasi olaylar vb. konulara da değinmektedir. Tezimizin son kısmını oluşturan Roma İmparatorluk Dönemi'ne dair bilgilere Suetonius'un bu eserinden ulaşabiliriz. Ayrıca Aurelius Victor'un (MS 320-390) *De Caesaribus* adlı eserinde de imparatorların faaliyetlerinden bahsedilir.

Tezimizin ikinci kısmını oluşturan Armenia Meselesi ve sonrası için Cassius Dio'nun (MS 155-235) yazdığı 80 kitaptan müteşekkil *Romaike Historia* (=Roma Tarihi) adlı çalışması da kullandığımız kaynaklar arasındadır. Cassius Dio, bu eserde Roma-Part ilişkilerini tüm boyutlarıyla ele alır. Marcus Licinius Crassus'un (MÖ 115-53) MÖ 53 yılında Carrhae'da yenilmesinden başlayarak, bu siyasi ilişkinin sonuna kadar detaylı bir anlatı sunar. Bu açıdan Cassius Dio'nun eseri tezimiz için genel anlamda siyasi tarih bakımından önemli bir kaynaktır. Ayrıca İmparatorlar dönemini anlattığımız kısımda Cornelius Tacitus'un (MS 56-120) *Annales* ve *Historia* adlı eserleri de dikkate değer niteliktedir.

Polybius'un (MÖ yakl. 200-118) yazdığı *Historiai* (=Araştırmalar) adlı eserinden de yine Roma'nın siyasi tarihi hakkında detaylı bilgiler edinme fırsatı buluyoruz. İskenderiyeli tarihçi Appianos'un (MS II. yy) *Romaika* (=Roma Tarihi) adlı eseri de birçok önemli konuya değinmiştir. Çalışmamızda, bu eserin birçok önemli bölümünden yararlanılmıştır.

Antiokheialı tarihçi Ammianus Marcellinus'un (MS 322-400) 31 kitaptan oluşan *Rerum Gestarum* (=Roma Tarihi) adlı eseri geniş bir savaş tarihidir. Ancak Ammianus Marcellinus diğerlerine göre daha geç bir tarihte bu eseri yazmıştır. MS 96-378 arasındaki olayları ele alan eserin sadece MS 353-378 yılları arasını anlatan bölümleri günümüze ulaşabilmiştir. Ammianus Marcellinus eseri kaleme aldığı dönemde Bizans- Sâsânî savaşları gündemde olduğu için Partlar'dan çok Sâsânî konusuna odaklansa da zaman zaman Partlar'a da değinmektedir. Örneğin Partlar Med başkenti Rhaga'yı ele geçirdikten sonra şehrin adını Arsakia olarak değiştirdiklerine dair yaygın bir görüş bulunsa da Amianus Marcellinus, Rhaga/Arsakia meselesini iki farklı şehir olarak tanımlayan yazarlardan biridir.

Flavius Iosephus'un (MS 37-yakl. 100) yirmi kitaptan oluşan *Antiquitates Iudaicae* (=Yahudi Tarihi) ve yedi kitaptan oluşan *Bellum Iudaicum* (=Yahudilerin Romalılara

Karşı Savaşının Tarihi) adlı eserleri, Yahudi bir tarihçinin gözüyle olayları anlatması bakımından hayli ilginçtir. *Historia Augusta* ya da *Scriptores Historiae Augustae* (MS III. yy. sonu-IV. yy. ilk yarısı) adlı anonim eser, MS 117-284 yılları arasındaki Roma imparatorları ve dönemlerine ilişkin ayrıntılı anlatılar ihtiva eder. Özellikle Roma-Part ilişkilerinin yoğunlaştığı dönemleri ele alması nedeniyle çalışmamızda bu esere sıklıkla başvurulmuştur.

Tezimizde Roma ve Part İmparatorluğu'nu MÖ 53 yılında Carrhae'da savaşmaya iten sebepleri nelerdi, Crassus'un bu sefer hakkındaki motivasyonu neydi? Roma İmparatorları için *Parthicus* unvanını almak ne ifade ediyordu? MÖ III. yüzyılda gerçekleşen Sâsânî isyanının Partlarla ilgisi neydi? vb. gibi sorulara cevap aramaya çalıştık. Bu bağlamda Roma'nın Part İmparatorluğu ile ilgili motivasyonunu çözmeye gayret gösterdik.

Part İmparatorluğu'nun kuruluşu ve yükselişi meselesine dair bilgilerimizin çoğu modern araştırmalara dayansa da Roma Dünyası'nda MÖ 53'ten sonra Partlara olan ilgi artmış ve antik yazarlar ikili ilişkiler hususunda detaylı bilgiler vermiştir. MÖ 92 yılından itibaren Roma, Part İmparatorluğu ile siyasi ilişkilere başlamıştır. Marcus Licinius Crassus ve Marcus Antonius'un Part İmparatorluğu'nu ele geçirme hayali, özellikle Antiocheia'yı (=Antakya) üs olarak kullanan MS III. yüzyıl imparatorları tarafından sık sık denenmiştir.¹

Part tarihi hakkında sadece Latin ve Grek kaynaklarından faydalanmak hem konuyu eksik bırakmakta hem de bu eserler tek taraflı bir bakış açısıyla yazıldıklarından subjektif bilgiler içermektedir. Bu nedenle çalışmamızda kaynaklar mümkün olduğu kadar çeşitlendirilerek daha objektif sonuçlara ulaşmak hedeflenmiştir. Bu bağlamda Partlar hakkında bilgi veren bir diğer kaynak grubu ise Çin kaynaklarıdır. Part İmparatorluğu hakkında Çin kaynakları önemli bilgiler vermektedir. Nitekim Part İmparatorluğu özellikle II. Mithridates Dönemi'nden itibaren Çin ile ekonomik ilişkiler kurmaya başlamasından sonra, Çin kaynaklarında Partlar hakkındaki bilgilerde ciddi bir artış görülür. Bu kaynaklarda Part İmparatorluğu *Anxi* olarak geçmektedir. Part İmparatorluğu'nun önemli merkezlerinden biri olan Merv kenti ise Çin kaynaklarında

¹ R. Ann Ricciardi, *A Reconsideration of the Iconography of the Triumphal Reliefs of Shapur I*, Unpublished Master Thesis, University of Cincinnati Department of Classics, 2003, s. 10.

Küçük Anxi olarak belirtilmektedir. Ayrıca Part İmparatorluğu'nun diğer önemli merkezlerinden olan Dura-Europos ve Susa gibi kentlerden gelen bulgular kültürel ve siyasi açıdan Part tarihini aydınlatmaktadır. İslam Dönemi kaynaklarından olan Taberi'nin eseri² de Sâsânî Dönemi'ne ışık tutmaktadır. Taberi, Sâsânîlerin kuruluş aşamasını anlatırken Partlar hakkında da bilgiler vermektedir.

George Rawlinson, Jozeph Wolski ve Neisol Carell Debevoise'nin başlattığı Part Tarihi çalışmaları son yıllarda hız kazanmıştır. Bu alanda birçok kitap ve makale yayınlanmakla birlikte, hala birçok nokta açıklığa kavuşturulamamıştır. Özellikle Touraj Daryae hem yazdığı makalelerle hem de İran Tarihi hakkında yaptığı editöryal çalışmalarla alana katkıda bulunmuştur. Touraj Daryae'nin editörlüğünü yaptığı *The Oxford Handbook of Iran History* (Oxford University Press, Oxford, 2012) adlı eser İran tarihini geniş bir perspektiften sunmaktadır. Bahsi geçen kitaptaki *The Aracid Empire* (ss. 164-186) adlı bölümü kaleme alan Edward Dabrowa'nın çalışmaları da dikkate değerdir. Dabrowa, "The Parthian Aristocracy: Its Social Position and Political Activity" (*Parthica*, C. 15, 2013, ss. 53-62) adlı başka bir makalesinde ise Part aristokrasisinin detaylarından bahsetmektedir. Dabrowa, Part tarihi hakkında da makaleler içeren *Electrum* adlı derginin editörlüğünü de yapmaktadır. Ayrıca tezimizde bahsetmiş olsak da burada bir konuya değinmekte fayda vardır. Leonardo Gregoratti, "Corbulo versus Vologases: A Game of Chess For Armenia" (*Electrum*, vol.24, 2017, ss. 107-121) adlı makalesinde Corbulo-Vologases ilişkisini ayrıntılı olarak ele almış ve bu ilişkiyi satranca benzetmiştir. Jozeph Wolski'nin izinden devam eden Marek Jan Olbrycht'in eserlerinde Part göçebe kültürü hakkında detaylı bilgiler edinebiliriz. Ayrıca kaynaklar sadece yazılı metinlerden ibaret değildir. Roma ve Part tarihine ilişkin sikke katalogları *Roman Imperial Coinage* ve *A Catalogue of the Greek Coins of the British Museum (Parthia)* dönemin siyasi durumunu anlatmaktadır.

² *The History of Al-Tabari*, vol.4, translated by Moshe Perlmann, New York: State University of New York Press, 1987.

BİRİNCİ BÖLÜM

PARTLARIN KÖKENİ VE TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

1. PARNİLERİN YAKIN DOĞU'DAKİ YERİ

MÖ 247 ile MS 224 yılları arasında Yakın Doğu'nun³ kuşkusuz en önemli siyasi aktörlerinden birisi Part İmparatorluğu'dur. Yaklaşık 400 yıl boyunca Yakın Doğu'ya damga vuran Partların kökenleri oldukça eskiye dayanmaktadır. Partlar göçebe bir topluluktan devlet olarak siyasi bir yapıya dönüştükten sonra (MÖ 247), Sâsânîler Dönemine (MS 224-651) kadar Mezopotamya ve Yakın Doğu'nun hâkim siyasi güçlerinden biri olarak kabul edilirler. Bu yüzden Part İmparatorluğu bir süre Yakın Doğu'nun başat siyasi aktörü olmuştur. Partlar uzun süre Akdeniz Dünyası'nın büyük bir kısmına hâkim olan Roma ile doğrudan siyasi, ticari ve askeri ilişki kurduğu için, Antik Çağ'da önemli bir yere sahiptir. İran coğrafyasından tüm Mezopotamya'ya yayılan Partların siyasi gelişimlerini incelemeyen önce İran coğrafyasındaki varlıklarını ve bölgede oynadıkları rolü iyi bir şekilde incelemek gerekmektedir.

Göçebe bir yaşam tarzına sahip olan Partların kökenlerini araştırma konusunda ciddi engeller bulunmaktadır. Göçebe toplumların en büyük eksikliklerinden biri olan maddi kalıntı bırakma sorunu Partlar için de geçerlidir ve haklarındaki yazılı kaynaklar sınırlıdır. Bu nedenle Partların kökenleri hakkında doğru ve detaylı bilgi vermek ne yazık ki hayli zordur. Kaynakların yetersizliğinden ya da sınırlılığından dolayı klasik yazarların Partlar hakkındaki söylemlerini dikkate almalıyız. Bununla birlikte Partlar “göçebe bir topluluk” olma avantajını çok iyi bir şekilde kullanmıştır. Zira göçebe kökenli bir topluluk olmaları Partlara devletin kuruluş aşamasında yarar sağlamıştır.⁴

Yakın Doğu'nun süper gücü olan Partların siyasi tarihini bir bütün olarak incelemek yukarıda anlatılan nedenlerden dolayı güçtür. Part İmparatorluğu'nu ya da toplumunu tanımlayabilmek için öncelikle bazı problemlere açıklık getirmek gerekmektedir. Partlar

³ Yakındoğu olarak tabir ettiğimiz coğrafya geniş bir alanı kapsamaktadır. Bölgenin sınırları; batıda Türkiye (Anadolu) ve Mısır'dan Akdeniz'e, diğer adıyla Levant'a (günümüzde İsrail, Lübnan, Ürdün ve Fırat'ın batısındaki Suriye topraklarını kapsayan bölge), doğuda Mezopotamya (Fırat'ın doğusundaki Kuzey Suriye ve Irak) ile İran'a kadar uzanır (Bkz. Amelie Khurt, *Eski Çağ'da Yakın Doğu*, çev. Dilek Şendil, C.1, 4.b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 1; Daniel Snell (Ed.), *A Companion to the Ancient Near East*, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, s. XVIII).

⁴ Marek Jan Olbrycht, “Parthia and Nomads of Central Asia. Elements of Steppe Origin in the Social and Military Developments of Arsacid Iran”, *Orientalwissenschaftliche Hefte*, 12, 2003, s. 70.

hakkında açıklığa kavuşturulması gereken problemlerin ilki, köken ve isim problemidir. Partların kökenine dair yapılan çalışmalarda ilk olarak *Parni/Aparni* tanımıyla karşılaşmaktayız. Strabon eserinde Hazar Denizi'nin doğusunda yaşayan *Parthi/Parni* adlı topluluğun soy isimlerinin *Aparni* olduğunu söylemektedir.⁵ Antik yazarlardan Iustinus, Parniler için İskitçe 'sürgün edilen' anlamına gelen *Parthi* terimini kullanmıştır.⁶ *Parni/Aparni* terimlerinin varlığı sadece antik yazarlarda değil, Orta Persçe metinlerinden *Bundahishn* 'de de geçmektedir.⁷

Parnilerin üyesi olduğu Dahae⁸ Konfederasyonu'nun yaşadığı bölge hakkında da net bir bilgi vermemiz hayli zordur. Strabon eserinde İskit kökenli Dahae gruplarının Hazar Denizi bölgesinde yaşadığını iddia ederken, bazı modern araştırmalarda da Dahae Konfederasyonu'nun İran'ın Pers Eyaleti'nde konumlandığı belirtilmiştir.⁹ Herodotos ise bölgede yaşayan halklardan bahsederken *Dahae*, *Mardi*, *Dropici* ve *Sagartii* gibi grupların adını verir.¹⁰ Dahae Konfederasyonu, Pers Kralı Kserkses'in (MÖ 486-465) Persepolis'te bulunan yazıtında karşımıza *Daeva* olarak çıkmaktadır.¹¹

Dahae Konfederasyonu kısaca *Parni*, *Xantii*, *Pissuri* olarak adlandırılan üç gruptan müteşekkildi.¹² Dahae Konfederasyonu'nun bir parçası olan Parniler, bir müddet Oxus Nehri¹³ (=Ceyhun veya Amuderya) civarında varlıklarını sürdürmüştür.¹⁴ Partlar için 'Sürgün edilen' teriminin kullanılmasının Konfederasyonu oluşturan gruplar arasındaki bir çıkar çatışmasına işaret etmesi ihtimal dahilindedir. Muhtemelen bu iç mücadeleler sonucunda *Parni* gibi bazı gruplar sürgün edilmiştir. Ancak açık bir şekilde söylemek

⁵ Str. XI.7.1; A. D. H. Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", *CHI*, ed. Ehsan Yarshater, C. 3, p. 1, 4.b, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 27.

⁶ Iust. XLI.1.1-2.

⁷ R. Nelson Frye, *The History of Ancient Iran*, München: C.H. Beck, 1984, s. 206.

⁸ *Dahae* ya da *Dihistan* bkz. Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of The Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, London and New York: I.B. Tauris, 2008, s. 19.

⁹ Str. XI.7.1; Eckart Olshausen, "Dahae", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2004, C.4, s. 39.

¹⁰ Hdt. I.125. "... Persler çeşitli boylardan oluşmuşlardır... Panthialailar, Derusiailar, Germanilerdir, hepsi de daha öncekiler gibi çiftçidirler; Dailar, Mardiler, Dropikler, Sagartlar ise çobandırlar." Metinde de görüldüğü üzere, Herodotos Dahae yerine *Dai/Dao* terimini kullanmıştır.

¹¹ Xerxes, *Persepolis H*, 25-26: "...Macyā, Arabāya, Gadāra, Hiduṣ, Katpatuka, Dahā, Sakā..."; R.G. Kent, *Old Persian. Grammar Texts Lexicon*, American Oriental Society, New Haven-Connecticut, 1950, s. 151; Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 26-27.

¹² Str. XI.8.2; Olbrycht, "Parthia and Nomads...", s. 71.

¹³ Strabon'a göre (XI.7.3) Oxus Nehri Asia'daki (Hindistan'dakiler hariç) en büyük akarsudur.

¹⁴ Neilson C. Debevoise, *A Political History of Parthia*, Chicago: The University of Chicago Press, 1938, s. 2; Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 206.

gerekirse, Dahae Konfederasyonu hem Arsaces'in hareketini desteklemiş hem de devletin kurulmasına katkı sağlamıştır.¹⁵

Arsaces önderliğindeki Parniler göç ettikten sonra Parthyene/Parthava topraklarını işgal ettikleri için onlara *Part* ismi verilmiştir.¹⁶ Parthava ismi Partların bölgeye yerleşmesinden sonra *Pahlava* şeklinde anılmaya başlamıştır.¹⁷ Bu dönemden itibaren de *Pahlava/Pehlevi* terimi Partları nitelemektedir.¹⁸ Bu isimlendirme probleminin sonucunda Part İmparatorluğu'nun kuruluşundan önceki süreçten bahsederken *Parni/Aparni*, İmparatorluğun kurulmasından sonra ise *Part* terimini kullanmamız uygun olur. Partların isimlendirilmesi hakkında sadece Grek ve Latin kaynaklarını göz önünde bulundurmanız yanlış olur. Partlar kendilerinin *Eşk* adında bir kişinin soyundan geldiklerine inandığı için kendilerini *Eşkanian (Eşkanlılar)* olarak adlandırmıştır.¹⁹

Parnilerin göç ettiği Parthava bölgesi hakkındaki en erken bilgiler Assur kaynaklarına dayanmaktadır. Assur kayıtlarında, Kral Esarhaddon'un (MÖ 681-669) yaklaşık MÖ 673 yılında Hazar Denizi'nin güneyine bir saldırı düzenlediği ve *Partukka* ile *Partakka* yöneticilerini esir alıp bol miktarda sığır, koyun, deve ve atı ganimet olarak ele geçirdiğinden bahsetmektedir.²⁰ Assur Kralı Esarhaddon'un yıllıklarında geçen, "*Partakka reisi Uppis, Partukka reisi Zanasana ve Urakazabarna reisi Ramateia ayaklarını öptüler.*" ifadesinden, kralın bu aşiret reislerine bazı ağır şartları kabul ettirdiği anlaşılmaktadır.²¹ Esarhaddon, kendisinden önce hiçbir Assur kralının bu uzak bölgelere sefer düzenlemediğini hatta ayak basmadığını da özellikle belirtir.²² Assur İmparatorluğu Dönemi'nde de bölgenin Partukka ve Partakka şeklinde adlandırılması,

¹⁵ Olshausen, "Dahae", s. 39.

¹⁶ Edward Dabrowa, "The Arsacid Empire", *Oxford Handbook of Iranian History*, ed. Touraj Daryaee, Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 168. Pourshariati eserinde Parthia kelimesinin Parthava'nın insanları anlamına geldiğini belirtmektedir (Bkz. Pourshariati, *Decline and Fall...*, s. 20).

¹⁷ Ahmet Altıngök, *Eski İran'da Din ve Toplum (M.S. 226-652)*, İstanbul: Hikmet Yayınları, 2015, s. 18.

¹⁸ Altıngök, *Eski İran'da Din ve Toplum...*, s. 18.

¹⁹ Ahmet Altıngök, *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi – Sâsânî Dönemi – (M.S. 226-652)*, İstanbul: Hikmet Yayınları, 2015, s. 40; Josef Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, çev. Mehmet Ali İnci, İstanbul: Telos Yayıncılık, 2003, s. 15; Pourshariati eserinde I. Arsaces'in ismini *Ashk* (=Eşk) olarak vermiştir. Ayrıca Pourshariati eserinde *Eşk* soyunu anlatmazken Arsacid'in Persçe *Eşkanian* anlamına geldiğini belirtmektedir. Bkz. Pourshariati, *Decline and Fall...*, s. 19-20.

²⁰ D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, vol. II, The University of Chicago Press, Chicago, 1927, s. 208, nr. 519: "...Atalarımın ele geçiremediği, hatta ayak bile basamadığı Partakka reisi Uppis'e, Partukka reisi Zanasana'ya ve Urakazabarna reisi Ramateia'ya Asur'un kudretini ve korkusunu gösterdim.."; Luckenbill, *Ancient Records of...*, s. 215, nr. 40; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 3.

²¹ Luckenbill, *Ancient Records of...*, s. 222, nr. 566.

²² Luckenbill, *Ancient Records of...*, s. 208, nr. 519.

bölgede bu isimle yaşayan bir topluluğun varlığına işaret ediyor olabilir. Daha sonraki dönemde Assur Kralı Asurbanipal'ın (MÖ 668-627) yıllıklarında bölgenin ismi bu kez “Partikira” adıyla geçmektedir. Assur yıllıklarında adı geçen Partukka ve Partakka bölgesi Med Krallığı (MÖ 694-550) sınırları içinde bulunmaktadır.²³

Parthia (Eski Persçe Parthava); Hazar Denizi'nin güneyinde, Kopet ve Binalud Dağları ile çevrelenmiş bir bölgedir.²⁴ İran'ın kuzeyinde yer alan bölgenin kuzeybatısında Hazar Denizi, doğusunda Baktria ve Aria, güneyinde Persis, batısında ise Media toprakları yer alır.²⁵ Pers Akhamenid İmparatorluğu'nun kuruluşundan kısa bir süre sonra, Kral Kyros'un (MÖ 590-529) MÖ VI. yüzyıl ortalarında Parthia Bölgesi'ni ele geçirdiği ve satraplık haline getirdiği görülmektedir. Parthia Satrabı Phratapharnes ve Dahae Konfederasyonu'nun, MÖ 331 yılında Gaugamela'da Büyük İskender'e karşı III. Darius'un yanında savaştığı bilinmektedir.²⁶ Parthia'nın Persler tarafından fethinden sonra bölgede Pers karşıtı bir hareket başlamış ve bu hareketi Dahae Konfederasyonu üstlenmiştir. Bununla birlikte tüm Pers egemenliği boyunca Parnilerin tek büyük isyanı I. Darius'un tahta çıktığı MÖ 522 yılında patlak vermiştir. Ancak Parnilerin çıkardığı bu isyan I. Darius tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. Bu isyandan sonra Pers Akhamenid İmparatorluğu'nun yıkıldığı MÖ 330 yılına kadar Parniler, imparatorluğa sadık kalmıştır.²⁷

Pers Kralı Kyros'un genişlemeci politikaları, ölümünden sonra halefleri tarafından da uygulanmaya devam etmiştir. Bu sayede hem Doğu'da hem de Batı'da Pers hakimiyeti genişlemiştir. Toprakların genişlemesinin ardından Persler “satraplık” adını verdikleri bir tür eyalet sistemi benimsemiştir. Satraplık sistemi gereğince Persler, fethedilen bölgelere Büyük Kral adına bölgeyi yönetecek bir Satrap atıyordu. Hindistan'dan Mısır ve Thrakia'ya kadar uzanan geniş toprakları yönetebilmek ancak bu tür bir eyalet sistemiyle mümkün olmuştur. Ancak bu sistemde satraplara verilen geniş yetkiler zaman zaman isyanların çıkması gibi olumsuz sonuçlara zemin hazırlamıştır. Parthava bölgesi de

²³ Luckenbill, *Ancient Records of...*, s. 309-10, nr. 810.

²⁴ Josef Wiesehöfer, “Parthia”, *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2007, C.10, s. 572; Trevor Bryce & J. Birkett-Rees, *Atlas of the Ancient...* s. 269.

²⁵ Trevor Bryce & J. Birkett-Rees, *Atlas of the Ancient...*, s. 269.

²⁶ Wiesehöfer, “Parthia”, s. 572; G.T. Griffith, “Alexander's Generalship at Gaugamela”, *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 67, 1947, s. 79.

²⁷ Trevor Bryce & J. Birkett-Rees, *Atlas of the Ancient Near East (From Prehistoric Times to the Roman Imperial Period)*, London and New York: Routledge, 2016, s. 269.

satraplık olarak düzenlenmişti ve Pers kralının görevlendirdiği bir satrap tarafından yönetiliyordu. Satraplık sisteminde, satrabın Pers Kralına karşı en önemli yükümlülükleri; vergi toplamak ve savaş zamanı asker göndermekti. Herodotos, Pers Kralına haraç veren halkları anlattığı bölümde Partları da saymaktadır.²⁸ Pers Kralı I. Darius'un Nakş-i Rüstem'deki yazıtında haraç veren ülkeler arasında Partların ismi de geçmektedir:

“...Ahuramazda'nın inayetiyle Pers ülkesi dışında ele geçirdiğim ülkeler bunlar; onlara hükmettim; bana "haraç" getirdiler; benim söylediklerimi yerine getirdiler;... Media, Elam, Parthia, Aria, Baktria, Sogdiana, Harezmi, Drangiana, Sattagydia, Kandahar, Hindistan, hauma (sarhoş eden ayin içkisi) içen İskitler, sivri tepeli şapka giyen İskitler, Babil, Assur, Arabistan, Mısır, Ermenistan, Kappadokia, Sardes, İonia, deniz aşırı yaşayan İskitler, Trakya, petatos (yunanlıların giydiği bir tür şapka) giyen İskitler, Libyalılar, Ethiopialılar, Maka insanları, Karialılar...”²⁹

Pers Kralı I. Darius'un *Behistan Yazıtı*'nda Perslere bağlı uluslar arasında da Partlar yer alır:

“... Persia, Elam, Babylonia, Assyria, Mısır, Sardis, Ionia, Media, Armenia, Kappadokia, Parthia...”³⁰

Pers Kralı Kserkses (MÖ 486-465), Hellas üzerine yapacağı sefer için tüm satrapların katkıda bulunduğu büyük bir ordu oluşturmuştur. Parniler de Pers ordusunda yer alan halklar arasındaydı.³¹ Herodotos, Kserkses'in ordusunda yer alan Partlar, Khorasmialar, Sogdlar, Gandarlar ve Dadikler'in aynı Baktrialılar gibi donatıldığını söyler. Bu sefer sırasında Partlar ve Khorasmialılar, Pharnakes oğlu Artabazos'un komutası altındaydı.³² Kserkses, Persepolis'teki yazıtında Tanrı Ahuramazda adına yönettiği bölgeler arasında Parthia'yı da sayar: “...Media, Elam, Arachosia, Armenia,

²⁸ Hdt. III.93: “...Parthlar, Khorasanlılar, Safad ve Aryalılar, on altıncı hükümet ve üç yüz talant.”

²⁹ Darius, *Nakş-ı Rüstem A*, 22-28: “...Māda, Ūya, Parθava, Harai, Bāxtriš, Suguda, Uvārazm, Zraka, Harauvatiš, Φataguš, Hiduš, Sakā, Bābiruš, Arabāya, Mudrāya, Armina, Katpatuka, Sparda...”; Amelie Khurt, *Eskiçağ'da Yakındoğu*, C.2, 4.b, çev. Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları 2017, s. 395; Kent, *Old Persian...*, s. 137-138; Maria Brosius, *The Persians: An Introduction*, Abingdon: Routledge, 2006, s. 49.

³⁰ Darius, *Behistan*, I.12-17: “... Parsā, Ūya, Bābiruš, Arabāya, Mudrāya, Sparda, Yauna, Māda, Armina, Katpatuka, Parθava, Zraka, Haraiva, ...”; Kent, *Old Persian...* s. 117.

³¹ Hdt. VII.66.

³² Hdt. VII.66.

*Drangiana, Parthia, Aria, Bactria, Sogdiana, Babylonia, Assyria, Sattagydia, Sardis, Mısır, Ionia...*³³

Makedon Kralı Büyük İskender (MÖ 336-323), Pers İmparatorluğu'na son vermek ve Perslerin Hellas'ta yaptığı tahribatın intikamını almak için MÖ 334 yılında Asya Seferi'ne çıkmıştır. İskender'in Asya Seferi'nin, geniş çerçevede tüm Ön Asya tarihini, dar anlamda ise İran coğrafyasını ve dolayısıyla bölgedeki Parnileri de doğrudan etkileyen sonuçları olacaktır. Granikos (MÖ 334) ve Issos Savaşları'nda (MÖ 333) Persleri yenilgiye uğratan Büyük İskender, Euphrates Nehri'nin (=Fırat Nehri) batısında kalan tüm Pers topraklarını ele geçirmiş, ardından MÖ 1 Ekim 331 tarihinde Gaugamela'da Pers Kralı III. Darius'a (MÖ 380-330) son darbeyi vurmuştur.³⁴ Parniler bu savaşlarda Pers Kralının yanında yer almış, ancak savaşın kaybedilmesiyle tüm Pers toprakları gibi Parthia da Makedonların eline geçmiştir.³⁵ Savaşı Büyük İskender'in kazanmasıyla birlikte III. Darius savaş meydanını terk etmiş ve Thara adında bir Parni köyüne sığınmıştır.³⁶ Pers Kralı III. Darius, Gaugamela Savaşı'ndan 8 ay sonra Satrap Bessus tarafından öldürülmüştür.³⁷ Büyük İskender kısa süre içinde tüm İran Bölgesini ele geçirmiş ve Pers Dönemi'nde oluşturulan eski Part Satraplığı'nı Hyrcania³⁸ (=Cürcan) ile birleştirmiştir.³⁹ Makedon ordusunun tüm İran coğrafyasını fethetmesiyle Makedonya'dan Hindistan'a kadar uzanan topraklar tek bir çatı altında toplanmıştır.

Kısa bir süre sonra Büyük İskender'in MÖ 323 yılında Babylonia'da ölmesiyle bölgede dengeler değişmiştir.⁴⁰ Büyük İskender'in varis bırakmadan ölümü Makedon İmparatorluğu'nda ciddi sorunlara yol açmış, generaller arasındaki uzlaşma çabaları

³³ Xerxes, *Persepolis H*, 19-22: "...Māda, Ūja, Harauvatiš, Armina, Zraka, Parθava, Haraiva, Bāxtriš, Sugda, Uvārazmiš, Bābiruš, Aθurā, Φataguš, Sparda..."; Kent, *Old Persian*, s. 151.

³⁴ Plut. *Alex.* XXXI.6; Josef Wiesehöfer, "Gaugamela", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., 2004, C.5 s. 711; M.E. Bosch-A. Erzen, *Helenizm Tarihinin Anahatları, I. Kısım: Büyük İskender İmparatorluğu*, çev. A. Erzen, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1942, s. 30-56; R. Van Der Spek, "Darius III, Alexander The Great And Babylonian Scholarship", *A Persian Perspective*, ed. Wouter Henkelman and Amelie Khurt, Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, 2003, s. 295.

³⁵ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 7.

³⁶ Iust. XI.15.

³⁷ Van Der Spek, "Darius III, Alexander The Great...", s. 295; Marek Jan Olbrycht eserinde Pers Kralı III. Darius'un Batı Parthia'da öldürüldüğünü söylemektedir (Bkz. Marek Jan Olbrycht, "First Iranian Military Units in the Army of Alexander the Great", *Anabasis*, vol. 2, 2011, s. 68).

³⁸ Strabon'a göre (XI.7.2) meşe ormanlarıyla kaplı olan Hyrcania'da, Hindistan'da bol miktarda görülen çam ve köknar gibi ağaçlar yoktu.

³⁹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 7; Altıngök, *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi...*, s. 39.

⁴⁰ Plut. *Alex.* LXXVI.9; E. Bosch-A. Erzen, *Helenizm Tarihinin Anahatları...*, s. 129.

kalıcı olmamıştır. Büyük İskender'in ölümünün hemen ardından *Diadokhoi* (=İskender'in halefleri) Dönemi başlamıştır. Bu dönemde imparatorluğun paylaşımı için generaller arasında büyük mücadeleler ortaya çıkmıştır.

Diadokhların Babylonia'da yaptıkları toplantılar sonucunda: Frigya ve Hellespontos Leonatos'a, Lidya Menandros'a, Karya Asandros'a, Kappadokia ve Paphlagonia Eumenes'e; Likya, Pamphylia, Pisidia ve Büyük Firgya Antigonas'a; Kilikya Philotas'a, Mısır Ptolemaios'a, Media Pithon'a ve Syria Laomedon'a bırakılmıştır.⁴¹ Ancak bu paylaşımdan memnun olmayan generallerin imparatorluğun yeniden paylaşılması için mücadeleye devam ettiği görülmektedir. *Birinci Halefler Savaşı* olarak adlandırılan bu dönemin sonunda galip gelen satraplar, Kuzey Syria'da bulunan Triparadeisos'ta MÖ 321 de ikinci bir toplantı yapmıştır.⁴² Triparadeisos'ta gerçekleştirilen görüşmelerde varılan anlaşma neticesinde imparatorluk halefler arasında yeniden paylaşılmıştır. Bu paylaşım sonucunda; Amyntas'a Baktria Satraplığı, Philippus'a Parthia Satraplığı, Ptolemaios'a ise Mısır verilmiştir.⁴³ İskender'in bıraktığı imparatorluğun paylaşımı MÖ IV. yüzyılın en büyük sorunlarından biri olmuştur. Mirasın geneline hâkim olmak isteyen generaller arasında sürekli savaşlar meydana gelmiştir.

MÖ 321 yılında Triparadeisos'ta yapılan toplantı sonucunda satraplar belli olsa da kısa süre içinde mücadeleler tekrar başlamıştır. İsyan eden Media Satrabı Pithon Parthia'ya saldırmış, Pilippus'u öldürmüş ve kendi kardeşi Eudamus'u da Parthia Satraplığı'na atamıştır.⁴⁴ Media Satrabı Pithon'un isyan edip Parthia Eyaletini ele geçirmesinden sonra İran coğrafyasında Media'ya karşı bir hareket başlamıştır. Bölgedeki diğer satraplar, düzenin bozulmasını istemediği için Persis Eyaleti Satrabı Peucetas önderliğinde birleşmiştir.⁴⁵ MÖ 316 yılında Media Satrabı Pithon'un öldürülmesinin ardından Parthia Eyaleti, Baktria Satrabı Stanasor'a bağlanmıştır.⁴⁶

⁴¹ Iust. XIII.4; E. Bosch-A. Erzen, *Helenizm Tarihinin Anahatları...*, s. 131.

⁴² Peter Green, *Alexander to Actium*, Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1990; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları: İstanbul, 2006, s. 134-137.

⁴³ Iust. XIII.4; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 7.

⁴⁴ Diod. Sic. XIX.14.

⁴⁵ Diod. Sic. XIX.14.

⁴⁶ Iust. XLI.4.1; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 8.

2. PART İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞU

Parniler, Orta Doğu ve İran'da dönemin en önemli siyasi gücü konumunda olan Hellenistik Selevkos İmparatorluğu ile çetin bir mücadeleye girmiştir. Parniler, Selevkoslarla yaptıkları bu zorlu mücadeleler sonrasında bağımsızlıklarını kazanmıştır. Bu yüzden imparatorluğun kuruluşunu anlamamız için Selevkosları iyi bir şekilde analiz etmek gerekmektedir.

Büyük İskender'in önemli generallerinden olan Seleukos (MÖ 311-280), MÖ 324 yılında İskender'in emri üzerine Sogd Satrapı Spitamenes'in kızı Apame ile evlenmiştir.⁴⁷ MÖ 323 yılında Büyük İskender'in ölümü üzerine Seleukos, *Diadokhoi* döneminde Syria'daki üstünlüğü ele geçirmek amacıyla Mısır hâkimi Ptolemaios ile defalarca savaşmıştır. Her iki devlet arasında cereyan eden savaşlar sonucunda Seleukos MÖ 312'de Babylonia'yı, Media'yı ve Susiana'yı ele geçirerek Babylonia'da kendi adındaki hanedanı kurmuştur.⁴⁸ Böylece Parthia, Hellenistik Selevkos İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmiştir.⁴⁹ MÖ 312 yılında Seleukos Nikator, Syria'dan Orta Asya'ya kadar uzanan bir coğrafyaya egemen olmuştur.⁵⁰

Seleukos Nikator bu başarılarının ardından epey toprak kazanmış ve bu zaferlerini daha önce de birkaç kez savaştığı Ptolemaios ile birkaç krala daha bildirerek gücünü kanıtlamıştır.⁵¹ İran bölgesine hâkim olan Seleukos, Pers krallarının aksine yönetim merkezini İran'da tutmak istememiştir. Akhamenid Hanedanı döneminde Pers Kralları, Hindistan'dan Akdeniz'e kadar uzanan imparatorluğu İran'dan yönetmeye çalışmış fakat Seleukos MÖ 300 yılında yönetim merkezini İran'dan Kuzey Syria'ya, Orontes Nehri'nin (=Asi Nehri) kıyısındaki Antiocheia'ya taşıyarak İran tarihinin akışını değiştirmiştir.⁵²

⁴⁷ E. Joseph Bickerman, "The Seleucid Period", *CHI*, C. 3, p.1, 2.b, ed. E. Yarshater, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 4.

⁴⁸ App. Syr. 55; Diod. Sic. XIX.92.; Josef Wiesehöfer, "Fars under Seleucid and Parthian Rule", *The Age of the Parthians*, vol.2, ed. Vesta Sarkhosh Curtis and Sarah Stewart, London, I.B. Tauris, 2007, s. 39; Andreas Mehl, "Seleucus", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2008, C.13, s. 217-218; Green, *Alexander to Actium*.

⁴⁹ Trevor Bryce & J. Birkett-Rees, *Atlas of the Ancient...*, s. 269.

⁵⁰ Gene R. Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, Oxford: Blackwell Publishing, 2005, s. 66; Rolf Strootman, "The Seleucid Empire between Orientalism and Hellenocentrism: Writing the history of Iran in the Third and Second Centuries BCE", *The International Journal of Ancient Iranian Studies*, 2011-2012, s. 22; Appianus ise eserinde Selevkos hakimiyetinin Frigya'dan Indus'a kadar ulaştığından bahsetmektedir. App. Syr. 55.

⁵¹ Diod. Sic. XIX.92.5; Green, *Alexander to Actium*.

⁵² Bickerman, "The Seleucid Period", s. 4.

Böylece Indus'tan Syria kıyılarına kadar uzanan imparatorluk Antiocheia şehrinden yönetilmeye başlamıştır.

Seleukos'un yönetim merkezini değiştirmesi aslında imparatorluğun ideolojik yönünün Batı olduğunun bir göstergesidir. Muhtemelen Seleukos Akhemenid Hanedanı döneminde Batı'daki Satrapların yönetimi zorlaştırdığını düşündüğü için başkentini Syria kıyılarına taşımıştır. Ancak bu yönetim merkezinin değişikliğiyle birlikte Selevkoslar Doğu'dan uzak kalmıştır. Dolayısıyla İmparatorluğun doğusunda güvenlik sorunu ortaya çıkmıştır. Ancak Akhemenid Hanedanı Pers kökenli olduğu için İmparatorluğun Doğu kısmını göz ardı etmesi düşünülemezdi. Bu nedenle Akhemenid Hanedanı başkenti doğuya yakın bir yere kurmuştu. Fakat Seleukos, Makedon kökenli bir general olduğu için imparatorluğun merkezini Batı'ya yakın seçmesi gayet doğal karşılanabilir.

Seleukos'un oğlu I. Antiokhos Soter (MÖ 290-261) zamanında, Doğu'da bazı problemler ortaya çıkmıştır. Doğu'daki göçebe kabileler İran'ın içlerine kadar ilerleyince I. Antiokhos, askeri tedbirler almasına rağmen göçebeleri zorlukla İran'dan çıkarabilmiştir.⁵³ Seleukos'un krallığını kurduktan kısa bir süre sonra çok geniş bir alana hâkim olması, diğer Hellenistik krallıklarını özellikle de Ptolemaios Krallığı'nı rahatsız etmiştir. MÖ 273 yılında I. Antiokhos, Ptolemaios Krallığı ile savaşa girince sürekli olarak Doğu satraplarından yardım istemek zorunda kalmıştır. Örneğin, Ptolemaios Krallığı ile yapılan savaşlar sırasında Baktria Satrabı, I. Antiokhos'a 20 fil gönderdikten sonra gücü epey azalmış ve Baktria, saldırıya açık konuma gelmiştir.⁵⁴ Ordunun doğudan batıya sevk edilmesi, doğu satraplarının savunmasız kalmasına yol açmıştır. Bu savaşların yaşandığı dönemde Selevkos İmparatorluğu bir de iç sıkıntılarla uğraşmak zorunda kalmıştır. I. Antiokhos'un Batı'daki meselelerle meşgul olduğu sırada Doğu'da ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanan Baktria Satrabı Theodotus, Selevkos Hanedanı'na isyan etmiş ve bağımsızlığını ilan ederek kral unvanını almıştır.⁵⁵ Baktria Satraplığı'nın bağımsızlığını ilan etmesi diğer satraplara özellikle de Parnilere ilham kaynağı olmuştur.

Selevkos İmparatorluğu'nun Doğu sınırında yaşayan Dahae Konfederasyonu'na bağlı gruplar, Selevkos ordusunda paralı asker olarak görev yapmalarından dolayı

⁵³ Bickerman, "The Seleucid Period", s. 5.

⁵⁴ Bickerman, "The Seleucid Period", s. 5.

⁵⁵ Iust. XLI.4.5.

imparatorluğun buhranlı dönemlerini öğrenme fırsatı yakalamıştır.⁵⁶ Zamanı geldiğinde de Dahae Konfederasyonu gibi harekete geçmek için tereddüt etmemiştir. MÖ 250-247 yılında Arsaces (=Ashk) ve Tiridates (=Tridad) önderliğinde Oxus Nehri civarından hareket eden *Parniler*, Selevkoslar'ın Part Satrapı Andragoras'a karşı isyan etmiş ve eyaletteki Selevkos garnizonunu ortadan kaldırmıştır.⁵⁷ Neticede, *Parniler* Selevkos İmparatorluğu'ndaki iç karışıklıklardan yararlanarak isyan etmiştir.⁵⁸ MÖ 246 yılında ise Ptolemaios Krallığı'nın Mezopotamya'yı kısa süreliğine işgal etmesi, Doğu'da *Parnilerin* daha rahat hareket etmesini sağlamıştır.⁵⁹ Ancak Arsaces önderliğindeki grupların Selevkos garnizonunu ortadan kaldırması olayına ilişkin tartışmalar devam etmekte olup, konu üzerinde araştırmacılar arasında tam bir fikir birliği yoktur. Tartışmaların odağında tarihlendirme sorunu yatmaktadır. Bazı araştırmacılar Selevkos garnizonunun kaldırılma tarihini MÖ 247 yılı olarak kabul ederken, bazı araştırmacılar da bu olayın MÖ 238 cereyan ettiğini ileri sürmektedir.⁶⁰ II. Seleukos Kallinikos (MÖ 246-226/5) dönemi ve icraatları, *Parnilerin* bağımsızlıklarını kazanma sürecini anlayabilmek açısından önemlidir. II. Seleukos Kallinikos, *Parniler*'in isyan hareketlerini haber alınca olayların daha fazla büyümesini önlemek amacıyla doğuya bir sefer düzenlemiştir.⁶¹ Ancak tam bu sırada II. Seleukos Kallinikos ile kardeşi Antiokhos Hierax arasında taht kavgalarının başlaması *Parniler*'e rahat bir nefes aldirmiştir. "Kardeşler Savaşı" (MÖ 240-237/6) olarak adlandırılan bu dönemde Selevkos İmparatorluğu büyük

⁵⁶ Olbrycht, "Parthia and Nomads...", s. 72.

⁵⁷ Iust. XLI.4.7; Wiesehöfer, "Parthia", s. 572; Trevor Bryce & J. Birkett-Rees, *Atlas of the Ancient...*, s. 269; Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 207; Wiesehöfer, "Parthians", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2007, C.10, s. 577; Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, s. 72; Rolf Strootman, "The Coming of the Parthians: Crisis and resilience in Seleukid Iran in the reign of Seleukos II", *The Seleukid Empire, 281–222 BC: War Within the Family*, ed. K. Erickson, Swansea: Classical Press of Wales, 2018, s. 136; Leonardo Gregoratti, "The Arsacid Empire", *King of Seven Climes: A History of The Ancient Iranian World (3000 BCE – 651 CE)*, ed. Touraj Daryaee, California: Jordan Center For Persian Studies, 2017, s. 127; Richard Nelson Frye, "The Charisma of Kingship in Ancient Iran", *Iranica Antiqua*, C. 4, 1964, s. 43; Boris Chrusasik, *Kings and Usurpers in the Seleukid Empire The Men who would be King*, Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 37; Greg Fisher, *Rome, Persia and Arabia Shaping the Middle East From Pompey to Muhammad*, London and New York: Routledge, 2020, s. 23.

⁵⁸ App. Syr. 65

⁵⁹ Strootman, "The Coming of the Parthians...", s. 133.

⁶⁰ Brosius eserinde *Parnilerin* kuzey Parthia'ya yerleşmeye başladıklarını ancak MÖ 239/38 yılında Andragoras'ın öldürülmesinin ardından tüm Parthia'yı ele geçirdiğini belirtir. Bkz. Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 84-85; Debevoise bu olayın MÖ 247 yılından birkaç sene önce olduğunu söylemektedir. Bkz. Debevoise, *A political History of Parthia*, s.9; Garthwaite ise olayın MÖ 247'de gerçekleştiğini belirtmektedir. Bkz. Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, 67.

⁶¹ Strootman, "The Coming of the Parthians...", s. 130

sıkıntılar çekmiş ve *Parniler* kendileri açısından uygun bu siyasi ortamı değerlendirmiştir.

Arsaces ilk olarak Margiana (=Merv) bölgesine doğru hareket etmeye çalışmış, ancak başarılı olamayınca MÖ 250 yılından sonra Parthia bölgesini ele geçirmiştir.⁶² Bu dönemde Arsaces'in önderliğindeki *Parniler*'in, Hazar Denizi ile Orta Asya arasında kalan bölgede kontrolü sağladıkları görülmektedir.⁶³ Arsaces'in ilerleyişine karşılık Selevkos İmparatoru II. Seleukos Kallinikos, Parniler üzerine bir sefer gerçekleştirmiş ve bu seferin sonucunda Parniler, Chorasmia (=Harezm) bölgesine çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁴ Ancak II. Seleukos Kallinikos'un bölgeden çekilmesinin ardından tekrar harekete geçen Arsaces yeni bir saldırı düzenleyerek Parthia bölgesini tamamen ele geçirmiştir.⁶⁵ Arsaces, Parnilerin o kadar saygısını kazanmış ki Ammianus Marcellinus *Rerum Gestarum* adlı eserinde *Partların* Arsaces'e tanrı gibi taptıklarından bahsetmektedir.⁶⁶ Arsaces'in isyanı hakkında son derece ilginç bir rivayet de vardır. Buna rivayete göre Parni göçebe liderler Arsaces ve Tiridates, bölgedeki Selevkos Satrabının ağır hakaretine uğradıktan sonra insanları galeyana getirmiş ve isyan etmiştir.⁶⁷

Parthia Eyaleti imparatorluğa ismini verdiği için ayrıca manevi bir değere sahiptir. Eyaletin en önemli merkezlerinden biri olan Nisa (= Mithradatkirt) kenti daha sonra da bu özelliğini korumuş ve Sâsânî Dönemi'nde Parthia topraklarındaki *Sahr-Ram Peroz* Eyaleti'nin merkezi olmuştur.⁶⁸

Part Krallığı'nın kuruluş tarihi de tartışmalı konular arasındadır. Genel olarak literatürde MÖ 247 yılı, Arsaces döneminin başlangıcı ve dolayısıyla devletin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.⁶⁹ Araştırmacıların Part döneminin başlangıcını MÖ 247 yılında göstermelerinin sebebi muhtemelen Arsaces adının ilk kez kaynaklarda

⁶² Str. XI.9.2; Josef Wiesehöfer, "Parni", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2007, C.10, s. 544; Wiesehöfer, "Parthians", *Brill*, s. 576; R.M. Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi (MÖ 323-30)*, çev. Gülşah Günata, İstanbul: Homer Kitabevi, 2017, s. 131; Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 84-85; Green, *Alexander to Actium*.

⁶³ Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, s. 67.

⁶⁴ Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 85.

⁶⁵ Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 85.

⁶⁶ Amm. Marc. XXIII.6.6.

⁶⁷ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 10.

⁶⁸ Wiesehöfer, "Parthia", s. 572.

⁶⁹ Brosius, *The Persians: An Introduction*, s.84; Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 208; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 9; Dabrowa, "The Arsacid Empire", s. 168; Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 28; Gregoratti, "The Arsacid Empire", s. 127.

geçmesidir. Arsaces ve Tiridates beraber göç etmelerine rağmen topluluğun lideri Arsaces'dir. Arsaces göç ettikten kısa bir süre sonra başkent Asaak şehrinde tacını giyip krallığını ilan etmiştir.⁷⁰ Ancak Arsaces'in krallığını ilan ettiği tarih kesin olarak belli değildir. Zaten bu olaydan kısa bir süre sonra da kendi adına sikke bastırmıştır.⁷¹

Devletin ne zaman kurulduğu belli olmadığı için Arsaces dönemi MÖ 247 yılında başlatılmaktadır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Part tarihi hakkında özellikle de kuruluş aşamasındaki dönemler boşluklarla doludur. Klasik yazarlardan Strabon ve Iustinus da Partlar hakkındaki diğer sorunlara değinmektedir. Bunların en önemlisi Arsaces'in soyu hakkındaki yorumlardır. Strabon eserinde Partları anlatırken liderleri Arsaces'in İskit kökenli olduğunu belirttikten sonra, Baktrialı olduğunu söyleyenlerin de var olduğunu belirtmiştir.⁷² Iustinus ise Arsaces'i kökeni tamamen belirsiz bir kişi olarak yansıtmıştır.⁷³ Arsaces'in soyu hakkındaki tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bazı modern araştırmacılar Arsaces'in kökeninin belirsiz olduğunu belirtirken,⁷⁴ bazıları ise Partların Turan kökenine dayandığı ileri sürmektedir.⁷⁵

Part tarihinin en önemli figürlerinden biri olan Arsaces'in krallığını ilan etmesinden ölümüne kadarki süreç hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Arsaces'in ölümünün ardından onun ismi taht ismi olarak kalmış ve birkaç istisna dışında diğer tüm Part İmparatorları tarafından tahta geçtikleri zaman kullanılmıştır.⁷⁶ Arsacid Hanedanı'nın soyu Arsaces'ten değil de devletin kuruluşunda önemli pay sahibi olan Tiridates'ten

⁷⁰ Pourshariati, *Decline and Fall...*, s. 19; Dabrowa, "The Arsacid Empire", s. 168; Frye, *The History of Ancient Iran* s. 208.

⁷¹ Vesta Sarkhosh Curtis, "The Iran Revival in the Parthian Period", *The Age of Parthians*, vol. 2, ed. V. Sarkhosh Curtis and Sarah Stewart, London: I.B. Tauris, 2007, s. 8. (Ek Sikkeler nr. 5)

⁷² Str. XI.9.2-3.

⁷³ Iust. XLI.4.6.

⁷⁴ Martin Schottky, "Arsaces", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2003, C.2, s. 31; Gregoratti, "The Arsacid Empire", s. 127.

⁷⁵ Altıngök, *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi...*, s. 38; Osman Karatay, *İran ile Turan*, 3.b., İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019, s. 41.

⁷⁶ Str. XV.1.36; Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 30; Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 208; Henry Fynes Clinton, *Fasti Romani (The Civil and Literary Chronology of Rome and Constantinople, from the Death of Augustus to the Death of Justin II)*, vol. II, Appendix, Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2010, s. 243; Partların bir kolu olan Arsacidler devleti kuran grup olduğu için hanedan ismi de Arsacid olmuştur. Ayrıca Partlar pek çok akraba ailenin birleşiminden oluşan bir toplumdur (Bkz. Pourshariati, *Decline and Fall...*, s. 20).

devam etmiştir.⁷⁷ Arsaces ile Tiridates arasında nasıl bir akrabalık ilişkisi olduğu kesin olmamakla birlikte Iustinius'a göre Arsaces'in oğlu; Arrianus'a göre ise kardeşidir.⁷⁸

Tiridates muhtemelen I. Arsaces hala hayattayken Partların problem yaşadığı Hyrcania Bölgesi'ni ele geçirmiş ve kendisini Hyrcania Bölgesi'nin efendisi ilan etmiştir.⁷⁹ Tiridates, Hyrcania'yı ele geçirdikten sonra burada müstahkem kaleler inşa etmiş ve Arshak/Ashk (=Modern Aşkabat/Türkmenistan) kentini inşa ederek burayı başkent yapmıştır.⁸⁰ Askeri gücü de arkasına alan Tiridates, I. Arsaces'i tahttan indirmiştir.⁸¹ Tiridates'in hükümdarlığı konusu Partlar hakkındaki bir diğer sorunlardan biridir. Eski çalışmalara baktığımızda N. C. Debevoise ve R. N. Frye gibi isimler Tiridates'in ikinci Part Kralı olduğunu kabul etmektedir. Fakat son yıllarda yapılan çalışmalarda Tiridates'in tahta geçmediği yönde görüşler mevcuttur. Nitekim Tiridates tahta geçtikten sonra ölünce yerine oğlu II. Arsaces (MÖ 211-191) geçmiştir.⁸²

3. PART İMPARATORLUĞU'NUN YÜKSELİŞİ

Selevkos İmparatoru III. Antiokhos (MÖ 222-187) MÖ 209 yılında II. Arsaces'i yenilgiye uğratarak Partları tekrar vasal devlet statüsüne getirmiştir.⁸³ Ancak bu durum I. Mithridates (=Mehrdad) döneminde değişmiştir. Part İmparatorluğu, MÖ 247 (ya da 250) yılında Arsaces tarafından kurulmuş olsa da genellikle devletin gerçek kurucusunun I. Mithridates⁸⁴ (MÖ 171-138) olduğu kabul edilmektedir.⁸⁵ I. Mithridates döneminde Partlar İmparatorluk seviyesine yükselmiştir. Arsaces tarafından kurulan ve Ön Asya'nın önemli siyasi figürlerinden biri olan Part Devleti 475 yıl hayatta kalmış ve bu süre

⁷⁷ Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 209.

⁷⁸ Arr. FGH. III; Iust. XLI.5: "...Hujus filius et successor regni, Arsaces et ipse nomine."; Schottky, "Arsaces", s. 31; Clinton, *Fasti Romani...*, s. 244.

⁷⁹ Iust. XLI.4.8.

⁸⁰ Homa Katouzian, *The Persians: Ancient, Medieval and Modern Iran*, New Haven and New York: Yale University Press, 2010, s. 41.

⁸¹ Dabrowa, "The Arsacid Empire", 169.

⁸² Brosius, *The Persians: An Introduction*, s.86; Dabrowa, "The Arsacid Empire", s. 169.

⁸³ App. Syr. 1; Rolf Strootman, "Imperial Persianism: Seleukids, Arsakids, Fratarakā", *Persianism in Antiquity*, ed. R. Strootman and M. J. Versluys, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2017, s. 193.

⁸⁴ Arka yüz: "ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣ ΑΚΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗ ΝΟΣ" (BMC, s. 12, nr. 48).

⁸⁵ Clinton, *Fasti Romani...*, s. 243; Trevor Bryce & J. Birkett-Rees, *Atlas of the Ancient...*, s. 269; Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 33; Martin Schottky, "Mithridates", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2006, C. 9 s. 83; Katouzian, *The Persians...*, s. 41.

zarfında 35 imparator hüküm sürmüştür.⁸⁶ Arsaces, imparatorluk topraklarını genişletmeye başlamış, halefleri ise yavaş yavaş Akhemenid İmparatorluğu'nun Euphrates'in doğusundaki topraklarını ele geçirmiştir.⁸⁷ En parlak döneminde Part İmparatorluğu'nun sınırları; batıda Euphrates'ten doğuda Afganistan'a; kuzeyde Hazar Deniz'nden güneye Pers Körfezi'ne kadar uzanmaktaydı.⁸⁸

Part İmparatorluğu'nun yükselmesinde ve genişlemesinde önemli payı olan I. Mithridates, Part İmparatoru I. Priapatus'un (MÖ 191-176) oğludur. I. Priapatus hakkında 15 yıl boyunca tahtta kalması ve Mithridates ile Phraates adında iki oğlunun olması dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁸⁹ Part geleneklerine göre hükümdar öldüğünde onun yerine en büyük oğlu tahta geçtiği için MÖ 176 yılında I. Priapatus ölünce de oğlu Phraates (MÖ 176-171) tahta geçmiştir.⁹⁰ I. Phraates tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Iustinius'un *validam gentem* (=güçlü düşman) olarak tanımladığı Mardiler⁹¹ üzerine sefer düzenlemiştir.⁹² I. Phraates kısa süre sonra ölünce Mithridates'in tahta çıktığı görülmektedir.⁹³ MÖ 170 yılında imparator olarak tahta çıkan I. Mithridates Dönemi, Part ve Yakın Doğu tarihi açısından önem taşımaktadır. I. Mithridates, fetihleriyle bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. I. Mithridates döneminde Partlar için iki kritik bölge vardı. Öncelikle Mezopotamya'nın Partlar tarafından fethi çok önemli bir yere sahipti. İkinci kritik nokta ise Armenia olmuştur.⁹⁴ I. Mithridates, Baktria Grek Krallığı üzerine de seferler düzenlenmiştir.⁹⁵ Baktria Kralı II. Diodotus'un ölümüyle birlikte Arsaces Dönemi'nden beri süregelen Part-Baktria ittifakı bozulmuştur.⁹⁶ Bu ittifakın bozulmasının ardından dönemin Part İmparatoru I. Mithridates, Baktria topraklarını ele geçirmek için çalışmıştır. Makedon Kralı Büyük İskender'in Baktria'yı

⁸⁶ Clinton, *Fasti Romani...*, s. 243.

⁸⁷ Clinton, *Fasti Romani...*, s. 243.

⁸⁸ Trevor Bryce & J. Birkett-Rees, *Atlas of the Ancient...*, s. 269.

⁸⁹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 18.

⁹⁰ Iust. XLI.5.9.

⁹¹ Mardiler için bkz. Leonardo Gregoratti, "The Mardians: A Note", *Anabasis Studia Classica et Orientalia*, vol.5, 2014, ss. 76-85.

⁹² Iust. XLI.5.9; Marek Jan Olbrycht, "Mithridates I of Parthia and His Conquests up to 141 B.C.", *Hortus Historiae, studies in honour of prof. Jozef Wolski on the 100th anniversary of his birthday*, ed. Edward Dabrowa vd., Krakow, 2010, s. 230.

⁹³ Iust. XLI.6.1.

⁹⁴ Pourshariati, *Decline and Fall...*, s. 20; Partların Armenia'yı fethetmesi Roma-Part ilişkilerinde önemli bir rol oynayacaktır.

⁹⁵ Olbrycht, "Mithridates I of Parthia...", s. 232; Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 33; Wiesehöfer, "Parthians", s. 577.

⁹⁶ Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 86.

fethinden sonra Baktria topraklarında Turiva ve Aspionus satraplıkları kurulmuştu.⁹⁷ Part İmparatoru I. Mithridates bu iki satraplığa saldırmıştır.⁹⁸

Bu satraplıklardan biri olan Turiva ya da Tourionva, Avesta'daki Türiye yani Turan'ı⁹⁹ tanımlıyor olabilir.¹⁰⁰ I. Mithridates Baktria Grek Krallığı'na ait Truiva ve Asponius bölgelerini ele geçirmiştir.¹⁰¹ Ancak I. Mithridates Dönemi'nde Partların Doğu'da ne kadar ilerlediği belirsizdir.¹⁰² Part Devleti için Batı'daki en önemli devlet pozisyonundaki Selevkoslar ise bu dönemde Roma ile savaşmıştır. Roma'ya karşı MÖ 191'de Thermopylae'de, MÖ 190'da ise Magnesia'da (=Manisa) yenilse de III. Antiokhos Dönemi'nde Selevkos İmparatorluğu ekonomik ve siyasi gücünden bir şey kaybetmemiştir.¹⁰³ Magnesia Savaşı'nın ardından Apameia'da bir barış yapılması için Selevkos İmparatoru Roma'ya bir elçi göndermiştir.¹⁰⁴ Scipio tarafından önerilen şartlar Selevkoslar tarafından kabul edilince Roma ve Selevkoslar arasında MÖ 188 yılında Apameia'da (=Dinar) barış antlaşması imzalanmıştır.¹⁰⁵

Apameia Antlaşması'yla Batı'da büyük bir güç kaybına uğrayan Selevkos İmparatorluğu dış politikada yönünü Doğu'ya yöneltmiştir. Partların satraplıktan ayrılıp doğuda bir güç olarak ortaya çıkması elbette Selevkosları rahatsız etmiştir. II. yüzyılın başlarında Selevkoslar kendilerini Yakın Doğu'nun siyasi güç temsilcisi olarak gördüğü için Doğu'daki Partlar ile çok fazla ilgilenmemiştir. Partları küçümsemeleri ve kendi ideolojilerinin Batı'ya dönük olması bunda etkilidir.

Roma ile yapılan Apameia Antlaşması'yla Anadolu'yu terk edip Torosların gerisine çekilmeyi kabul eden Selevkos İmparatorluğu yönünü doğuya çevirmek zorunda kalmış ve Doğu'da Part İmparatorluğu'nun önünü kesmek istemiştir.¹⁰⁶ Bu hedefini gerçekleştirmek için harekete geçen IV. Antiokhos (MÖ 175-164), Euphrates üzerinden

⁹⁷ Str. XI.11.2.

⁹⁸ Olbrycht, "Mithridates I of Parthia...", s. 233.

⁹⁹ İran ve Bactria'nın dışında kalan bölge. Bkz. Olbrycht, "Mithridates I of Parthia...", s. 235.

¹⁰⁰ Olbrycht, "Mithridates I of Parthia...", s. 235.

¹⁰¹ Str. XI.11.1-2; Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 86.

¹⁰² Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 210.

¹⁰³ Olbrycht, "Mithridates I of Parthia...", s. 231; Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, s. 72; Frye, *The History of Ancient Iran*, s.211; Fisher, *Rome, Persia and Arabia...*, s. 23; Magnesia Savaşı için ayrıca bkz. App. Syr. 33-35.

¹⁰⁴ App. Syr. 36.

¹⁰⁵ App. Syr. 39.

¹⁰⁶ Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 211; Olbrycht, "Mithridates I of Parthia", s. 231; Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 209.

Armenia'ya girerek MÖ 165 yılında Armenia Kralı Artaxias'ı mağlup etmiştir.¹⁰⁷ Burada dikkat çeken nokta, Selevkos İmparatorluğu'nun doğrudan Part topraklarına saldırmamasıdır. Muhtemelen Partların askeri gücü hakkında bir fikir edinebilmek için öncelikle Armenia'yı hedef seçmiş olmalıdır. IV. Antiokhos Armenia'daki başarılarının ardından sırasıyla Ekbatana, Persepolis ve Elam'a saldırırsa da Part İmparatoru I. Mithridates karşısında bozguna uğrayarak barış anlaşması yapmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁸ Barış anlaşması yaptıktan sonra geri dönüş yolunda IV. Antiokhos Tabae'de (=İsfahan) aniden rahatsızlanarak hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁹

Part İmparatoru I. Mithridates, Selevkos tehlikesini atlattıktan birkaç sene sonra tekrar seferlerine yoğunlaşmıştır. I. Mithridates önderliğindeki Partların bölgede güçlenmesi çevrede de tedirginlik yaratmış olmalıdır. Part İmparatoru'nun bir sonraki hedefi Med Krallığı olmuştur. Medlerin başında o dönem Timarchus adında bir kral bulunmaktaydı.¹¹⁰ MÖ 161-148 yılları arasında yapılan savaşlar sonunda I. Mithridates galip gelmiş ve Media Bölgesi'ni (Medler) ele geçirdikten sonra bölgeye Bocasis/Bacasis adlı birini yönetici olarak atamıştır.¹¹¹ Med başkentinde bulunan Aramice bir yazıtın MÖ 148 tarihinde yarıda kesilmesi bölgenin Partlar tarafından ele geçirildiğine kanıt olarak gösterilebilir.¹¹² Media'daki Part hâkimiyeti hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Partlar, Med başkenti Rhaga'yı ele geçirdikten sonra kentin ismini Arsakia olarak değiştirmiştir.¹¹³ I. Mithridates bu dönemde Saka sorunuyla da karşılaşmıştır. MÖ 165 yılında Yüeciler tarafından Sogdiana'dan (=Türkistan) uzaklaştırılan Sakalar, Partların doğu sınırına kadar ulaşmıştı.¹¹⁴ I. Mithridates, bu dönemde dış problemlerle uğraşırken Elamlılar da Babylonia kentini ele geçirmiştir. Ancak I. Mithridates'in MÖ 141 yılında Babylonia'yı ele geçirmesinin ardından Elamlılar geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹¹⁵

¹⁰⁷ Diod. Sic. XXXI.17a.

¹⁰⁸ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 21.

¹⁰⁹ Pol. XXXI.9; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 21. Bihar'ın makalesinde Tabae/Gabae'nin daha eski ismi *Jay* olarak belirtilmiştir. Bkz. Bihar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 32-33.

¹¹⁰ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 21.

¹¹¹ Iust. XLI.6.6-7; Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 86.

¹¹² Olbrycht, "Mithridates I of Parthia...", s. 238.

¹¹³ Ammianus Marcellinus ve Ptolemaios, Rhaga ve Arsakia'yı iki ayrı şehir olarak belirtmektedir. Bkz. Olbrycht, "Mithridates I of Parthia...", s. 239. Strabon ise (XI.13.6) Europus, Rhaga ve Arsacia'nın aynı şehir olduğunu belirtmektedir.

¹¹⁴ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 24.

¹¹⁵ Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, s. 72; Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 87.

I. Mithridates Dönemi'nde Mezopotamya'nın en önemli kentlerinden biri olan Babylonia kesin olarak ele geçirilmiş, Partlara karşı direnen Elam ülkesi de işgal edilmiştir.¹¹⁶ Elamlılar, Babylonia kentinden çekildikten sonra Partlara karşı bir isyan girişiminde bulunarak MÖ 141 yılında Apemea-Silhu kentine saldırmıştır. Partlar ve Elamlılar arasındaki bu mücadele II. Phraates¹¹⁷ (MÖ 138-127) Dönemi'ne kadar sürmüştür.¹¹⁸ Babylonia metinlerinde de MÖ 141 yılından itibaren Arsaces ismi görülmeye başlamaktadır.¹¹⁹ Bu tarih aynı zamanda Mezopotamya ve Güney Batı İran'da Part egemenliğinin başlangıcına işaret etmektedir.¹²⁰ I. Mithridates'in Media bölgesini ele geçirmesiyle birlikte devletin sınırları da genişlemiştir. I. Mithridates'in bu başarıları elbette ki bölgedeki en büyük rakibi Selevkoslar tarafından dikkatle takip ediliyor ve hoş karşılanmıyordu. Hâlihazırda yapılan savaş da I. Mithridates'in üstünlüğüyle sona erince, Selevkos cephesinde Partlara karşı öfke giderek artmıştır. Bu dönemde Selevkosların başında bulunan II. Demetrius Nikator (MÖ 145-138 ve MÖ 129-126) ordusunu topladıktan sonra Part İmparatoru I. Mithridates ile karşılaşmak için Med Seferine çıkmıştır.¹²¹

Media'da yapılan ilk savaşta I. Mithridates galip gelince Selevkos İmparatoru II. Demetrius kaybettiği toprakları geri kazanmak için yeni sefer hazırlıklarına başlamıştır.¹²² Seleucia'nın güneyinde meydana gelen ikinci savaş da II. Demetrius'un mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır.¹²³ I. Mithridates, Selevkosları yenilgiye uğrattıktan sonra Seleucia'yı ele geçirmiş¹²⁴ ve MÖ 141 yılında Seleucia'da Part imparatoru olarak

¹¹⁶ Katouzian, *The Persians...*, s. 41; John E. Gilmore, "Babylonia Under The Greeks and The Parthians", *The English Historical Review*, vol. 7, no. 25, 1892, s. 5-6; Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi...*, s. 270.

¹¹⁷ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑ ΛΟΒ ΑΡΣ ΑΚΟΒ ΘΕΟΠΙΑΤΟΠΟΣ (BMC, s. 16, nr.1).

¹¹⁸ Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 87.

¹¹⁹ Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 210; Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi*, s. 270; BDIA 3103, nr.140 "...A]r-šakam LUGAL..." <http://repository.edition-topoi.org/collection/BDIA/object/pl140A> (16.03.2020) bkz. Hunger, Hermann and Abraham Sachs (eds.). *Astronomical diaries and related texts from Babylonia. Volume III: Diaries from 164 B.C. to 61 B.C.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996.

¹²⁰ Vesta Sarkhosh Curtis, "The Frataraka Coins of Persis: Bridging the Gap Achaemenid and Sasanian Persia", *The World of Achaemenid Persia*, London: I.B. Tauris, 2010, s. 385.

¹²¹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 22.

¹²² M. Rahim Shayegan, "On Demetrius II Nicator's Arsacid Captivity and Second Rule", *Bulletin of the Asia Institute*, vol. 17, 2003, s. 84.

¹²³ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 22-23.

¹²⁴ Sherwin-White ve Amelia Khurt, Babylonia metinlerinde Seleucia ve Arsaces isimlerinin geçmesini I. Mithridates'in Seleucia kentini ele geçirmesi olarak yorumlamıştır. Bkz. A.N. Sherwin-White & Amelie Khurt, *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire*, Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1993. S.24; BDIA 3103, nr.140, arka yüz: nr.7 "A]r-ša-ka-a ana uru Se-lu-ke'a [a..." <http://repository.edition-topoi.org/collection/BDIA/object/pl140A> (16.03.2020) bkz. Hunger

selamlanmıştır.¹²⁵ Selevkoslara karşı kazanılan bu zaferin ardından, I. Mithridates “Büyük Kral” unvanını kullanmaya başlamıştır.¹²⁶ Seferlerine kaldığı yerden devam eden I. Mithridates MÖ 141 yılında Hyrcania Bölgesi’ne doğru yola çıktığında, egemenliği Güney Mezopotamya’daki Uruk kentine kadar ulaşmıştı.¹²⁷ Hyrcania’daki sarayda ikamet eden Part İmparatoru, sarayına doğru yola çıktıktan sonra bir daha Mezopotamya’ya dönmemiştir.¹²⁸ Selevkos İmparatoru II. Demetrius kaybettiği toprakları geri almak için Euphrates’i geçerek Mezopotamya’ya bir sefer düzenlemiştir. Babylonia’dan Uruk kentine doğru ilerleyişe geçen II. Demetrius’u Part Prensi Bayagasa durdurmak istemiş ancak II. Demetrius Nikator bazı bölgeleri ele geçirmeyi başarmıştır.¹²⁹ Ancak II. Demetrius’un bu başarısı uzun sürmemiştir. Selevkos İmparatoru II. Demetrius Nikator MÖ 138 yılında yapılan savaşta I. Mithridates’e esir düşmüştür.¹³⁰ Hyrcania’da bulunan Part İmparatoru I. Mithridates, esir olarak huzuruna getirilen II. Demetrius’a kötü muamele yapmamış aksine onu kendi eşiti olarak karşılamıştır. I. Mithridates, kızı Rhodogune’yi II. Demetrius ile evlendirerek akrabalık ilişkisi kurmuştur.¹³¹ Bu siyasi evlilik, Partlar ve Selevkoslar arasında ilk hanedan evliliği olarak tarihe geçmiştir. I. Mithridates, II. Demetrius tehlikesini ortadan kaldırdıktan sonra Elam üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır. Daha önce söylediğimiz gibi, Elam ordusu I. Mithridates’in Mezopotamya’dan ayrılması üzerine Apamea’ya bir sefer düzenlemişti.

Hermann and Abraham Sachs (eds), *Astronomical diaries and related texts from Babylonia Volume III: Diaries from 164 B.C. to 61 B.C.*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996; Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 86; Gregoratti, “The Arsacid Empire”, s. 128.

¹²⁵ Pourshariati, *Decline and Fall...*, s. 20; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 23.

¹²⁶ Chrubasik, *Kings and Usurpers...*, s. 149. Fisher ise I. Mithridates’in Babylonia kentini ele geçirdikten sonra ‘krallar kralı’ unvanını kullandığını belirtmektedir. Bkz. Fisher, *Rome, Persia and Arabia...*, s. 23.

¹²⁷ Pourshariati, *Decline and Fall...*, s. 20; Schippmann, “The Arsacid dynasty,” ss. 525-536, (21.01.2020), <http://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-ii>; Schottky, “Mithridates”, s. 83; Debevoise, *A Political history of Parthia*, s.23.

¹²⁸ Schottky, “Mithridates”, s. 83; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 24.

¹²⁹ Julien Monerie, “Invading Mesopotamia from Alexander the Great to Antiochus VII”, *Literary Change in Mesopotamia and Beyond and Routes and Travellers between East and West*, vol.2, ed. Rocio Da Riva vd., Münster: Zaphon, 2019, s. 181.

¹³⁰ Iust. XXXVI.1.5; Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 210; Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi*, s. 27; Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 89; Shayegan, “On Demetrius II Nicator’s...”, s. 84; K. Schippmann, “The Arsacid dynasty”, ss.525-536, (21.01.2020), <http://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-ii>; Martin Schottky, “Mithridates”, s. 83; Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, s. 76; Rolf Strootman, “The Coming of the Parthians...”, s. 143; Rolf Strootman, “The Seleukid Empire...”, s. 24; Monerie, “Invading Mesopotamia...”, s. 181; Edward Dabrowa, “Arsacid Dynastic Marriages”, *Electrum*, vol. 25, 2018, s.75; Fisher, *Rome, Persia and Arabia...*, s. 23; Andreas Mehl, “Demetrius”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2004, C.4, s. 247.

¹³¹ Mehl, “Demetrius”, s. 247; Schottky, “Mithridates”, s. 83; Bivar, “The Political History of Iran Under The Arsacids”, s. 35; Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 89.

Dolayısıyla Mithridates'in diğeri hedefi doğrudan Elam'ın merkezi Susa olmuştur. Ancak Susa'dan önce Athena ve Azara olarak bilinen Artemis tapınakları yağmalanmış ve buralardan ele geçirilen ganimetlerle Part hazinesi dolup taşmıştır.¹³² Bu dönemde Part İmparatorluğu Doğu'da Saka saldırılarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Part İmparatoru I. Mithridates, Saka problemini çözebilmek adına Hyrcania'da 170 km'lik bir sur inşa ettirmiştir.¹³³ I. Mithridates MÖ 138-137 yılında hastalanarak ölünce yerine de oğlu II. Phraates (Farhad) geçmiştir.¹³⁴ *Philhellene* unvanını kullanan Part İmparatoru I. Mithridates, Pers Kralı Büyük Kyros ile kıyaslanmaktadır.¹³⁵ I. Mithridates'in Seleucia'ya ele geçirdikten sonra bastırıldığı sikke oldukça önemlidir. Sikkede görüldüğü üzere I. Mithridates artık başlık yerine imparatorluk tacı giymeye başlamıştır.¹³⁶ II. Phraates de tıpkı babası I. Mithridates gibi önce Elam sorunuyla uğraşmak zorunda kalmış ve Susa kentini ele geçirmiştir.¹³⁷

I. Mithridates'in Selevkoslar ile yaptığı savaşlar sonucunda Part İmparatorluğu muazzam bir gelişim göstermişti. I. Mithridates döneminde esir alınan Demetrius Nikator bu dönemde Selevkoslara karşı bir denge unsuru olarak kullanılmıştır. I. Mithridates'in ölümünün ardından toparlanmaya çalışan Selevkoslar, Partlar üzerine bir sefer girişiminde bulunarak hem kaybettikleri üstünlüklerini geri almak istemiş, hem de bir tehdit olarak kullanılan Demetrius'u ortadan kaldırmak istemiştir. Partlara karşı kazanmış olduğu birkaç zaferlerden sonra Selevkos İmparatoru VII. Antiokhos Sidetes kendisini

¹³² Str. XVI.1.18; Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 35; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s.25-26

¹³³ Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 89. Hyrcania'daki duvarın kim tarafından yapıldığı bilinmese de bu konu hakkında çeşitli görüşler vardır. *Kızıl Yılan, Sedd-i İskender, Sedd-i Anuşirvan, Sedd-i Piruz* isimleriyle anılan surun Part ya da Sâsânî döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Bkz. Muhammad Yusof Kiani, "GORGÂN Archeology," *Encyclopaedia Iranica*, XI/2, ss. 148-151, <http://www.iranicaonline.org/articles/gorgan-iv> (21.02.2020). Bu konu hakkında ayrı bir görüş de İslam Ansiklopedisi'nde bulunmaktadır. Buradaki maddeye göre Sâsânî İmparatoru I. Anuşirvan, Şehristan-ı Yezdicerd ve Şehr-i Piruz kaleleriyle kuzey sınırı boyunca sur inşa ettirmiştir. (Bkz. Rıza Kurtuluş, "Cürcan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C.8, s. 131). Part döneminde inşa edilmesi daha muhtemel olan Hyrcania Sur'u İmparator I. Anuşirvan'ın yaptırdığı kalelerden dolayı Sedd-i Anuşirvan ve Sedd-i Piruz ismini almış olabilir.

¹³⁴ Iust. XLI.6.9; XLII.1.1; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 26; Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 36.

¹³⁵ Mithridates'in *philhellene* unvanını kullanması Seleucia'daki Hellenler ile arasındaki bağın güçlü olduğunu gösterir. Bkz. Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, s. 74; Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 211.

¹³⁶ Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 87. Bkz. Ek Sikkeler nr.7

¹³⁷ Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 89.

“Büyük Kral” ilan etmiştir.¹³⁸ VII. Antiokhos’un sefere çıktığını öğrenen II. Phraates, iyi niyet göstergesi olarak tutsağı II. Demetrius’u da serbest bırakmaya razı olmuştur.¹³⁹

II. Phraates tarafından serbest bırakılan Demetrius Nikator, bir müddet sonra karısı Kleopatra tarafından öldürülmüştür.¹⁴⁰ Ancak Selevkoslar, Mezopotamya için son girişimini MÖ 130 yılında yine VII. Antiokhos Sidetes’in önderliğinde yapmıştır. VII. Antiokhos Sidetes, Part Seferi için Hasmonean’ın yardımıyla birlikte 80.000 asker toplamış,¹⁴¹ Mezopotamya’da Babylonia kentini ele geçirmiş ve yaklaşık bir yıl boyunca bölgede hâkimiyet kurmuştur.¹⁴² Bu sırada II. Phraates’in beklenmedik bir saldırısı sonucu VII. Antiokhos’un ölmesiyle İran’da ve Babylonia’da Selevkos etkisi azalmıştır.¹⁴³ Appianos eserinde Selevkos İmparatoru VII. Antiokhos Sidetes’in savaşı kaybetmesi üzerine intihar ettiğini söylemektedir.¹⁴⁴

VII. Antiokhos’un başarısızlıkla sonuçlanan ve ölümüne yol açan bu seferi, Selevkosların Mezopotamya’yı tekrar kazanmak adına son girişimi olmuştur. Bu fırsatı iyi değerlendiren II. Phraates Mezopotamya Seferine devam ederek daha önce Selevkosların eline geçen Babylonia’ya tekrar egemen olmuş ve bölge Part Eyaletine dönüştürülmüştür.¹⁴⁵ Partların Mezopotamya seferinin sürdüğü sırada MÖ 130 yılında Doğu’da Saka tehlikesi ortaya çıkınca, II. Phraates bölgeye en güvendiği adamlarından biri olan Himerus’u yönetici olarak bırakıp doğuya hareket etmiştir.¹⁴⁶ MÖ 130 yılında muhtemelen yağma amacı güden bu Saka seferi neticesinde Saka ordusu Part topraklarını işgal etmiş ve Mezopotamya’ya kadar ilerlemiştir.¹⁴⁷ Saka ordusunun kalıcı bir işgal girişiminde bulunduğunu söylemek zordur. Muhtemelen yağma ve tahrip etme amacı taşıyan bu seferin nereye kadar uzandığını bilmesek de Mezopotamya’nın ötesine geçmediğini söyleyebiliriz. Sakaların bu yağma akınlarına karşılık İmparator II. Phraates

¹³⁸ Iust. XXXVIII.10.6; Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi...*, s. 270.; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 32.

¹³⁹ Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi...*, s. 270.

¹⁴⁰ App. Syr. 68.

¹⁴¹ Monerie, “Invading Mesopotamia...”, s. 181; Iust.XXXVIII.10.2.

¹⁴² Iust. XXXVIII.10.6.

¹⁴³ App. Syr. 68; Iust. XXXVIII.10; Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi...*, s. 271; Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, s. 72; Strootman, “The Coming of the Parthians...”, s. 143; Strootman, “The Seleukid Empire...” s. 24; Monerie, “Invading Mesopotamia...”, s. 182; Katouzian, *The Persians...*, s. 42; Gregoratti, “The Arsacid Empire”, s. 128; Dabrowa, “Arsacid Dynastic Marriages”, s. 76.

¹⁴⁴ App. Syr. 68.

¹⁴⁵ Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi...*, s. 271.

¹⁴⁶ Gilmore, “Babylonia Under The Greeks...”, s. 6; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 35.

¹⁴⁷ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 36.

de daha önce Selevkos ile yaptığı savaşta esir olarak aldığı Hellen askerlerinden bir ordu hazırlayarak Saka Seferi'ne çıkmış ancak savaş esnasında hayatını kaybetmiştir.¹⁴⁸ Yerine geçen amcası I. Artabanus (MÖ 127-124) da Toharlarla yaptığı savaş sırasında ölmüştür.¹⁴⁹

Saka akınlarının başlamasıyla Mezopotamya'daki Part egemenliği tehlike altına girmiştir. Partların Mezopotamya yöneticisi Himerus'un, Babylonia halkını Media'ya köle olarak satması ve şehir tapınaklarını tahrip etmesi bölgedeki durumu daha da kötüleştirmiştir.¹⁵⁰ Aynı dönemde Güney Mezopotamya'da Hyspaosines önderliğinde kurulan Khracene Krallığı da bölgedeki Part egemenliğini tehdit ediyordu. Partların Doğu'daki sorunlarla uğraşmasından faydalanan Khracene Kralı Hyspaosines, MÖ 138 ve 132 yıllarında Babylonia'yı ele geçirmiş ve kral unvanını kullanmaya başlamıştır.¹⁵¹ Part tahtına II. Mithridates'in¹⁵² (MÖ 123-88) geçmesiyle bölgedeki dengeler yeniden değişmiştir. II. Mithridates kısa sürede Babylonia'yı tekrar ele geçirerek bölgedeki Part egemenliğini güçlendirmiştir.¹⁵³

II. Mithridates, Part imparatorluk sisteminde değişiklikler yapmış ve kısmen de olsa Akhamenid ideolojisini benimsemiştir. Pers krallarının kullandığı "Krallar Kralı" unvanını "*basileus basileon*" şeklinde Grekçe'ye uyarlayarak kullanmıştır.¹⁵⁴ Ayrıca kendi adına bastırmış olduğu drahmelerde de *Epiphanus* unvanını kullanmıştır.¹⁵⁵ Iustinus

¹⁴⁸ Gregoratti, "The Arsacid Empire", s. 128; Katouzian, *The Persians...*, s. 42; Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, s. 77; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 37; Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 212.

¹⁴⁹ Iust. XLII.2; Katouzian, *The Persians...*, s. 42.

¹⁵⁰ Gilmore, "Babylonia Under The Greeks...", s. 6; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 38.

¹⁵¹ Fisher, *Rome, Persia and Arabia...*, s. 38; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 38-39; Curtis, "The Iran Revival in the Parthian Period", s. 12.

¹⁵² Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΙ ΑΡ ΣΑΚΟΒ ΕΠΙΦΑΝ (BMC, s. 25, nr. 9).

¹⁵³ Curtis, "The Iran Revival in the Parthian Period", s. 12; Fisher, *Rome, Persia and Arabia...*, s. 38.

¹⁵⁴ Leonardo Gregoratti, "The Kings of Parthia and Persia: Some Consideration on the 'Iranic' identity in the Parthian Empire", *Digital Archive of Brief notes Iran Review*, vol. 1, no. 1, 2015, s. 14; Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 214; Frye, "The Charisma of Kingship in Ancient Iran", s. 44; K. Schippmann, "The Arsacid dynasty," *Encyclopaedia Iranica*, II/5, ss. 525-536, (21.01.2020), <http://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-ii>; Krallar Kralı unvanının tarihsel süreci çok eskilere dayanmaktadır. Bu unvan (*sar sarrani*) Urartu ve Assur yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Pers Kralı Darius'un yazıtında *xsayathiya xsayathiyanam* şeklinde bu unvanı kullanmıştır. Ancak Pers Kralı Darius'un kullandığı bu unvan sanıldığı gibi aksine Persçe değil Medce'dir (Bkz. Frye, "The Charisma of Kingship in Ancient Iran", s. 37; ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙ ΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΝ ΑΡΣ ΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ (BMC, s. 30, nr. 65).

¹⁵⁵ Marek Jan Olbrycht, "The Early Reign of Mithridates II The Great in Parthia", *Anabasis*, C.1, 2010, s. 144; Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑ ΛΟΥ ΑΡΣ ΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ (BMC, s.24, nr.1)

gibi antik yazarlar, II. Mithridates'in hem bu unvanı kullanması hem de daha sonraki icraatlarına dayanarak ondan "Büyük Mithridates" olarak bahsetmektedir.¹⁵⁶

II. Mithridates Dönemi'nde de Partların genişleme politikası devam etmiştir. Bu dönemde Osrhoene, Gordyene, Adiabene krallıkları zapt edilmiş, Dura-Europos kontrol altına alınmıştır.¹⁵⁷ Ancak II. Mithridates'in tahta çıktığı dönemde Part İmparatorluğu sıkıntılı günler geçirmiştir. İmparatorluğun batıdaki topraklarında en önemli bölgelerinden biri olan Mezopotamya'da bir Khracene problemi ortaya çıkarken Doğu'da Saka akınlarının yol açtığı sorunları ortadan kaldırmaya yönelik çabalar sonuçsuz kalmıştı. Tüm bu olaylar yaşandığı sırada, Part İmparatoru I. Artabanus'un Toharlar ile Doğu'da yaptığı savaşta ölmesiyle birlikte taht için önemli bir aday olan II. Mithridates sorunsuz bir şekilde tahta çıkmıştır. II. Mithridates tahta çıktığı sırada ilk iş olarak İmparatorluğun batısındaki problemlerle ilgilenmeyi tercih etmiştir. II. Mithridates İmparatorluk ideolojisi olarak Batı'yı özellikle de Mezopotamya'yı önemsemiştir. II. Mithridates'in Babylonia'yı tekrar ele geçirmesi sonucunda Babylonia kenti Part İmparatorluğu'nun Mezopotamya'daki en önemli merkezi haline gelmiştir.¹⁵⁸ Fakat daha önce de birçok kez belirttiğimiz gibi Part İmparatoru II. Mithridates'in ilgilenmesi gereken çok fazla problem vardı. Partların önceki dönemlerde Batı Baktria bölgesini ele geçirmesiyle birlikte Saka problemi ortaya çıkmış ve Sakalar da düzenli olarak Part topraklarına yağma akınları düzenlemiştir.

II. Mithridates, Khracene Krallığı sorununu bir şekilde hallettikten sonra Saka göçebeleri üzerine başarılı bir sefer düzenlemiştir¹⁵⁹ ve Sakalara Part egemenliğini zorla kabul ettirmiştir.¹⁶⁰ Strabon *Geographika* adlı eserinde II. Mithridates'in bu toprak kazanımlarıyla birlikte Part İmparatorluğu'nun Roma'ya denk bir devlet haline geldiğini söylemektedir.¹⁶¹ Partların bu denli büyümesi Çin İmparatorluğu'nun dikkatini çekmiştir. Çin İmparatoru Wu (MÖ 141–87), II. Mithridates'e elçi göndermiş ve ipek yolu ticarete açılmıştır.¹⁶² Partlar, II. Phraates döneminde Selevkos İmparatorluğu'na son darbeyi

¹⁵⁶ Iust. XLII.2.3.

¹⁵⁷ Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 90.

¹⁵⁸ Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 39.

¹⁵⁹ Iust. XLII.2.4-5; Katouzian, *The Persians...*, s. 42.

¹⁶⁰ Str. XI.9.2; Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 41.

¹⁶¹ Str. XI.9.2.

¹⁶² Gregoratti, "The Arsacid Empire", s. 128; Parthlar Çin kaynaklarında An-Si, Selevkoslar ise Li-kan olarak geçmektedir. bkz. Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 90-91; Mehmet Tezcan, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander, 2012, s. 137; Garthwaite, İmparator

vurmuş bu dönemden sonra Selevkoslar bir daha doğrudan Partlara saldıramamış ancak Armenia hamlesini kullanarak Part egemenliğini zayıflatmak istemiştir. Part İmparatoru II. Mithridates, MÖ 95 yılında Armenia Kralı I. Tigranes'in (MÖ 123-95) oğlu II. Tigranes'in (MÖ 95-55) tahta geçmesini sağlamıştır. Böylece bağımsız bir krallık olan Armenia, Part vasalı haline gelmiştir.¹⁶³ Part İmparatoru II. Mithridates'in son dönemleri ve halefleri döneminde nümizmatik kaynaklar yetersiz olduğu için Part tarihinde bu dönem *Karanlık Çağ* olarak tasvir edilmektedir.¹⁶⁴

4. PART KÜLTÜRÜ

Büyük İskender'in Asya Seferi sonucunda Ön Asya'ya Makedon Krallığı'nın egemen olmasının ardından tüm Yakın Doğu gibi, İran coğrafyası da Helenistik kültürün etkisi altında kalmıştır. Selevkos İmparatorluğu'ndan sonra İran'a hâkim olan Partlar, bölgeye istikrar sağlamaya çalışmıştır.¹⁶⁵ Buradaki istikrardan kasıt İran'ın Helenistik Krallıkların egemenliğinden çıkıp Orta Asya kavmi olan Parnilerin etkisi altına girmesidir. Partlar'da eski İran geleneklerinde olduğu gibi çoklu hanedan yapısı mevcuttu ve irili ufaklı birçok aile yönetiminde söz sahibiydi. Örneğin Med ve Sâsânî dönemlerinde yedi hanedan vardı.¹⁶⁶ Part İmparatorluğu'nda da birçok önemli aile vardı ancak İmparatorluk Arsacid Hanedanı tarafından yönetilmekteydi. Partlar kendisinden önceki birçok kültürden etkilenmiştir. Partlar göçebe kültürünün faydalarını en çok askeri alanda görmüştür. Göçebe yaşam tarzının en önemli öğelerinden biri olan at, kuşkusuz Partlar için de aynı öneme sahipti. Bir Orta Asya bozkır kültürü olan binicilik, Partlar tarafından benimsenmiş ve kullanılmıştır. Roma tarihinin önemli yazarlarından Ammianus Marcellinus, Hunların neredeyse ata yapışık bir şekilde yaşadığını belirtmektedir.¹⁶⁷ Iustinus ise durumu biraz abartarak göçebelerin her nereye gidecekse atla gittiğini

Wu'nun, Doğu'daki 匈奴 (=Xiong-nu/Hsiung-nu) tehlikesine karşılık Part İmparatoru II. Mithridates ile ittifak yapmak istediğini belirtmektedir. Bkz. Garthwaite, *The Persians (Peoples of Asia)*, s.77.

¹⁶³ Brosius, *The Persians: An Introduction*, s. 91.

¹⁶⁴ Frye, *The History of Ancient Iran*, s. 214.

¹⁶⁵ Ahmet Altıngök, *Eski İran'da Din ve Toplum...*, s. 17.

¹⁶⁶ Altıngök, *Eski İran'da Din ve Toplum...*, s. 20, 36. Sâsânî Dönemi'nde bulunan hanedan isimleri; *Sasani, Karen Pehlu, Surin Pehlu, İspahbez Pehlu, İspendiyad Pehlu, Mihran Pehlu ve Zik/Zig*. Bu hanedan isimlerinde bulunan *Pehlu* kelimesi Part kavramının karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da Sâsânî - Part ilişkisinin ne derece önemli olduğunun bir göstergesidir. Hanedan isimleri için ayrıca bkz. Pourshariatri, *Decline and Fall...*, s. 42.

¹⁶⁷ Amm. Marc. XXXI.2.6.

belirtmiştir.¹⁶⁸ Dolayısıyla antik yazarların binicilik üzerine verdikleri bilgiler Partlar için de geçerlidir. Zaten Partlar da ata binmekte kolaylık sağlaması için pantolon giymeyi tercih etmiştir.¹⁶⁹

Partlar orduda da atı etkili bir şekilde kullanmıştır. Partlar'da askeri alanda okçuluk da çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Part ordusunun çekirdeğini *Kataphraktoi* birliği oluşturmaktaydı.¹⁷⁰ Part ordusunda kalkan kullanılmamıştır.¹⁷¹ Genel olarak bir resim çizmek gerekirse Part ordusunun Akhamenid, Orta Asya ve Helenistik İran kökenli olduğunu söylemek mümkündür. Partlar aynı zamanda Orta Asya geleneği olarak orduda onluk sistemini kullanmıştır.¹⁷²

Part toplumunda pek çok sınıfın var bulunduğunu söylemek mümkündür. Part toplumunda din adamları, özgür yurttaş ve köle ayrımı olduğunu söyleyebiliriz. Muhtemelen Sâsânîler kendilerinden önce var olan Part İmparatorluğu'nun toplumsal yapısını devam ettirmiştir. Sâsânî döneminde, Partça ve Persçe yazılmış metinlerde *Azad/Azadan* (=Ermenice *Azatk*) terimi özgür insanları nitelemek için kullanılmıştır.¹⁷³ Ayrıca Partça ve Antik Ermenicede kelimelerin bu kadar yakın bir şekilde birbirine benzemesi muhtemelen Armenia Krallığı'nın ve toplumunun Partlardan büyük bir şekilde etkilenmesiyle açıklanabilir. Partlar'da da tıpkı diğer devletlerde görüldüğü gibi kardeşler arasında büyük olanın tahta geçmesi söz konusudur. Ancak burada önemli bir nüans bulunmaktadır. Tahta geçecek varisin *Suren* ailesine mensup birisi tarafından tacını alması gerekmektedir.¹⁷⁴

Part İmparatorluğu'nun yapısı hem etnik hem de dil bakımından karmaşık bir yapıya sahiptir.¹⁷⁵ Parniler ilk olarak Doğu İran dillerinin bir lehçesi olan Parnice konuşmaktaydı.¹⁷⁶ Partlar da Parnilerin kullandıkları bu dilin temel özelliklerini kendi dillerine aktarmıştır. Iustnius'a göre Part dili İskitçe ve Medce'nin karışımından oluşmaktadır.¹⁷⁷ Ayrıca Partlar döneminde Orta Farsça olarak kabul edilen *Pehlevice*

¹⁶⁸ Iust. XLI.3.4.

¹⁶⁹ Olbrycht "Parthia and Nomads...", s. 91.

¹⁷⁰ Wiesehöfer, "Parthians", s. 578.

¹⁷¹ Olbrycht, "Parthia and Nomads...", s. 92; Cass Dio. XL.15.2.

¹⁷² Olbrycht, "Parthia and Nomads...", s. 97.

¹⁷³ Olbrycht, "Parthia and Nomads...", s. 82; Altıngök, *Eski İran'da Din ve Toplum...*, s. 17.

¹⁷⁴ Wiesehöfer, "Parthians", s. 577.

¹⁷⁵ Wiesehöfer, "Parthians", s. 578; Iust. XLI.2.3.

¹⁷⁶ Wiesehöfer, "Parni", s. 544.

¹⁷⁷ Iust. XLI.2.3.

ortaya çıkmış olup modern Farsça'ya büyük katkı sağlamıştır.¹⁷⁸ Büyük İskender'in İran'ı fethetmesinin ardından İran'daki dini yapı da tıpkı diğer alanlarda olduğu gibi Helenistik kültürün etkisi altına girmiştir. MÖ I. yüzyılda İran'daki dini gelişim pek çok safhada incelenebilir.¹⁷⁹ Helenistik kültürün etkisi uzun zaman boyunca İran coğrafyasında varlığını korumuştur. Tıpkı orduda olduğu gibi dini yönden de Partlar Helenizm'den etkilenmiştir. Nemrut Dağı'ndaki Kommagene anıtı bu etkinin en önemli kanıtlarından biridir. Kommagene Anıtı'nda Zerdüş ve Grek tanrılarının isimleri birlikte verilmiştir. Bu anıta göre Oromazdes, Zeus'a, Apollon, Helios/Hermes/Mithra'ya Artagnes, Herakles/Ares'e denk gelmektedir.¹⁸⁰ Zerdüş tapınaklarındaki dini görevlilere Partlar *mgws* ya da ateş ustası anlamına gelen *twrspt* adı vermiştir.¹⁸¹ Part İmparatoru V. Phraates'in annesi Musa ile evlenmesi, Zerdüş geleneğe aykırı olduğu gerekçesiyle tepki çekmiştir.¹⁸² Partlar egemenlik süresi boyunca birçok başkent kullanmıştır. Asaak, Ktesiphon, Nisa, Ectabana, Susa, Rhagae ve Hecatompylus kentleri Partlara başkentlik yapmıştır.¹⁸³

Part toplumuna dair bilgilerimiz kaynakların yetersizliğinden dolayı sınırlıdır. Partlar hakkında bilgi veren antik kaynaklar genellikle Partların Selevkos ve Roma ile girdiği siyasi ilişkilere yoğunlaştığı için toplumsal konulara epey uzak kalmıştır. Bu yüzden Grek ve Latin yazarlar genellikle Part aristokrasisi ve hanedanı üzerine yoğunlaşmıştır. Partlar'da çok güçlü bir aristokratik yapı göze çarpmaktadır. Part devlet yapısında kurumsal olarak en önemli yapı senatodur. Senatonun en önemli görevlerinden biri de imparatorun kim olacağını belirlemesidir.¹⁸⁴ Senatoda aristokratlar, alimler ve *Magiler*¹⁸⁵ bulunmaktadır.¹⁸⁶ Medler'de yedi büyük hanedandan olan *Magi hanedanı Zaraastra'ya* inandığı için bu din mensuplarına *magan* adı verilmiştir.¹⁸⁷ Part

¹⁷⁸ Altıngök, *Eski İran'da Din ve Toplum...*, s. 18.

¹⁷⁹ J. Duchesne-Guillemin, "Zoroastrian Religion", *CHI*, ed. E. Yarshater, C.3, p.2 5.b., New York: Cambridge University Press, s. 866.

¹⁸⁰ Duchesne-Guillemin, "Zoroastrian Religion", s. 867; Ernst Herzfeld, *Iran in the Ancient East*, New York: Cambridge University Press, 1941, s. 275.

¹⁸¹ Duchesne-Guillemin, "Zoroastrian Religion", s. 868.

¹⁸² Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 149.

¹⁸³ Wiesehöfer, "Parthians", s. 578.

¹⁸⁴ Edward Dabrowa, "The Partian Aristocracy: It's Social Position and Political Activity", *Parthica*, vol.15, 2013, s. 54.

¹⁸⁵ Med Krallığı içinde *Mag, Magi veya Magan* olarak karşımıza çıkan güçlü din adamları Medler'de oldukça önemli bir yere sahipti. bkz. Altıngök, *Eski İran'da Din ve Toplum...*, s. 19; Herodotos (I.45-140) *Historiae* adlı eserinde *Magilerden* bahsetmektedir.

¹⁸⁶ Str. XI.9.3.

¹⁸⁷ Altıngök, *Eski İran'da Din ve Toplum...*, s. 20.

Senatosu'nda Magilerin bulunması Part İmparatorluğu'nun Zerdüşť inancıyla bağdaştırılması açısından dikkate değerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

ARMENIA MESELESİ

Roma ile Part İmparatorluğu arasındaki ilk resmi ilişkiler MÖ I. yüzyılda başlamıştır.¹⁸⁸ Devletler arasındaki bu ilişki ilk dönemlerde dostane bir görünüme sahip olsa da MÖ 53 yılında M. Licinius Crassus'un¹⁸⁹ Doğu Seferiyle iki devlet arasındaki ilişkiler farklı noktaya taşınmıştır. Roma-Part ilişkilerinin nasıl başladığını ve ne şekilde devam ettiğini anlayabilmek için öncelikle Roma'nın Küçük Asya'da izlediği politikayı iyi analiz etmek gerekir. Her ne kadar iki devlet birbirleriyle MÖ 53'e kadar fiili bir savaşa girmese de önce Kappadokia daha sonra da Armenia Sorunu iki devleti siyasi arenada karşı karşıya getirmiştir. Mithridates Savaşları'nın Armenia'ya sıçraması olayların akışını değiştirmiştir. Dolayısıyla Armenia Meselesi'nin aydınlatılması Roma-Part ilişkilerinin temelini anlamamıza yardımcı olacaktır.

1. ARMENIA SORUNU'NUN ORTAYA ÇIKIŞI

MÖ 360 yılında gerçekleşen Büyük Satraplar İsyanı'ndan önce Kuzey (Kappadokia Pontike) ve Güney (Büyük Kappadokia) olmak üzere iki ayrı Kappadokia bulunmaktaydı.¹⁹⁰ Fakat bu isyandan sonra *Kappadokia Pontike* Kappadokia, Pontus ismiyle anılırken *Büyük Kappadokia* ise sadece Kappadokia ismini almıştır.¹⁹¹ Kappadokia Krallığı, Küçük Asya'daki diğer krallıklar gibi Büyük İskender'in halefleri arasındaki mücadeleler sırasında kurulmuştur.¹⁹² Krallığın kurucusu Ariarathes (MÖ 255-

¹⁸⁸ Scheider bunun dostluk antlaşması olduğunu belirtmiştir. Bkz. Rolf Michael Schneider, "Friend and Foe", *The Age Of The Partians*, vol.2, ed. Vesta Sarkhosh Curtis and Sarah Stewart, London: I.B. Tauris, 2007, s. 54.

¹⁸⁹ Ünlü bir siyasetçi olan Marcus Licinius Crassus (MÖ 114-53) soylu bir aileye mensuptu. MÖ 60 yılında G. Iulius Caesar ve Gnaeus Pompeius ile I. Triumvirliği kurmuştur. Spartacus önderliğinde başlayan Köle İsyanının bastırılmasında önemli bir rol üstlenerek askeri alanda da ün kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. Mason Ward, *Marcus Crassus and the Late Roman Republic*, Columbia & London: University of Missouri Press, 1977; B.A. Marshall, *Crassus A Political Biography*, Adolf M. Hakkert, Amsterdam, 1976.

¹⁹⁰ Kevser Taşdöner, "Anadolu'da Bağımlı Bir Krallık: Kappadokia (MÖ 64-MS 17)", *Tarih Okulu Dergisi*, S.17, 2016, s. 26.

¹⁹¹ Str. XII.I.4; Taşdöner, "Anadolu Bağımlı Krallık...", s. 26.

¹⁹² Taşdöner, "Anadolu Bağımlı Krallık...", s. 26.

220), Büyük İskender'in MÖ 332 yılındaki Pers Seferini bahane ederek kendisini bağımsız Kappadokia Satrabı ilan etmiştir.¹⁹³

Küçük Asya'daki Roma egemenliğine karşı duran Helenistik Kral, Pontus Kralı VI. Mithridates'tir. VI. Mithridates'in, Roma'nın Anadolu'daki egemenliğine destek veren diğer krallıklara karşı bir kin beslediği görülmektedir. Bu bağlamda VI. Mithridates kendisine ilk hedef olarak Kappadokia Krallığı'nı seçmiştir. Kappadokia Kralı VIII. Ariarathes'in (MÖ 97-96) ölümünün ardından muhtemelen krallığın önde gelenleri Pontus tehlikesi ile karşı karşıya gelmemek adına Roma'dan kendilerine bir kral tayin etmesini istemiş, Roma Senatus'u da bu isteğe olumlu bir yanıt vererek I. Ariobarzanes'i (MÖ 95-63) Kappadokia tahtına oturtmuştur.¹⁹⁴ I. Ariobarzanes'in ölümüyle birlikte sırasıyla tahta II. Ariobarzanes (MÖ 62-51), III. Ariobarzanes (MÖ 54-42), X. Ariarathes (MÖ 42-36) ve son Kappadokia kralı olan Arkhelaus (MÖ 36- MS 17) Roma'nın desteğiyle tahta çıkmıştır.¹⁹⁵

MÖ 95 yılında Armenia tahtında da bir değişiklik meydana gelmiş, bu değişikliğin ardından Roma, Pontus ve Armenia, Küçük Asya'da siyasi bir çıkmazın içine girmiştir. Armenia Kralı I. Tigranes (MÖ 123-95) MÖ 95 yılında ölünce yerine, Part İmparatoru II. Mithridates'in (MÖ 123-87) desteğiyle, oğlu II. Tigranes (MÖ 95-55) (=Büyük Tigranes/Dikran) geçmiş ve tahta geçtikten kısa bir süre sonra Pontus Kralı VI. Mithridates'in kızı Kleopatra ile evlenerek VI. Mithridates ile ittifak yapmıştır.¹⁹⁶ Daha sonra Partlar, Medler, Iberia Kralı ve Skythia Kralları Roma'ya karşı kurulan bu ittifaka dahil olmuştur.¹⁹⁷ Bu ittifakın ardından Armenia Kralı II. Tigranes ile güçlerini birleştiren Pontus Kralı VI. Mithridates Eupator, Kappadokia'ya saldırmıştır. Kappadokia'ya saldıran VI. Mithridates, Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes Philoromaios'u¹⁹⁸ (MÖ 95-63) tahttan indirip Kappadokia'ya egemen olmuştur.¹⁹⁹ Ariobarzanes'in Roma'ya sığınmasını bir şans olarak değerlendiren Senatus, onu tekrar tahta çıkarma görevini

¹⁹³ Oğuz Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya: Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 158.

¹⁹⁴ Str. XII.2.11.

¹⁹⁵ Str. XII.2.11.

¹⁹⁶ Iust. XXXVIII.3; Str. XII.2.11; Plut. *Luc.* XXII.1; *Luc.* XXI.5; Mehmet Ali Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 19, S. 1, 2004, s. 73-74; Murat Arslan, *Mithridates VI Eupator Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık, 2007, s. 92-103.

¹⁹⁷ Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 92.

¹⁹⁸ Ariobarzanes, Roma Senatosu tarafından Kappadokia Kralı olarak tayin edildikten sonra Roma dostu anlamına gelen *Philoromaios* unvanını almıştır.

¹⁹⁹ Iust. XXXVIII.3.3; App. *Mithr.* 10.

Kilikia Eyaleti'ne *propraetor* olarak atanan Sulla'ya vermiştir.²⁰⁰ Kappadokia Bölgesine hareket eden Sulla, Mithridates'in komutanlarından Arkhelaos ile yaptığı mücadelelerden sonra Gordios'u tahttan indirmiş ve tekrar Ariobarzanes'i Kappadokia Kralı ilan etmiştir.²⁰¹

Bölgede Roma aleyhine gelişen bu meseleyi Roma'nın çıkarlarına uygun olarak çözüme kavuşturan Sulla, yanına Ariobarzanes'i de alarak Part İmparatoru II. Mithridates'in (MÖ 123-87) Orobazus başkanlığında gönderdiği elçilik heyetiyle Partlarla yapılacak barış şartlarını görüşmek üzere MÖ 92 yılında Euphrates Nehri üzerinde yer alan Melitene'ye (=Malatya) gitmiştir.²⁰²

Bu şekilde tüm tarafları aynı masa etrafında toplayan Sulla, Roma'nın bölgede düzenleyici aktör olduğunu göstermiştir. Burada yapılan görüşmeler sonucunda, Roma'nın o dönemki Doğu politikasına uygun olarak Euphrates Nehri iki devlet arasında sınır kabul edilmiştir.²⁰³ Roma, henüz Küçük Asya'daki problemleri çözemediği için Euphrates'in ötesine geçmek istememiştir.

Antlaşma Partlar için de başarı sayılabilirdi. En azından bir süre için Euphrates'in doğusunda kalan topraklar Roma tehlikesinden kurtarılmıştı. Part elçisi Orobazus aslında *συμμαχίας καί φιλίας* (=Müttefik ve Dostluk) antlaşması yapmak istemişti.²⁰⁴ Bununla birlikte her iki taraf da antlaşmanın hükümlerine bağlı kalmış ve Roma ile Partlar arasında yaklaşık 40 yıl süren dostluk süreci başlamıştır. Hatta II. Mithridates, başkentini

²⁰⁰ App.*Mithr.* 10; Plut. *Sulla*, V.3; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 104-5; Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 74.

²⁰¹ Liv. *perioch.* 70; Plut. *Sulla*, V.3; Iust. XXXVIII.3.3; App. *Mithr.* 10 ve 57; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 105; Arthur Keaveney, "Roman Treaties with Partia circa 95-circa 64 B.C.", *The American Journal of Philology*, vol. 102, no. 2, 1981, s. 195. Bu olaydan sonra Pontus Kralı VI. Mithridates'in komutanları Mithraas ve Bagoas önderliğindeki Armenia ordusu Ariobarzanes'i tahttan indirip yerine Mithridates'in oğlunu IX. Ariarathes adıyla tahta çıkarmıştır. Bkz. App. *Mithr.* 10; Rene Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, 2.b., İstanbul: Aras, 2019, s. 83.

²⁰² Plut. *Sulla*. V.4; Keaveney, "Roman Treaties with Partia...", s. 195-196; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 46.

²⁰³ Keaveney, "Roman Treaties with Partia...", s. 198; Altıngök, *İslam öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi...*, s. 41; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 82.

²⁰⁴ Flor. *Epit.* I.46; Josef Wiesehöfer, "Orobazus", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2007, C.10, s. 235; A.N. Sherwin-White, "Lucullus, Pompey and the East", *CAH*, ed. J.A. Cook vd., C.9, 2.b., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 262; Jason M. Schlude, *Rome, Parthia, and the Politics of Peace: The Origins of War in the Ancient Middle East*, London and New York: Routledge, 2020. s. 24.

Euphrates ve Tigris (=Dicle) Nehirleri'nin birbirine en yakın olduğu noktada yer alan Ktesiphon'a²⁰⁵ taşımıştır.²⁰⁶

Ancak bu dostluk ilişkilerinin bozulması Armenia Meselesi sonucunda olmuştur. Assur metinlerindeki Armenia bölgesi tanımına göre Euphrates Nehri'nin batı kıyısından Orta Anadolu'ya kadar olan bölgeye “Aşağı Ülke”, doğu kıyısından Van Havzasını da içine alan kesime ise “Yukarı Ülke” denilmektedir.²⁰⁷ Assur Kralı I. Salmanassar (MÖ 1263-1234) ise bölgeye Urartu hâkimiyetinden dolayı “*Uruatri*” ismini vermiş, Tevrat'ta “u” harfi “a” harfiyle değişmiş ve *Ararat* olmuştur.²⁰⁸ Pers Kralı Büyük Darius ise, fethettiği bölgeleri açıkladığı Behistun Kitabesi'nde *Armina*, *Arminiya* (*Har-mi-nu-ya*) ülkesini fethettiğini belirtmiştir.²⁰⁹ Xenophon da *Anabasis* adlı eserinde bölge halkı için *Armenioi* terimini kullanmıştır.²¹⁰ Literatürde kullanılan şekliyle özetlemek gerekirse Assur metinlerindeki “Aşağı Ülke” tanımı Küçük Armenia, “Yukarı Ülke” tanımı ise Büyük Armenia'yı ifade etmektedir.

Selevkos İmparatoru I. Antiokhos Soter (MÖ 292-261), MÖ 190 yılında Artaxias ve Zariadris adındaki iki *strategos*²¹¹ arasında Armenia topraklarını paylaşmış, Büyük Armenia'yı alan Artaxias kendi adında bir hanedan oluşturarak krallığı kurmuştur.²¹²

²⁰⁵ Bugünkü Bağdat'ın 30 km güneyinde Euphrates ve Tigris Nehirlerinin birbirine en yakın olduğu yerde ilk olarak MÖ I. yüzyılda Partlar tarafından kurulan ve daha sonra Sâsânî Dönemi'nde genişletilen yedi kentten oluşan şehir. Latince'de *Ctesiphon*, Grekçe'de *Ktesiphon*, Aramice'de ve Süryanice'de *qtyspwn*, Sâsânî metinlerinde *tysfwn*, Soğdça'nın Hristiyanlar tarafından kullanılan versiyonunda ve Pehlevicede *tyspwn*, Arapça'da ise *Medain*, *Tayfasun*, *Tufsun* ve *Tifsun* olarak geçmektedir (Casim Avcı, “Medain”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C.28, s. 289; Jens Kröger, “Ctesiphon” *Encyclopaedia Iranica*, VI/4, ss.446-448 (15.03.2020), <http://www.iranicaonline.org/articles/ctesiphon>; J.A.R. Talbert, (Ed.), *Atlas of Classical History*, Routledge, London & New York, 1985, s. 163.

²⁰⁶ Part imparatorları, Pers başkentlerinden Ecbatana'yı yazlık, Mezopotamya'da Tigris Nehri yakınlarındaki Seleuceia'yı ise kışlık ikametgâh olarak kullanmışlardır. Bkz. Str. XI.13.1; Altıngök, *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi...*, s. 41.

²⁰⁷ Mehmet Tezcan, “İran Armeniası (Pers Armenia)”, *Türk-Ermeni İlişkileri*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 149.

²⁰⁸ A. Kirk Grayson, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (TO 1115 BC)*, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 2002, s. 183-184; Tezcan, “İran Armeniası (Pers Armenia)”, s. 149.

²⁰⁹ R.Schmitt, “Armenia, Achaemenid Province”, *Encyclopaedia Iranica*, Vol. II, Fasc. 4, 1986, ss. 417-418, <http://www.iranicaonline.org/articles/armenia-i>, (21.02.2020); Amelie Khurt, *Eskiçağ'da Yakındoğu*, cilt. II, s. 395; Kent, *Old Persian...*, s. 137-138.

²¹⁰ Xen., *Anab.* IV.3.4.

²¹¹ Strategos, Yunan devletlerinde ordu komutanlarına verilen unvandır. Bkz. Peter J. Rhodes, “Strategos”, *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden and Boston: Brill, C.13, s. 870.

²¹² Rene Grosset, *Başlangıcından 1071'e Kadar Ermenilerin Tarih*, s. 78; Martin Schottky, “Artaxias”, *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2003, C. 2, s. 58; Stephen Mitchell, “Armenia Krallığı”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, ed. Oğuz Tekin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 135.

Artaxias öldükten sonra (MÖ 160) tahta ilk olarak yedi oğlundan ilki olan Artavasdes daha sonra da I. Tigranes geçmiştir.²¹³ Zariadris/Zareh ise Sophene (=Tunceli/Elazığ) bölgesinde bağımsızlığını ilan etmiştir.²¹⁴ Armenia Kralı Artaxias bağımsızlığını ilan ettikten sonra müstahkem şehirler kurmaya başlamıştır. Öyle ki Artaxias'ın bugünkü Erivan civarındaki Artaxata'yı, Kartacalı General Hannibal Barca'nın tavsiyesi üzerine inşa ettirdiğine dair söylentiler vardır.²¹⁵ Armenia Krallığı'nın sınır bölgelerinde bulunan Aramice yazıtlara göre, Artaxias soyunu kadim Orontid²¹⁶ Hanedanı'na dayandırmaktadır.²¹⁷

Armenia Krallığı'nın Roma ile en yoğun teması II. Tigranes Dönemi'ne denk gelmektedir. Part İmparatoru I. Mithridates MÖ 140 yılında, Doğu'da Baktria Grek Krallığı toprakları üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra yönünü Batı'daki Selevkos İmparatorluğu'na çevirmişti. I. Mithridates, Doğu'da Selevkos İmparatoru II. Demetrius Nikator'u mağlup etmiş ve kendisini Part vasalı haline getirmişti.²¹⁸ I. Mithridates'in oğlu II. Phraates Dönemi'nde Part ülkesi doğuda Saka/İskit asıllı Toharların istilasına uğramıştır. II. Mithridates zamanında Partlar, Yakın Doğu'nun mutlak hâkimi konumuna gelmiştir. Bu şekilde II. Mithridates eski Pers İmparatorluğunu canlandırmayı hedeflemiştir.²¹⁹ Bu amaç doğrultusunda harekete geçen Part İmparatoru II. Mithridates, Armenia Kralı I. Tigranes'e savaş açarak Armenia başkentine saldırmış ve kralın varisi II. Tigranes'i esir alarak Hemedan'a götürmüştür.²²⁰

MÖ 95 yılında Armenia Kralı I. Tigranes'in öldüğünde tahtın en güçlü adayı II. Tigranes, Partlar tarafından esir olarak tutuluyordu. Part İmparatoru II. Mithridates, II. Tigranes'i serbest bırakma karşılığında Part-Armenia sınırında bulunan bazı toprakları II. Tigranes'ten istemişti. Kendi özgürlüğü karşılığında bir kısım toprakları Partlara vermeyi

²¹³ Simon Payaslian *The History of Armenia: From the Origins to the Present*, New York: Palgrave MacMillan, 2007, s. 18.

²¹⁴ Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 78.

²¹⁵ Payaslian, *The History of Armenia...*, s. 15; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 80; Schottky, "Artaxias", s. 58; Brentjes Burchard-Treidler Hans, "Artaxata", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2003, C.2, s. 56; Mitchell, "Armenia Krallığı", s. 136.

²¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Muzaffer Demir, "M.Ö. VI.- IV. Yüzyıllar Arasında Pers-Armenia İlişkileri ve Armenia Orontid Hanedanlığı", *Yeni Türkiye*, S.60, 2014, ss.1-10.

²¹⁷ Mitchell, "Armenia Krallığı", s. 136.

²¹⁸ Sherwin-White, "Lucullus, Pompey and the East", s. 262.

²¹⁹ Grosset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 81.

²²⁰ Tezcan, "İran Armeniası (Pers Armenia)", s. 155; Özlem Genç, "II. Tigranes Döneminde Armenia-Roma İlişkileri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2016, s. 248.

kabul eden II. Tigranes, serbest kalmış Partlar da anlaşmayla ele geçirdikleri Armenia coğrafyasına yerleşmeye başlamıştır. Daha sonra bu anlaşmayla birlikte hanedan evlilikleri yapılmış ve Part İmparatoru II. Mithridates, Armenia Kralı II. Tigranes'in kızı Avtoman ile evlenmiştir.²²¹ Ancak kısa bir süre sonra Part İmparatorluğu kendi iç meseleleriyle meşgul olunca, Armenia Kralı II. Tigranes bu otorite boşluğundan yararlanarak daha önce II. Mithridates'e rüşvet olarak verdiği Atropatena (=Eski Azerbaycan) bölgesindeki yetmiş vadiyi, Babylonia ve Güney Armenia topraklarının arasını ve Media Atropatena'yı ele geçirerek bağımsızlığını ilan etmiştir.²²²

Burada önemli bir bölgeye değinmekte fayda vardır. II. Tigranes, Orontid topraklarını tekrar ele geçirmiştir. Bu da II. Tigranes'in daha da güçlendiğinin bir göstergesidir. II. Tigranes daha sonra Sophene bölgesinde bulunan Tsopk/Dsopk'u ele geçirmiştir. Tsopk'un ele geçirilmesiyle birlikte Armenia Krallığı, Kappadokia'daki Roma sınırına yaklaşmıştır.²²³ II. Tigranes, Syria bölgesini de kontrol altına aldıktan sonra bir bakıma Urartu İmparatorluğunu yeniden canlandırmış oluyordu.²²⁴ Hakimiyet alanını genişleten II. Tigranes, yönetimi kolaylaştırmak için eski Armenia başkentini de değiştirmiştir. Bu yüzden MÖ 80 yılında Persepolis'i örnek alarak Tigranokerta adında bir şehir kurmuş ve kenti Armenia'nın başkenti yapmıştır.²²⁵ Tigranokerta, Helen kültürünün merkezlerinden biri haline gelmiştir. Öyle ki, şehirde darp edilen sikkelerde Helence kullanılmıştır.²²⁶

Armenia Kralı II. Tigranes'in sınırlarını genişlettiği bu dönemde aslında Küçük Asya'da dengeler değişmek üzereydi. Roma'nın MÖ 133'te Pergamon Kralı III. Attalos'un vasiyetiyle ele geçirdiği topraklar üzerinde Asia Eyaleti'ni oluşturması ve daha sonra bölgede uyguladığı genişlemeci politikalar, aynı bölgede hak iddia eden Pontus Kralı VI. Mithridates'in tepkisini çekiyordu. Pontus Kralı, Roma'nın Küçük Asya'daki egemenliğine karşı harekete geçmiş, ancak iki devlet arasında genellikle

²²¹ Payaslian, *The History of Armenia...*, s. 19; Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 74.

²²² Str. XI.14.15; Sherwin-White, "Lucullus, Pompey and the East", s. 263; Payaslian, *The History of Armenia...*, s. 20; Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 75; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 82; Mithcell, "Armenia Krallığı", s. 137.

²²³ Payaslian, *The History of Armenia...*, s. 19.

²²⁴ Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 85.

²²⁵ Annegret Plontke-Lüning, "Tigranocerta", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., 2009, C.14, s. 672; Sabahat Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 166; Payaslian, *The History of Armenia...*, s. 20; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 87.

²²⁶ Mitchell, "Armenia Krallığı", s. 138.

Roma'nın zaferiyle sonuçlanan bir dizi savaş yapılmıştır. VI. Mithridates, Roma'yı Küçük Asya'dan atmak için sadece karada kazanılacak zaferin yeterli olmayacağını düşündüğü için büyük bir donanma tesis ederek hem karada hem de denizde Roma hâkimiyetine son vermek istemiştir. Kendisini Küçük Asya'nın ve Helenizmin kurtarıcısı olarak gören Pontus Kralı VI. Mithridates, 250.000 piyade, 40.000 at, 300 güverteli ve 100 Mısır/Fenike gemisiyle Roma'ya başkaldırmıştır.²²⁷ Aslında Pontus Krallığı uzun zamandan beri Roma dostu olarak görünmekteydi. Ancak taht değişikliğinden sonra VI. Mithridates Eupator, Roma karşıtı bir politika izlemeye başlamıştır. Sophene bölgesinin alınmasının ardından Kappadokia ile komşu olan Armenia Krallığı, bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek için faaliyetlere devam etmiştir. II. Tigranes ve VI. Mithridates, MÖ 89 yılında Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes'i tahttan indirmiş Roma'nın Küçük Asya'daki müttefiklerinden biri olan Bithynia Kralı IV. Nikomedes'in (MÖ 94-74) ordusunu bozguna uğratmış ve böylece VI. Mithridates Küçük Asya'da geniş bir hâkimiyet alanı kazanmıştır.²²⁸

Daha önce de değinildiği gibi, VI. Mithridates sadece Küçük Asya topraklarında değil denizde de Roma'yla mücadele etmiştir. Bu yüzden VI. Mithridates, I. Mithridates Savaşı (MÖ 88-85) esnasında denizlere açılmış ve Roma ile bağlantılı adalara saldırmıştır. Kos Adası hariç tüm adalarda ve genel olarak Küçük Asya'nın tamamında eş zamanlı saldırılar düzenleyen VI. Mithridates, Ephesos kentinde toplam 80.000 ile 150.000 arasında Roma vatandaşını katletmiştir.²²⁹ Bu katliam sonrasında VI. Mithridates Küçük Asya'daki hâkimiyetini güçlendirerek,²³⁰ Pergamon'u ele geçirmiş ve Pergamon'u Pontus Krallığı'nın yeni başkenti ilan etmiştir.²³¹ Pontus Kralı VI. Mithridates'in Küçük Asya'da birkaç savaşı kazanmasının ardından Küçük Asya halkı ona bir tanrı muamelesi yapmış, VI. Mithridates'e "baba" ve "Küçük Asya'nın koruyucusu" unvanlarını vermiştir.²³²

²²⁷ App. *Mithr.* 13; J.M. Sestier, *Antikçağ'da Korsanlık*, çev. Oğuz Adanır, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2017, s. 135.

²²⁸ Eutr. V.5.1; Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 147; Payaslian, *The History of Armenia...*, s. 19-20.

²²⁹ Cic. *Flac.* 25.60; Cic. *Leg.Man.* 3.7; Plut. *Sulla*, XXIV.4; Eutr. V.5.2; Cass Dio. XXXI.101.1; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 163; Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 148.

²³⁰ Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 163.

²³¹ Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 148.

²³² Cic. *Flac.* 25.60.

Savaşın ardından geniş bir alanda egemenlik kuran VI. Mithridates, Helen kentleri tarafından Yeni Dionysos olarak adlandırılmıştır.²³³ Pontus Kralı VI. Mithridates'in bu işgalci ve yayılcı tavırları karşısında harekete geçen Roma Senatosu daha önceden Kappadokia Meselesi için görevlendirdiği MÖ 88 yılı *consul*'lerinden biri olan ve Asia Eyaleti valisi olarak atanan Lucius Cornelius Sulla'yı görevlendirmiştir.²³⁴ Cornelius Sulla, MÖ 87/6'da VI. Mithridates'in Generali Arkhelaos'u Khaironeia'da, Mithridates'in sütkardeşi Dorylaos komutasındaki diğer Pontos ordusunu da Orkhomenos'ta ağır bir yenilgiye uğrattınca Roma psikolojik üstünlüğü ele geçirmiştir. Bunun üzerine barış isteyen VI. Mithridates, Dardanos Antlaşması'yla elde ettiği tüm kazanımlardan vazgeçtiği gibi, savaş tazminatı ödemeyi de kabul etmek zorunda kalmıştır.²³⁵ Roma'da geniş yetkiler verilen Cornelius Sulla, I. Mithridates Savaşı boyunca kendisine yardım eden Küçük Asya kentlerini ödüllendirmeyi de unutmamıştır.²³⁶ Roma karşısında yenilgiye uğrayan VI. Mithridates kendi kabuğuna çekilmese de bir süre beklemede kalarak düşmanın atacağı adımları beklemiştir. Ancak bu dönemde Sulla'nın Küçük Asya'da bıraktığı komutanlardan Murena işleri değiştirmiştir. MÖ 83 yılında Pontus'a doğru ilerleyen Murena başarılı olamamıştır.²³⁷ Murena'nın Pontus'a saldırmasının ardından politik bir çözüm arayan VI. Mithridates, Romalı generali Senatus'a şikâyet etmiş ancak bir şey elde edemeyince Roma'ya savaş açmak zorunda kalmıştır.²³⁸ Pontus Kralının Roma'ya tekrar saldırması üzerine savaşın da seyri değişmiştir. II. Mithridates Savaşı olarak bilinen ve üç yıl süren bu savaşlar silsilesinin sonunda Sulla tekrar duruma el atmak zorunda kalmış ve savaşın sonlanmasını sağlamıştır.²³⁹

Mithridates Savaşları'nın sonuncusu Roma'nın Küçük Asya'daki egemenlik alanını genişletmesiyle sonuçlanmıştır. Roma'ya bu fırsatı veren olay, MÖ 74 yılında Bithynia Kralı IV. Nikomedes tahta geçecek yasal varisi olmadığı için, Pergamon Kralı

²³³ App. *Mithr.* 10; Dion. Chr. *Orat.* XXXVII.6; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 145.

²³⁴ App. *Mithr.* 22; Plut. *Sull.* VIII.4; Eutr. V.4; Vell. II.18.3; Diod. Sic. XXXVII.29.2; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 172.

²³⁵ Plut. *Sull.* XXIV; App. *Mithr.* 54-58; App. *B civ.* I.76; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 240-244; Sestier, *Antikçağ'da Korsanlık*, s. 139; Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 149-150; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 83.

²³⁶ Murat Arslan, "Sulla'nın Küçük Asya Politikası", *Arkeoloji ve Sanat*, S. 94, 2000, s. 37.

²³⁷ Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 215.

²³⁸ App. *Mithr.* 65.

²³⁹ App. *Mithr.* 66.

III. Attalos'un yaptığı gibi, ölmeden önce yazdırdığı vasiyetle krallığını Roma'ya bırakmasıdır.²⁴⁰ Bithynia bölgesinin vasiyet yoluyla Roma'nın eline geçmesi, aynı topraklarda hak iddia eden Pontus Kralı VI. Mithridates'in tepkisini çekmiştir. Bu durumu kabul etmeyen VI. Mithridates Roma'ya karşı harekete geçmiştir. Aslında VI. Mithridates'in bu girişimi ilk değildir. Daha önce MÖ 94 yılında Bithynia Kralı III. Nikomedes (MÖ 127-94) ölünce yerine IV. Nikomedes Philopator geçmiş, kralın kardeşi Sokrates de isyan ederek Pontus Kralı VI. Mithridates'ten yardım istemiştir. Yardıma gelen VI. Mithridates herhangi bir zorlukla karşılaşmadan tahtı Sokrates'e vermiştir.²⁴¹ Dolayısıyla VI. Mithridates'in Bithynia üzerindeki emelleri tarihsel bir zemine dayanmaktadır. Romalı General Lucullus, Pontus Krallığı'nı işgal edince VI. Mithridates MÖ 71 yılında bölgenin güçlü krallarından biri olan damadı Armenia Kralı II. Tigranes'e sığınmak zorunda kalmıştır.²⁴² Lucullus, Pontus'u işgal ettiği dönemde bölgedeki kendine göre değişik meyvelerin tohumlarını toplayıp Roma'ya göndermiştir. Öyle ki, Roma'ya kirazı tanıtan kişi Lucullus olmuştur.²⁴³ Ancak Pontus Kralı VI. Mithridates'in Armenia Kralı II. Tigranes'e sığınması, kısa süre sonra savaşın Armenia coğrafyasına sıçramasına sebep olmuştur. II. Tigranes'in kayınpederinden önce Roma'ya karşı sert bir tutum sergilemediği görülmektedir. Kısacası Pontus Kralı VI. Mithridates'in menfaatleri Armenia topraklarını tehlikeye atmıştır. Bu dönemle birlikte Roma-Tigranes ilişkileri hız kazanmıştır. Pontus Kralı VI. Mithridates'in Armenia Kralı II. Tigranes'e sığınmasının ardından Lucullus, rotasını Armenia üzerine çevirmiş ve Küçük Armenia (=Sophene/Gordyene) olarak adlandırılan bölgeyi ele geçirdikten sonra Appius Clodius'u

²⁴⁰ Vell. II.IV.1; App. *Mithr.* 7; Liv. *perioch.* 93; Sall. *Hist.* IV.69.9; Eutr. VI.6; Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38, 2005, s. 15; Kamil Doğancı, *Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosopografik bir İnceleme)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 69; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 305-6; Serhat Pir Tosun, "Doğu Roma İmparatoru I. Iustinianus'un (MS 527-565) Bithynia'daki Faaliyetleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.80, 2018, s. 599; Ferit Baz, "İmparator Hadrianus'un Son Yıllarında Anadolu'daki Bazı Eyaletlerin Yönetimlerinde Dikkat Çekici Noktalar", *MJH*, 4 (2), 2014, s. 52.

²⁴¹ Arslan, "Sulla'nın Küçük Asya Politikası", s. 32-33.

²⁴² App. *Mithr.* 82; Plut. *Luc.* XIX.1.

²⁴³ Plin. *HN.* XV.102: "*Cerasi ante victoriam Mithridaticam L. Luculli non fuere in Italia, ad urbis annum DCLXXX. is primum invexit e Ponto, annisque CXX trans oceanum in Britanniam usque pervenere; eadem [ut diximus] in Aegypto nulla cura potuere gigni. cerasorum Aproniana maxime rubent, nigerrima sunt Lutatia, Caeciliana vero et rotunda.*"; Amm. Marc. XXII.8.16: "*Post Bithyniae partem provinciae Pontus et Paphlagonia protenduntur, in quibus Heraclea et Sinope et Polemonion, et Amisos amplae sunt civitates et Tios et Amastris, omnes ab auspicio diligentia fundatae Graecorum, et Cerasus, unde advexit huius modi poma Lucullus, insulaeque arduae, et Trapezunta et Pityunta continentis oppida non obscura*".

VI. Mithridates'in iadesini görüşmek maksadıyla II. Tigranes'e elçi olarak göndermiştir.
244

Burada belirtmemiz gereken birkaç nokta vardır. VI. Mihtirdates'in savaşı kaybetmesinin ardından Küçük Asya'da *status quo* yani güç dengeleri değişmiş, Roma'nın bölgedeki ağırlığı ve hâkim pozisyonu iyice belirginleşmiştir. Kendi Krallığının akıbetini düşünen Armenia Kralı II. Tigranes'in Roma'ya karşı gelmek gibi bir isteği bulunmamaktaydı. Ancak ailevi bağlar söz konusu olduğu için Pontus Kralı VI. Mithridates'i kabul etmek zorunda kalmıştır. Başka bir ifadeyle anlatmak gerekirse VI. Mithridates kayınpeder olarak II. Tigranes üzerinde büyük bir hâkimiyet kurmuş ve onu kendi çıkarları için kullanmıştır. Ancak II. Tigranes de savaşın kendi topraklarına sıçramasından korkmuş olmalı ki kayınpederi VI. Mithridates'i kendi sarayında ağırlamak yerine başka bir yere nakletmiş ve bir bakıma kendinden uzak kalmasını sağlamıştır.²⁴⁵ Bu dönemde Fenike'de bulunan Armenia Kralı II. Tigranes, Armenia vasallarını özellikle de Gordyene Kralı Zarbienos'u kendi tarafına çekmiştir.²⁴⁶

II. Tigranes'in Antiocheia'ya gelmesiyle birlikte Roma elçisi Appius Clodius ona Lucullus'un isteklerini iletmiştir. Lucullus'un Mithridates'in iadesi ya da savaş istemesi üzerine II. Tigranes kayınpederinin yanında durmuş ve savaş seçeneğini tercih etmiştir. Ancak Lucullus'un kendisine "krallar kralı" unvanı yerine sadece "kral" şeklinde hitap etmesinden dolayı sinirlense de Roma'nın daha fazla tepkisini çekmemek ve Roma'yı karşısına almamak için elçi Appius Clodius'a hediyeler vererek geri göndermiştir.²⁴⁷ II. Tigranes ile arasındaki görüşmelerinin olumsuz sonuçlanmasının ardından Romalı General Lucullus, Armenia Seferi hazırlıklarına başlamıştır. Roma hâkimiyetinin bölgede yaygınlaşmasını istediği için halka karşı hoş görünmek isteyen Lucullus, Küçük Armenia'da hukukî düzenlemeler yapmıştır.²⁴⁸ MÖ 69 yılında Pontus Kralı VI. Mithridates, damadı II. Tigranes'den aldığı takviye birliklerle Pontus bölgesini geri alabilmek için yola koyulduğu sırada Lucullus ani bir gece baskını yaparak Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes'in de yardımıyla Melitene (=Malatya) üzerinden Armenia başkenti

²⁴⁴ Plut *Luc.* XIX.1; XXI.1.

²⁴⁵ Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 90.

²⁴⁶ Plut. *Luc.* XXI.2.

²⁴⁷ Plut. *Luc.* XXI.7; Arthur Keaveney, *Lucullus: A Life*, London and New York: Routledge, 2003, s. 101.

²⁴⁸ Plut. *Luc.* XXIII.1.

Tigranokerta'ya doğru ilerlemiştir.²⁴⁹ Böylece Kappadokia Kralı I. Ariobarzanes, Roma'ya sadakatini ve bağlılığını bir kez daha göstermiştir.

Lucullus ilerleyişine devam ettiği sırada Armenia Kralı II. Tigranes başkent Tigranokerta'yı boşaltarak terk etmiştir.²⁵⁰ MÖ 69 yılında rahat bir şekilde şehre giren Lucullus'un komutanı Sextilius, II. Tigranes'in geride bıraktığı birçok insanı esir almış ve şehri yakmıştır.²⁵¹ Bu savaş esnasında 100.000 kişi Roma ordusu tarafından öldürülmüştür.²⁵² Böylece Roma, Armenia başkentlerinden birisini ele geçirmiştir. II. Tigranes, Lucullus'un yapmış olduğu kuşatmayı kaldırmak için şehre saldırırsa da netice elde edememiştir.²⁵³ II. Tigranes'in kayınpederi VI. Mihridates'i yanına alması Armenia'nın çıkarlarını zedelemiştir. Başkent Tigranokerta'yı bile terk edecek konuma gelen II. Tigranes, tahtını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir.²⁵⁴ Pontus Kralı VI. Mithridates, Taxiles aracılığıyla II. Tigranes'e öğütler vermiş fakat II. Tigranes başına buyruk davranarak Roma ile tekrar savaşma yoluna gitmiştir.²⁵⁵

Tigranokerta Savaşı'nın ardından defalarca Roma ve Armenia karşı karşıya gelmiştir. Tigranokerta'yı ele geçiren Lucullus bu sefer bir diğer Armenia başkenti olan Artaxata üzerine yürümüştür.²⁵⁶ Lucullus ilerleyişine devam etse de Manzigerd (=Malazgirt) yöresinde II. Tigranes ve VI. Mithridates'in ordusuyla karşılaşmıştır. II. Tigranes ve VI. Mithridates'in ordusu bu kez Iberia'nın desteğini de almış ve Part taktiği olarak adlandırılan bir savaş taktiği ile Lucullus'a saldırmıştır.²⁵⁷ Fakat Lucullus soğukkanlılık göstererek II. Tigranes'i durdurmuş ancak hem erzak eksikliği hem de askerlerin hoşnutsuzluğu yüzünden Galatia Bölgesi'ne çekilmek zorunda kalmıştır.²⁵⁸

²⁴⁹ Plut. *Luc.* XXVI.1; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 91.

²⁵⁰ Plut. *Luc.* XXV.5.

²⁵¹ Plut. *Luc.* XXV.6; Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s.168; Fisher, *Rome, Persia and Arabia...*, s. 24; Lucullus, Dzopk üzerinden Tigranokerta'ya ilerlemiştir. Bkz. Payaslian, *The History of Armenia...*, s. 21; Kevser Taşdöner Özcan, "Augustus Dönemi'nde Armenia: Roma-Parth Hâkimiyet Mücadelesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, S. 56, 2014, s.57.

²⁵² Plut. *Luc.* XXVIII.6; Kit Morrell, *Pompey, Cato, and the Governance of the Roman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 66.

²⁵³ Plut. *Crass.* XXVI.6; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 93.

²⁵⁴ Tezcan, "İran Armeniası (Pers Armenia)", s. 155.

²⁵⁵ Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 92.

²⁵⁶ Plut. *Luc.* XXXI.2; Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 168; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 93.

²⁵⁷ Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 94.

²⁵⁸ Ercüment Yıldırım, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", *Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.29, s. 262.

Lucullus bölgede sadece Armenia sorunu ile ilgilenmemiştir. MÖ 69 yılında Tigranokerta önlerine geldiğinde II. Tigranes'in Part İmparatoru III. Phraates Theos'tan (MÖ 70-57) yardım istediğini öğrendikten sonra Part Seferine çıkmak istemiş ancak kış şartlarından dolayı bir anlaşma imzalamıştır.²⁵⁹ Aslında bu bir bakıma Roma-Part ilişkilerinin şimdilik dostluk seviyesinde devam ettiğinin bir göstergesidir. Lucullus geri dönüş yolunda Nisibis'i (=Nusaybin) ele geçirmiştir. Armenia Kralı II. Tigranes de bu duruma bir karşılık vererek Kappadokia'nın bir bölümünü ele geçirmiştir.²⁶⁰

Romalı General Lucullus, Doğu'da birkaç başarı elde etmiş olsa da muhtemelen Senatus'tan habersiz bir şekilde yürüttüğü Armenia Seferi nedeniyle, görevinden alınmış ve yerine Gnaeus Pompeius atanmıştır.²⁶¹ Pompeius'un bölgeye gelmesinin ardından Roma'nın Küçük Asya ve Armenia üzerindeki etkinliği artmıştır. Sulla ya da Lucullus'un aksine Pompeius daha sistematik bir şekilde diplomatik ilişkileri yürütmüştür. Bu bağlamda Pompeius Magnus, VI. Mithridates'i yalnızlaştırma politikası çerçevesinde Part İmparatoru III. Phraates'e elçi göndermiş ve Armenia üzerinde verdiği bazı tavizler karşılığında Part İmparatorunun tarafsızlığını garanti altına almıştır.²⁶² Bölgede yaklaşık 30 yıldır devam eden gerilim süreci, Pompeius'u bazı radikal kararlar almaya zorlamıştır. Ayrıca Senatus kararları da bu dönemde büyük öneme sahiptir. Lucullus'un Doğu'daki başarılarına rağmen, Senatus kararlarına aykırı hareket ettiği için görevinden alındığının farkında olan Pompeius, Senatus kararlarının dışına çıkmamaya özen göstermiştir. Pompeius'un bölgeye intikalinden çok kısa bir süre sonra Armenia Krallığı içinde taht kavgaları başlamış, Armenia üzerinde etkili olan Arsaces Hanedanı'nın²⁶³ müdahaleleri artınca Armenia ve Partlar, Roma için problem arz etmeye başlamıştır. Armenia tahtında uzun süredir hâkimiyetini sürdüren II. Tigranes, MÖ 66 yılında tahtını kaybetme riski yaşamıştır. II. Tigranes'in oğlu Genç Tigranes, Armenia tahtını ele geçirmek için geniş

²⁵⁹ Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 75; Sherwin-White'a göre, kesin bir antlaşma yapılamamış ve görüşmeler Pompeius döneminde de sürmüştür. Bkz. Sherwin-White, "Lucullus, Pompey and the East", s. 263.

²⁶⁰ Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 95.

²⁶¹ Str. XII.5.2.

²⁶² John Leach, *Pompey the Great*, London and Sydney: Routledge, 1986, s. 76.

²⁶³ Armenia hanedanı Pers soylusu Artaxias/Artakşias tarafından kurulmuştur. Hemen hemen aynı dönemde İran coğrafyasında Arşaklar sülalesi kurulmuştur. Part İmparatorluğu ve Armenia arasında çoğunlukla akrabalığa dayanan bu ilişki MS 14 yılına kadar sürmüştür. Bkz. Tezcan, "İran Armeniası (Pers Armenia)", s. 155.

çaplı bir isyan başlatmıştır. Genç Tigranes'in bu isyanı, Roma'nın işine yaramış ve Pompeius'un Küçük Asya'da ipleri eline almasıyla sonuçlanmıştır.

İsyan eden Genç Tigranes ilk olarak Part İmparatoru III. Phraates'ten yardım istemiştir. İsyanın ilk evresinin başarısız olması Genç Tigranes'i farklı arayışlara itmiştir. Genç Tigranes Part İmparatorluğu'ndaki problemleri göz önünde bulundurarak bu kez Roma'ya sığınmıştır. Roma'ya sığınan Genç Tigranes, Pompeius'a rehberlik teklifinde bulunmuş ve bu teklifi değerlendiren Gnaeus Pompeius Artaxata'ya ilerlemiştir.²⁶⁴ MÖ 66 yılında Pompeius, Armenia topraklarında Roma çıkarlarına uygun olarak düzenlemeler yapmıştır.²⁶⁵ Aynı dönemde Pompeius, Roma siyasi hayatında farklı bir noktaya gelmiştir. MÖ 67/66 yılında Akdeniz coğrafyası büyük bir tehlikeyle karşı karşıya gelmiştir. Akdeniz'in tamamına yayılan korsanlar Roma halkı için büyük bir tehlike oluşturmuştur. Korsanlar genellikle kıyı kesimlerde faaliyetleri sürdürüyor, adalara ve ticaret gemilerine saldırıyorlardı.²⁶⁶ Neredeyse her limanda, her kıyıda korsan egemenliği oluşmuştu. Hatta şehirler ve kasabalardaki insanlar korsanların korkusundan kaçmış ve korsanlar Brundisium, Etruria ve Ostia gibi önemli Roma limanlarını tehdit etmeye başlamıştı.²⁶⁷ Sicilya, Sardunya ve Afrika'dan yola çıkan tahıl yüklü gemiler, korsan saldırıları nedeniyle İtalya'ya ulaşamıyordu. Kentte yiyecek fiyatlarının artmasıyla açlık tehlikesi baş göstermişti ve sık sık sokak protestoları görülüyordu.²⁶⁸ Korsanların bu denli ilerlemesine karşılık Roma generalleri karşılık vermek için denizlere açılmış ancak deniz savaşlarında korsanlar Roma generallerini de mağlup etmiştir.²⁶⁹ Roma'nın korsanlar karşısındaki bu başarısızlığı kabul edilemez bir durumdu. Bu yüzden Senatus korsanlara karşı daha ciddi önlemler almak için MÖ 67/66 yılında Aulus Gabinius Capito'nun hazırladığı *Lex Gabinia de piratis persequendis*²⁷⁰ yasası ile ilk adımı atmıştır. Korsanları Roma'nın ticari, ekonomik ve askeri çıkarlarının olduğu Mare Internum (=Akdeniz) ve Pontus Euxinus'tan (=Karadeniz) atmayı hedefleyen *Lex Gabinia de piratis persequendis* ile birlikte Senatus, Gnaeus Pompeius'a üç yıllığına

²⁶⁴ Cass Dio. XXXVI.51.

²⁶⁵ Plut. *Pom.* XXXIII; Leach, *Pompey the Great*, s. 82; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 73.

²⁶⁶ Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 435-437.

²⁶⁷ App. *Mithr.* 93; Leach, *Pompey the Great*, s. 66; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 437.

²⁶⁸ Leach, *Pompey the Great*, s. 66.

²⁶⁹ App. *Mithr.* 93.

²⁷⁰ Senatus tarafından korsanlarla mücadele için çıkarılan kanun. Bu kanunla korsanlarla olan savaşa Pompeius atanmış ve Pompeius geniş yetkilere sahip olmuştur. *Lex Gabinia de piratis persequendis* için ayrıca bkz. Cic. *Leg. Man.* 44; 52; 56; 67; Vell. II. 31-32; Livy. *perioch.* 99.

sınırsız yetki (= *imperium infinitum*) vererek onu korsanlarla yapılacak mücadelenin komutanı olarak görevlendirmiştir.²⁷¹ Bu yasa ile birlikte Pompeius geniş bir *imperium* yetkisine sahip olmuştur.²⁷² Gnaeus Pompeius, başta Kilikia olmak üzere, Akdeniz'in diğer bölgelerinde herhangi bir zorlukla karşılaşmadan Akdeniz'i korsanlardan temizlemiştir.²⁷³

Gnaeus Pompeius'a bu tür yetkilerin verilmesi Roma'da pek çok şeyin habercisidir. Yaklaşık 30 yıl boyunca süren iç karışıklıklar halka Cumhuriyet idaresini sorgulamaya başlamış ve halk tek bir kişinin egemen olduğu yönetim biçimine karşı eğilim göstermeye başlamıştır.²⁷⁴ Genç Tigranes'in daveti üzerine Armenia'yı işgal eden Pompeius, Artaxata'ya kadar ilerlemiş ve II. Tigranes'in teslim olmasını sağlamıştır.²⁷⁵ Bu olay Roma'nın Armenia üzerindeki hâkimiyetini farklı boyutlara taşımıştır. II. Tigranes teslim olduktan sonra Artaxata yakınlarında Pompeius'tan tacını almış ve Roma'ya bağımlı bir kral haline gelmiştir.²⁷⁶ Artaxata Antlaşması'nın asıl amacı Partlara karşı Armenia-Roma ittifakı oluşturmaktır.²⁷⁷ Böylece Armenia, Roma ile Partlar arasında tampon bölge haline gelmiş, siyasi koşullara ve döneme göre bazen Roma bazen de Part etkisi altına girmiştir. MÖ 64 yılında Pompeius Küçük Asya ve Pontus'da önemli düzenlemeler yapmıştır. Senato kararını beklemeden Halys Nehri (= Kızılırmak) ve Euphrates Nehri arasında birçok şehir kurmuş, Ariobarzanes'in Kappadokia Krallığını tanımış ve Galatia Prensi Deiotaros'a kral unvanı vermiştir.²⁷⁸

²⁷¹ Leach, *Pompey the Great*, s. 66-7; Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 165.

²⁷² Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 170. Pompeius Magnus *Lex Manilia* yasasıyla Armenia Savaşı için Senatus tarafından görevlendirilmiştir. Bkz. Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 166.

²⁷³ Morrell, *Pompey, Cato, and...*, s. 62.

²⁷⁴ Sestier, *Antikçağ'da Korsanlık*, s. 158.

²⁷⁵ Eutr. VI.13.

²⁷⁶ Eutr. VI.13; Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s.96; Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 170; Morrell, *Pompey, Cato, and...*, s. 66.

²⁷⁷ Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, s. 97.

²⁷⁸ D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton, 1950, s. 369 vd.; Ferit Baz, "Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia during the Imperial Period", *Cedrus*, I (I), 2013, s. 262; W. Ameling, "Das Archontat in Bithynien und die Lex Provinciae des Pompeius", *EA*, 3, 1984, s. 19 vd.; Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 171; S. Mitchell, "The Greek City in the Roman World: The Case of Pontus and Bithynia", *Proceedings of the VIIIth International Congress of Greek and Latin Epigraphy*, ed. by A. G. Kalogeropulu, Athens, 1984, s.123; Ferit Baz, "İmparator Hadrianus'un Son Yıllarında Anadolu'daki Bazı Eyaletlerin Yönetimlerinde Dikkat Çekici Noktalar", *MJH*, 4 (2), 2014, s. 52.

Artaxata Anlaşması'na göre Gordyene ve Sophene bölgesi yani Küçük Armenia Genç Tigranes'e²⁷⁹, Armenia ise II. Tigranes'e bırakılmıştır.²⁸⁰ Aslında II. Tigranes'in bu teslimiyeti büyük bir değişime de yol açmış bölgedeki dengeleri Roma lehine değiştirmiştir. Şöyle ki, Armenia Kralı II. Tigranes, Kilikya, Mezopotamya ve Syria gibi bölgelerden çekilme ve 6.000 talent tazminat ödeme vb. gibi ağır koşullar karşılığında Roma'nın dostu ve müttefiki olarak kabul edilmiştir.²⁸¹ II. Tigranes'in çekildiği bölgeleri ele geçiren Pompeius MÖ 64 yılında Syria Eyaleti'ni kurmuştur.²⁸² Syria'nın Roma eyaleti olması da birçok gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Öncelikle Syria bölgesi Akdeniz Dünyasına açılan önemli limanlarıyla ticaret için stratejik bir konumda yer almaktadır. Dolayısıyla Roma'nın böyle bir merkezi elinde tutması, ekonomik olarak büyük avantajlar sağlamıştır. Syria Eyaleti, askerî açıdan da özellikle Doğu politikası bağlamında avantajlı bir konumdadır. Roma'nın Syria'yı eyalet haline getirmesi Roma-Part ilişkilerinde gerginliklere ve çatışmalara zemin hazırlamıştır.²⁸³ Part İmparatorluğu Doğu'da kendisini yegâne güç olarak gördüğü için Roma'nın bu bölgedeki genişlemeci politikalarından pek memnun olmamıştır. Ayrıca Pompeius, Kappadokia Krallığı'na bağlı olduğu topraklar sayesinde Armenia Krallığı ve Part İmparatorluğu'na karşı Kappadokia'da bir tampon bölge oluşturmuş ve *status quo* Roma lehine değişmiştir.²⁸⁴ Ancak Pompeius, Roma'nın sınırlarını Euphrates'in ötesine taşımanın gerçekçi ve ekonomik açıdan kârlı olmayacağını düşündüğü için politikasını bu çerçevede yürütmüştür.²⁸⁵ Euphrates'in ötesinde Roma'yı tehdit edebilecek bir gücün olmasını da istemeyen Pompeius, Armenia Krallığı'nın ve Part İmparatorluğu'nun güçlenmemesi için sık sık bölge krallıkların iç işlerine müdahale etmekten de çekinmemiştir.

Esir konusu ve Roma'nın Doğu'daki yayılmacı politikasının sonucu olarak Roma ile Partlar arasındaki dostluk ilişkileri bu dönemde yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Babasının ölümünden sonra tahta çıkmasına izin verilen Genç Tigranes Roma'nın hoşnut

²⁷⁹ Mehmet Kurt, "Marcus Licinius Crassus (M.Ö. 112-53)'un Suriye Valiliği ve Bölgesel Güçler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 33, 2015, s. 152-153.

²⁸⁰ Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 76; Leach, *Pompey the Great*, s. 83; Robin Seager, *Pompey the Great*, Oxford: Blackwell Publishing, 2002, s. 56.

²⁸¹ Leach, *Pompey the Great*, s. 83.

²⁸² App. *Mithr.* 106; Syr. 48-49; 70; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 467, 495; Bryce & J Birkett-Rees, *Atlas of the Ancient...*, s. 269; Fisher, *Rome, Persia and Arabia...*, s. 24.

²⁸³ Bryce & Birkett-Rees, *Atlas of the Ancient...*, s. 269.

²⁸⁴ Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 470.

²⁸⁵ Leach, *Pompey the Great*, s. 83.

olmadığı bir yönetim sergileyince Pompeius, Genç Tigranes'i esir almıştır. Genç Tigranes'in esir alınması, Roma-Part ilişkilerinde gerginlik yaratmıştır. Ancak burada belirtmemiz gereken bir nokta daha vardır. Pompeius, Armenia Bölgesi'ni paylaştığı sırada Doğu'da büyük bir sınır ihlali yaşanmıştır. Pompeius'un komutanlarından Gabinius'un MÖ 65 yılında Euphrates Nehri'ni geçip Tigris'e doğru ilerlediğini öğrenen III. Phraates (MÖ 70-53) derhal bir elçilik heyeti hazırlamıştır.²⁸⁶ Gabinius'un geri dönmesinin ardından III. Phraates, Genç Tigranes'in serbest bırakılması ve Euphrates Nehri'nin bir kez daha sınır olarak kabul edilmesini istediği bir anlaşmayı elçi vasıtasıyla Pompeius'a göndermiştir.²⁸⁷ Pompeius-Phraates arasında yapılan bu görüşmeler temelde çözümsüz kalmıştır. III. Phraates'in bu görüşmelerdeki en önemli isteği Genç Tigranes'in serbest bırakılmasıdır. Ancak anlaşma yapılamayınca Sulla-Orobazus arasında daha önceden yapılan antlaşma, bu antlaşmayla tekrar onaylanmıştır.²⁸⁸ Roma'nın Küçük Asya ve Armenia üzerindeki hâkimiyetinin artması Doğu'da en çok Part İmparatorluğu'nu etkilemiştir. Dolayısıyla Part İmparatoru III. Phraates kendi menfaatleri doğrultusunda Roma'ya karşı agresif olmayan tavırlar sergilemeyi tercih etmiştir. MÖ 65 yılındaki Armenia krizi Pompeius'un diplomatik girişimleriyle çözülmüştür.

Pompeius ile Part İmparatoru III. Phraates arasında yapılan anlaşmaya göre; Armenia Roma'da kalırken, Güney Armenia toprakları haricindeki Mezopotamya'nın tamamı Part kontrolüne geçmiştir.²⁸⁹ Pompeius bu politik hamleyle aslında büyümekte olan ve Roma'nın bölgedeki çıkarlarını tehdit etmeye başlayan Part tehlikesini Mezopotamya coğrafyasına hapsedmiştir. Armenia'da bazı düzenlemeler yapan Pompeius bu sefer Pontus Kralı VI. Mithridates'i takip etmek için Hazar coğrafyasına doğru ilerlemek üzere Artaxata'dan ayrılmış, Armenia'da orduyu Afranius'a teslim etmiştir.²⁹⁰ Pompeius'un en büyük başarılarından birisi Pontus Kralı VI. Mithridates'e karşı bariz bir üstünlük kurması ve Pontus Krallığı'nı ele geçirmesidir.

²⁸⁶ Cass. Dio. XXXVII.5.2.

²⁸⁷ Plut. *Pomp.* XXXIII.6; Cass. Dio. XXXVII.5.2; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 74.

²⁸⁸ Atlan, *Roma Tarihinin Ana Hatları...*, s. 170.

²⁸⁹ Liv. *Perioch.* 100: "...Cn. Pompeius ad gerendum bellum aduersus Mithridaten profectus cum rege Partorum Phraate amicitiam renouauit..."; Mitrafanov, "Pompey and Mithridates Eupator in the Work of Livy", *Archaeology of Historical Period of Iran*, Tehran, 2017, s. 227.

²⁹⁰ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 73.

Pompeius, kuzeye doğru ilerleyip VI. Mithridates'e destek veren Iberia Krallığını zorla Roma müttefiki yapmıştır.²⁹¹ MÖ 65 yılından itibaren Pompeius Magnus, Hazar coğrafyasından başlayarak Albania (=Modern Dağıstan), Iberia (=Gürcistan) krallarıyla temasa geçmiş zaman zaman da yeni müttefiki Armenia Kralı II. Tigranes'den VI. Mithridates konusunda yardım almıştır. Gnaeus Pompeius Magnus'un yoğun takibi sonucunda Pontus Kralı VI. Mithridates etkisiz hale getirilmiştir. Krallığını kaybeden VI. Mithridates kendisini zehirlemiştir.²⁹² Ancak güçlü bir yapıya sahip olan VI. Mithridates, kendisini zehirlemesine rağmen ölmeyince kılıcına başvurmuş ancak uyuşmanın etkisiyle kendisini yine öldürememiştir. Bir kez daha intihar edemeyen VI. Mithridates, Kelt Komutan Bituitos'tan kendisini öldürmesini istemiş ve Bituitos Pontus Kralı Mithridates'i öldürmüştür.²⁹³ VI. Mithridates ölümünden sonra oğlu Pharnakes, Pompeius tarafından Pontus tahtına oturtulmuştur.²⁹⁴

Pharnakes tahta geçirildikten sonra babası VI. Mithridates gibi "Büyük Kral" unvanını kullanmaya devam etmiştir.²⁹⁵ Pompeius, VI. Mithridates'in Bosporos Krallığı'na sığındığı sırada Pontus'u Roma'ya bağlamak için çok uğraşmıştır. MÖ 64 yılında Pontus Krallığı'nın batı kısımlarını on bir yönetim bölgesine (εις ἑνδεκα πολιτείας διέτλε) ayıran Pompeius, kısa süre sonra *Bithynia et Pontus* Eyaleti'ni kurmuştur.²⁹⁶ *Bithynia et Pontus* Eyaleti'nin tesis edilmesi Roma hazinesine yeni gelir kapıları açmış, ekonomik açıdan ciddi katkılar sağlamıştır. Zengin kentleri, limanları, balıkçılık yapmaya uygun gölleri, verimli arazileri ve ormanlarıyla Romalı tüccarların vergi *publicani*'nin dikkatini çekmiştir.²⁹⁷ Pompeius'un en büyük başarısı VI. Mithridates'i ve II. Tigranes'i mağlup etmesidir. Kendisine adanan zafer yazıtında da bu iki kralın adı geçmektedir.²⁹⁸

²⁹¹ Morrell, *Pompey, Cato, and...*, s. 66. Plutarkhos, (*Pom.* XXXIV.4-5) Pompeius'un 9.000 Iberialıyı öldürüp 10.000 Iberialıyı da esir aldığını belirtmektedir.

²⁹² Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 506.

²⁹³ Cass. Dio. XXXVII.13.3 4; App. *Mithr.* 111-112; Eutr. VI.12; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 506.

²⁹⁴ Plut. *Pom.* XLI.3-5; Iris von Bredew, "Pharnaces", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2007, C.10, s. 935.

²⁹⁵ Von Bredew, "Pharnaces", s. 935.

²⁹⁶ Str. XII.3.1; bkz. Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 487; C. Marek, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, Tübingen 1993, s. 26 vd.; Doğanç, *Roma Principatus Dönemi...*, s. 71 vd.; Seager, *Pompey the Great*, s. 60.

²⁹⁷ Cic. *leg. agr.* II. 50; Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 306; Kamil Doğanç, "Antikçağ'da Karadeniz Bölgesi'ndeki Limanların Bölgenin Ticari ve Ekonomik Hayatına Katkıları", *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, ed. L.G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen, İstanbul: Değişim Yayınları, 2018, ss. 673-705.

²⁹⁸ Plin. *HN.* VII.98; "Cvm oram maritimam praedonibus liberasset et imperium maris populo romano restitisset ex asia ponto armenia paphlagonia cappadocia cilicia syria scythia iudaea albania hiberia insula creta basternis et super haec de rege mithridate atque tigrane triumphavit."

Pontus Krallığı zamanında kullanılan ticaret yolları bu dönemle birlikte daha aktif bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.²⁹⁹

2. MARCUS LICINIUS CRASSUS VE CARRHAE SAVAŞI

MÖ 53 yılında Crassus'un devreye girmesiyle Roma-Part barış dönemi sonlanmıştır.³⁰⁰ Genç yaşta politik hayata atılan Crassus, Roma'da yaşanan iç savaş döneminde Cinna'ya karşı Cornelius Sulla'yı desteklemiştir. Savaşı Cinna'nın kazanmasının ardından bir süre sürgünde kalmak zorunda kalan Crassus, Cinna'nın MÖ 84 yılında ölümünün ardından Sulla'nın yanına dönerek yavaş yavaş siyaset hayatında ün kazanmaya başlamıştır.³⁰¹ Ancak Crassus'un Roma'da tam olarak ün kazanması III. Köle İsyanını bastırması sonucunda olmuştur.

MÖ 74 yılında Capua'da gladyatör okulundan kaçan Spartacus, Crixus ve Oenomaus idaresindeki 74 gladyatör Roma'yı felakete sürüklemiştir. Ancak o zamanlar proconsul olan Marcus Licinius Crassus, Apulia'da Spartacus ve beraberindeki isyancıları mağlup etmiş ve Roma'yı büyük bir felaketten kurtarmıştır.³⁰² Roma'yı böylesine tehlikeli bir durumdan kurtaran Crassus, Roma'nın en önemli siyasi karakterlerinden biri haline gelmiştir. Siyasi hayatı bu kadar iyi bir noktada olmasına rağmen Crassus, Roma halkı ve yöneticileri tarafından çok fazla sevilen bir isim olmamıştır. Gençliğinde hırslı ve kibirli bir yönetici olan Crassus, beğendiği evleri önce askerlerine yaktırıp sonra da söndürterek kendi üstüne almış ve böylelikle Roma'da gayrimenkul zengini haline gelmiştir.³⁰³ Mithridates Savaşları sırasında Doğu Komutanı ve Triumvir olan Gnaeus Pompeius Magnus'a *Lex Manilia* yasası ile verilen *imperium* yetkisi Crassus'u kıskandırmaya yetmiştir.

²⁹⁹ Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s. 490.

³⁰⁰ Crassus, Pompeius ve Caesar'ın MÖ 58-53 yılında oluşturmuş oldukları üçlü yönetime Triumvir yönetimi denmektedir. Uzun zamandan beri süregelen askeri generallerin başa geçme durumu bu dönemde oldukça popüler olmuştur. Crassus da bu amaç doğrultusunda kendisini daha iyi siyasi bir konuma taşıyacağını inandığı için Part İmparatorluğu üzerine sefere çıkmak istemiş, tüm servetini Syria *Proconsul'u* olmak için harcamıştır.

³⁰¹ Yıldırım, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", s. 263-264.

³⁰² Eutr. VI.7.

³⁰³ Yıldırım, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", s. 264.

Gönlünde tek adam olarak Roma'yı yönetmek yatan Crassus, bu amaç doğrultusunda sefere çıkabileceği bir coğrafya arayışına girmiştir. Caesar'ın Galya, Pompeius'un da Küçük Asya'daki başarılarıyla kıyaslandığında sönük bir kariyeri olan Crassus'un kendisini ispatlayabilmesi için tek şansı Part Seferi olmuştur. Crassus'un Part Seferi için müthiş bir çaba göstermesinin sebebi tam olarak bilinmemektedir. Yaygın görüşe göre Crassus'un bu çabası daha fazla güç ve zenginlik elde etme isteğidir.³⁰⁴ Ayrıca Crassus, Partları kolayca yenebileceğini düşündüğü için bu sefere çıkmak istemiştir.³⁰⁵ Crassus'un Part İmparatoru II. Orodes'in (MÖ 57-38) zenginliğinden haberdar olması bu seferin maddi açıdan yapıldığına bir göstere olabilir. Crassus, Pompeius'un ve Lucullus'un kazandığı başarıları küçümsüyor ve kendisinin çok daha başarılı olacağına inanıyordu.³⁰⁶ Ayrıca Crassus, Part Seferi'ni kesin olarak zaferle sonuçlandıracağını, Baktria'ya ve hatta Hindistan'a kadar ilerleyeceğini düşünüyordu.³⁰⁷ Bu düşünce bile Crassus'un bu sefer için çok fazla hazırlık yapmadığının göstergesi kabul edilebilir. Eğer Crassus böyle bir sefere iyi bir şekilde hazırlansaydı, zorlu İran coğrafyasında Baktria'ya ve Hindistan'a kadar ilerlemeyi düşünmezdi. Ancak bu onun Makedon Kralı Büyük İskender'i kışkırttığına bir göstergesidir. Genel olarak Roma'da Marcus L. Crassus'un Part Seferi olumsuz karşılansa da bu sırada Galya'da bulunan Gaius Iulius Caesar, tamamen politik sebeplerle Crassus'a desteğini açıkça ilan etmiştir.³⁰⁸ Bu yüzden Crassus'un seferindeki hırsı her yerde görmek mümkündür. Kısa bir süre önce Roma ve Partlar arasında dostluk ve barış anlaşması imzalanmasına ve Partlar tarafından hiçbir şekilde kışkırtılmamasına rağmen Crassus'un bu isteği hayli gariptir.

Pompeius'un Armenia bölgesini kendi çıkarlarına göre düzenlemesinin ardından duruma el atan Part İmparatoru III. Mithridates (MÖ 58-54) Armenia topraklarına saldırmış ancak istediği üstünlüğü ele geçirememiştir. III. Mithridates'in bu başarısız seferinin ardından Part Senatosu onu tahttan indirmiş ve yerine kardeşi II. Orodes'i Part

³⁰⁴ Cass Dio XL.12.1; Muzaffer Demir, "Carrhae Savaşı'nın (MÖ 53) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Yeni Değerlendirmeler", *Cedrus*, VI, 2018, s.235.

³⁰⁵ Cass Dio. XL.12.1.

³⁰⁶ Plut. *Crass.* XVI.3; Herkes Crassus'un Syria Valiliğini Part Seferi için istediğini biliyordu. Ayrıca bkz. Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 79-80.

³⁰⁷ Plut. *Crass.* XVI.2.

³⁰⁸ Plut. *Crass.* XVI.3; Oğuz Yarılgış, "Carrhae Savaşı Öncesi ve Sonrasında Fırat Sınırında Şiddet ve Propaganda", *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, İstanbul, 2018, s.190.

İmparatoru ilan etmiştir.³⁰⁹ Part tahtındaki bu değişiklik Roma'nın Part İmparatorluğu'nun işlerine müdahalesine zemin hazırlamıştır. Tahtı II. Orodes'e bırakmak istemeyen III. Mithridates, kardeşine karşı Roma'nın MÖ 57-54 yılları arasındaki Syria *proconsul*'u Aulus Gabinius'tan yardım talep etmiştir.³¹⁰ III. Mithridates'e yardım etmenin Roma'nın çıkarlarına uygun olduğunu düşünen Gabinius Part Seferi hazırlıklarına başlamıştır. Ancak aynı tarihlerde Mısır'da XII. Ptolemaios'un tahta çıkma konusunda kendisinden yardım istemesi üzerine iklimde kalan Aulus Gabinius, XII. Ptolemaios'a (MÖ 80-58 ve MÖ 55-51) yardım etmenin kendisi için daha karlı olduğunu düşündüğü için Pompeius'un da onayıyla rotasını Mısır'a çevirmiş ve Part Seferini iptal etmek zorunda kalmıştır.³¹¹

Partların içinde bulunduğu durum hakkında bilgi sahibi olan Marcus L. Crassus Senatus'taki nüfuzunun da yardımıyla MÖ 55 yılında 54-53 yılı için Syria'ya *proconsul* olarak atanmıştır. Asıl amacı, Syria Eyaleti'ni bir basamak gibi kullanarak Part Seferine çıkmaktı. Şahsi servetinden yüksek miktarda para harcayarak büyük bir ordu hazırlayan Crassus tüm engellemelere rağmen MÖ 55 yılında Part seferi için yola koyulmuştur.³¹² Aldığı politik destekle Roma'dan ayrılan Crassus, Küçük Asya'ya gelip Galatia üzerinden Doğu *limes*'lerindeki stratejik bir noktada bulunan Zeugma'ya ulaşmıştır. Sefer haberini alan Armenia Kralı Artavasdes, Crassus'a süvari birliği teklif etmiştir.³¹³ Armenia Kralı Artavasdes, Crassus'un Armenia üzerinden Part topraklarına girmesini tavsiye etmiştir.³¹⁴ Coğrafyayı çok iyi tanıyan Armenia Kralı, Crassus'un çöl yerine Part askerlerinin de yetersiz kalacağı Armenia'nın dağlık kesiminden geçmesi gerektiğini bildirmiş ancak Crassus kibri yüzünden bu tavsiyelere kulak asmamış ve Zeugma üzerinden Mezopotamya'ya geçmiştir.³¹⁵

Zeugma üzerinden Euphrates'i geçerek Mezopotamya topraklarına giren Crassus, Sulla'nın Euphrates'i iki ülke arasında sınır olarak kabul eden antlaşmasını ve Pompeius'un kısa bir süre önce Armenia topraklarının paylaşımı esnasında Mezopotamya

³⁰⁹ Iust. XLII.4.1- 2.

³¹⁰ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 77; Gabinius'un hâkimiyet alanı için bkz. Cic. *dom.* 124.

³¹¹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 77.

³¹² Yıldırım, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", s. 265.

³¹³ Plut. *Crass.* XIX.1; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 83.

³¹⁴ Plut. *Crass.* XIX.2.

³¹⁵ Plut. *Crass.* XIX.3; Schulde, *Rome, Parthia, and the Politics of Peace...*, s. 67.

topraklarının büyük bir kısmını Part İmparatorluğu'na verdiği antlaşmayı ihlal etmişti.³¹⁶ Dolayısıyla Marcus L. Crassus'un Mezopotamya'ya girmesi hem sınır ihlali hem de savaş anlamına geliyordu. Bu durum karşısında temkinli hareket eden ve politik bir çözüm bulmak isteyen Part İmparatoru II. Orodes, Crassus'a sınır ihlalinin ve savaş sebebinin sormak için bir elçiyi Syria'ya göndermiştir. Bir taraftan da en güvendiği komutanlarından biri olan Surena'yı (MÖ 84-53) Armenia topraklarına gönderip kendi çıkarları doğrultusunda bazı tedbirler almıştır.³¹⁷ İki tarafın karşılıklı hamleleriyle Armenia Bölgesi son 30 yılda olduğu gibi yine Roma ve Part çıkarları arasında sıkışıp kalmıştır. Pompeius'un yaptığı düzenlemelerle Armenia bölgesi bölünmüştü. Armenia Bölgesi'nin bir kısmını idare eden II. Tigranes'in oğlu Artavasdes, Surena'nın ilerleyişini gördükten sonra kendi topraklarını koruma güdüsüyle hareket ederek Crassus'a yardım etmemiştir.³¹⁸ Crassus o kadar kendinden emin bir şekilde sefere çıkmıştı ki, Helen şehirlerinden Nicephorium ve Zenodotium'u ele geçirdikten sonra askerleri onu imparator olarak selamlamaya başlamıştır.³¹⁹ Marcus Licinius Crassus karakterinde bir generali düşünürsek askerlerinin onu imparator olarak görmesi Crassus'un hırsını birkaç kat daha artırmıştır. Syria'da kendisini bekleyen Part elçilerine karşı kibirli davranan Crassus, savaşın sebebi kendisine sorulduğunda bu sorunun cevabını Seleucia'da vereceğini alaylı bir şekilde belirtmiştir.³²⁰

Surena Armenia topraklarına girdiğinde Part korkusundan Roma'ya asker gönderemeyen Kral Artavasdes, durumun sakinleşmesinin ardından Syria'ya gelip Roma ve Crassus'a bağlılığını bildirmiştir. Syria Valisi Crassus, kendi çizdiği Mezopotamya güzergâhında ilerlerken bölgede savaşa doğrudan etki edebilecek yerel krallıklarla temasa geçmiştir. Crassus, ilk olarak Arap kabile şefi Ariamnes ile anlaşarak, onun kılavuzluğunda ilerlemeye başlamıştır. Ariamnes, Crassus'u çorak topraklardan geçen bir güzergâha sokmuştur.³²¹

Euphrates Nehri'nin akış olarak düzensiz ve tehlikeli olduğundan, Crassus karşıya geçmek için nehir üzerindeki köprüyü kullanmak zorunda kalmıştır. Crassus'un nehir üzerine herhangi bir köprü inşa ettirip ettirmediği bilinmemekle birlikte pek çok antik

³¹⁶ Keaveney, "Roman Treaties with Partia...", s. 198.

³¹⁷ Cass Dio. XL.16.1.

³¹⁸ Cass Dio. XL.16.2.

³¹⁹ Cass Dio. XL.13; Plut. *Crass.* XVII.3.

³²⁰ Plut. *Crass.* XVIII.2; Cass Dio; XL.16.3; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 82.

³²¹ Plut. *Crass.* XXI.1-4; Fisher, *Rome, Persia and Arabia...*, s. 40.

yazar Euphrates üzerinde bir köprünün varlığından bahsetmektedir.³²² Nehirden geçiş esnasında da Roma ordusunun başına birçok felaket gelmiştir. İlk olarak şimşekler çakmış, nehir suları yükselmiş, ardından şiddetli bir kasırga meydana gelmiştir.³²³ Ordunun belli bir kısmı korkudan paniğe kapılmış, kimisi nehirde boğulmuştur. Askerlerin korkusunu hisseden Crassus, onları cesaretlendirmek için etkili bir konuşma yapmak zorunda kalmıştır.³²⁴ Oysaki Crassus, Armenia Kralı Artavasdes'i dinleseydi, çöl bölgesine girmek için Euphrates Nehri'ni kullanmayacaktı. Ayrıca Arap şefi Ariamnes'i dinleyip özellikle çöl tarafına yöneldiği için daha sefer başında birçok kayıp vermiştir. Crassus daha sonra da kibrine yenik düşünerek Osrhoene Kralı Abgarus'a güvenmiş ve Mezopotamya'nın çorak topraklarında ilerlemeye devam etmiştir. Diğer taraftan Surena ve Part ordusu Crassus'un üzerine doğru ilerlemekteydi. Bu durumu öğrenen Osrhoene Kralı Abgarus derhal emrindeki askerlerle birlikte Part ordusuna katılmıştır.³²⁵ Nitekim MÖ 53 yılında Roma ve Part orduları Carrhae yakınlarındaki Balissius Nehri yakınlarında karşı karşıya gelmiştir. Savaş hazırlıkları esnasında da Part ordusu, içi boş davullar ve bronz zillerle vahşi bir hayvan kükremesi gibi sesler çıkartarak Roma askerlerini korkutmaya çalışmıştır.³²⁶ Part ordusunun hareketliliği karşısında Roma ordusu *testudo* pozisyonuyla savunmaya geçse de başarı sağlayamamış ve Roma ordusu epey kayıp vermiştir.³²⁷

Caesar Galia'dayken Crassus'a yardım amacıyla Crassus'un oğlu Publius'u bölgeye göndermiştir.³²⁸ Publius, Partlar üzerine doğru yürüse de düşman ordusu karşısında yetersiz kalmıştır. Hieronymus ve Nikomakhos adındaki iki komutanın kendisini bölgeden uzaklaştırıp Ichnae kentine götürme teklifini reddeden Publius, Part ordusuna esir düşmüş ve kafası kesilerek öldürülmüştür.³²⁹ Part ordusu, geriye çekilen Roma ordugâhından geriye kalan 4.000 kişiyi katletmiştir.³³⁰ Yaşanan kayıplar Roma ordusundaki güveni de sarsmıştır.

³²² Cass Dio. XL.19; Plut. *Crass.* XIX.4-5; Amm. Marc. XXIII.3.

³²³ Plut. *Crass.* XIX.3.

³²⁴ Cass Dio. XL.19.

³²⁵ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 84.

³²⁶ Plut. *Crass.* XXIII.7.

³²⁷ Yıldırım, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", s. 267. Testudo, Roma savaş stratejisinde kullanılan taktiklerden biridir. Bkz. Yann Le Bohec, "Testudo", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2009, C.14, s. 318.

³²⁸ Plut. *Crass.* XXV.2.

³²⁹ Plut. *Crass.* XXV.11-12.

³³⁰ Plut. *Crass.* XXVIII.1.

Savaş esnasında Cassios, Part ordusunun oklarından korktuğunu söyleyerek Crassus'u terketmiş ve 500 adamıyla birlikte Syria'a dönmüştür.³³¹ Crassus, aldatıldığını bir türlü anlayamamış ve ajanların önerdiği yolları takip etmeyi sürdürmüştür. Yaklaşmakta olan Part ordusunu da Cassios'un yerini alan Octavius geri püskürtmeyi başarmıştır.³³² Geri çekilmenin yarattığı psikolojiyle General Surena daha önce izlediği taktikleri izlemeye başlamıştır. Surena, Roma'ya karşı barış anlaşması yapmak istediğini söylemeleri için birkaç adamı serbest bırakmıştır.³³³

Surena, barış anlaşması yapılması halinde Crassus ve Roma ordusunun güvenli bir şekilde Syria topraklarına geri çekilebileceğini belirtmiştir. Ancak görünen o ki, General Surena bu teklifi yaptığı sırada aslında başka bir şey düşünmekteydi. Asıl amacı Crassus ve yanında gelen birkaç generali savunmasız yakalayıp esir almaktı. Bu arada Crassus, 42.000 askeriyle gece boyunca kaçarken, kalan askerler ya esir alınıp Margiana'ya (=Merv) götürülmüş ya da katledilmiştir.³³⁴ General Surena, Crassus'u barış antlaşması yapma gayesiyle yanına çağırarak ve Crassus ile birlikte birkaç generali yakalamıştır.³³⁵ Sonuç olarak Marcus Licinius Crassus, Pomaxathres adında bir Part askeri tarafından boğazından eritilmiş altın dökülerek öldürülmüştür.³³⁶

Marcus Licinius Crassus'un öldürülmesiyle birlikte Doğu politikasında pek çok değişim de meydana gelmiştir. Bu savaşın ardından Roma Sancağı da Partların eline geçmiştir.³³⁷ Crassus, Part Seferi için bütün maddi imkanlarını kullanmıştır. Sefer esnasında beklenmediği problemlerle karşılaşan Crassus, sırf hazinesini doldurup lejyonlara ödeme yapabilmek adına kısa bir süreliğine Jerusalem Tapınağı'nı yağmalamıştır.³³⁸ Yaklaşık 10.000 talanton gelir elde eden Crassus, kış aylarında lejyonlara ödeme yapabilmek için Hierapolis'te (=Münbiç) para deposu inşa ettirmiştir.³³⁹

³³¹ Plut. *Crass.* XXIX.4.

³³² Plut. *Crass.* XXIX. 6-7.

³³³ Plut. *Crass.* XXX.1.

³³⁴ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 92

³³⁵ Yıldırım, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", s. 268.

³³⁶ Wiesehöfer, *Antik Pers Tarihi*, s. 215; Plut. *Crass.* XXXI.5; Iust XLII.4.4; Eutr. VI.18; Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 77; Yıldırım, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", s. 268; Nefel Delil, *Roma-Part Savaşları Işığında Doğu Siyaseti ve Toprak-Sınır Mücadeleleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.70.

³³⁷ Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 77; Demir, "Carrhae Savaşı'nın...", s. 243.

³³⁸ Schulde, *Rome, Parthia, and the Politics of Peace...*, s. 66.

³³⁹ Iosephus'a göre (*Bell. Iud.* I. 179) Crassus bu yağma sırasında Pompeius'un zamanında dokunmadığı 2.000 talanton'u da ele geçirmiştir; Schulde, *Rome, Parthia, and the Politics of Peace...*, s. 66; Demir, "Carrhae Savaşı'nın...", s. 238.

Crassus'un öldürülmesiyle birlikte kaçan askerler Cassios tarafından kurtarılmıştır.³⁴⁰ Pompeius'un siyasal dehasıyla ve uyguladığı akılcı politikalarla Roma vasalı olan Armenia Krallığı, Crassus'un Carrhae Savaşı'nı kaybetmesi üzerine Roma hegemonyasından kurtulmuştur. Roma'dan sonra sıranın kendisine geleceğini düşünen Armenia Kralı Artavasdes, politik bir hamle yaparak kız kardeşini Part İmparatoru II. Orodes'in oğlu Pacorus (=Bakur) ile evlendirmiştir.³⁴¹

Roma'ya karşı kazanılan zafer ve Crassus'un öldürülmesi Part sarayında büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Part Komutanı Surena, Crassus'un ellerini ve kafasını kesip Armenia'da bulunan İmparator II. Orodes'e göndermiştir.³⁴² Syria Valisi Crassus'un Carrhae Savaşı'nda bu şekilde öldürülmesi kuşkusuz Part tarihinin en önemli hadiselerinden biridir.³⁴³ Aç gözlülüğüne ve hırsına kurban olan Crassus'un bu yenilgisi Roma'yı Doğu politikası bakımından yaklaşık 50 yıl geriye götürmüştür.³⁴⁴ Part İmparatoru II. Orodes, MÖ 53 yılında Carrhae'de Roma ordusunu bozguna uğratsa da genel anlamda kazandığı bu zaferi iyi değerlendirememiştir. Bununla birlikte Carrhae Savaşı'nın hemen ardından Partların Roma'nın Syria Eyaleti'ni tehdit eden bir politika izlemeye başladığı görülmektedir.³⁴⁵

3. CARRHAE SAVAŞI SONRASINDA ARMENIA VE SYRA'DAKİ MÜCADELELER

Crassus'un hezimete uğradığı ve hayatını kaybettiği Carrhae Savaşı'ndan (MÖ 53) sonra Euphrates sınırındaki üstünlük tamamen Partlara geçmiş ve MS 63 yılına kadar, yaklaşık bir asır boyunca, Euphrates Nehri iki devlet arasındaki sınırı belirlemiştir.³⁴⁶ Crassus'un ölümünü takip eden dönemde Romalı devlet adamlarının temel meselesi Doğu'da Roma'nın çıkarlarını tehdit eden Part tehlikesi olmuştur. Roma Senatus'u

³⁴⁰ Eut. VI.18.

³⁴¹ Plut. *Crass.* XXXIII.1.

³⁴² Plut. *Crass.* XXXII.1

³⁴³ Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 49.

³⁴⁴ Yıldırım, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", s. 268.

³⁴⁵ Muzaffer Demir, "Marcus Antonius'un Partia Savaşı'nın (MÖ 40-33) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S. 24, 2019, s. 152.

³⁴⁶ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 93.

deneyimli devlet adamı Marcus Tullius Cicero'yu (MÖ 106-43) MÖ 52 yılında Kilikya Eyaleti *proconsul*'u olarak görevlendirmiştir.³⁴⁷

Cicero, eyalete *proconsul* olarak atandığı andan itibaren Part Meselesi'yle ilgilenmiş, casuslar aracılığıyla Partların her hareketini takip etmiştir. Yazdığı mektuplarda neredeyse her gün Partların Syria Eyaleti'ni işgal edeceği haberlerini aldığını belirtmektedir:

*“...1 Eylül'de Kommagene kralı tarafından bana gönderilen bazı elçiler, henüz doğrulanmadığı halde, büyük bir panik içinde Partların Suriye'ye girdiğini bildirdiler...”*³⁴⁸

Partların Pacorus önderliğinde Euphrates Nehri'ni geçtiği haberi ajanları tarafından Cicero'ya bildirilmişti.³⁴⁹ Roma ordusu bu dönemde Partlara karşı bazı önemli başarılar elde edince, Cicero yazdığı mektuplarda isminin Syria'da önemli bir konumda olduğunu belirtmiştir.³⁵⁰ Bu dönemin ardından Roma büyük bir iç savaşa sürüklenmiş ve bu sıkıntılı dönemden dolayı Doğu'daki gelişmelerle çok fazla ilgilenememiştir. İç savaşın en önemli aktörleri G. Iulius Caesar ve Gn. Pompeius Magnus'tur. Roma'daki bu gelişmeler Partlar tarafından çok yakından takip edilmiştir. Partlar, Roma'daki iç savaş sırasında, daha ılımlı bir Doğu politikası izleyeceğini düşündükleri Pompeius'u desteklemiştir. Ancak savaşı kazanan Caesar, intikam almak için Küçük Armenia üzerinden Partlara savaş açmayı planlamıştır.³⁵¹ Caesar, Part Meselesini kendi iç politika malzemesi olarak da kullanıyor ve Roma'daki diktatörlüğünü güçlendirmek için bu meseleyi bir fırsat gibi görüyordu. Kehanet kitaplarında “Partları ancak bir kralın yeneceğinin yazdığı” şeklindeki söylenti de muhtemelen Caesar tarafından bilinçli şekilde yayılmış olmalıdır.³⁵²

³⁴⁷ Murat Tozan, “Cicero'nun Cilicia Valiliği”, *Cedrus*, C. 4, 2016, s. 110.

³⁴⁸ Cic. *Fam.* XV.4; XV.3; Cic. *Att.* V.18; Mehmet Kurt, “M.Ö. I. Yüzyıl Roma-Part İlişkilerinin Kilikya Eyaleti'ndeki Yansımaları”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 2011, s. 6.

³⁴⁹ Part İmparatoru II. Orodes MÖ 51 yılında Carrhae'deki ordunun çok daha üzerinde bir güçle Pacorus ve Osaces'i Euphrates'in batısına Kyyrestike kentine göndermiştir. Bkz. Demir, “Marcus Antonius'un Partia Savaşı'nın...”, s. 152.

³⁵⁰ Cic. *Att.* V.20.

³⁵¹ Suet. *Iul.* XLIV: “... *mox Partis inferre bellum per Armeniam minorem nee nisi ante expertos adgredi proelio.*”; Suet. *Aug.* VIII; Kaya, “Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...”, s. 78; Bivar, “The Political History of Iran Under The Arsacids”, s. 56.

³⁵² Suet. *Iul.* LXXIX: “...*quoniam fatalibus libris contineretur, Partos nisi a rege non posse vinci, Caesar rex appellaretur.*”

Caesar'ın Part Seferi hazırlığına başladığı sırada 15 Mart MÖ 44 tarihinde Cumhuriyetçiler tarafından öldürülmesiyle Partlar rahat bir nefes almıştır.³⁵³ Caesar'ın öldürülmesinden sonra Roma'da yeni bir iç savaş sürecine girilmesinin, dış politikada saldırıdan çok savunmaya yönelik uygulamaları beraberinde getirdiği düşünülebilir. Partlar, Caesar'ın sefer hazırlığında olduğunu muhtemelen biliyordu. Dolayısıyla Caesar'ın intikamını almak isteyen grubun savaşı kazanması halinde Part İmparatorluğu üzerine sefer düzenleneceğini tahmin ediyorlardı. Kendilerine karşı daha ılımlı politika izleyeceğini düşündükleri grubu destekleyerek aslında bir bakıma Roma'nın iç işlerine karışma imkânı yakalayan Partlar, destekledikleri grubun iç savaşta yenilmesi nedeniyle bu fırsatı tam anlamıyla kullanamamıştır.

Destekledikleri grup iç savaşı kaybetse de Partlar Roma'daki politik gelişmeleri yakından takip etmeye devam ediyordu. Özellikle de iç savaşın beraberinde getirdiği politik durum Partların işine gelmiştir. Bu dönemde Roma'daki mücadeleden kaçan Labienus, Partlara sığınarak büyük bir ordu toplamış ve mevcut Roma yönetimine karşı çıkarak MÖ 40-37 yılları arasında Çanakkale'nin güney sahilini işgal etmiştir.³⁵⁴ Labienus, Pacorus ile birlikte hareket ederek Roma hakimiyetinde bulunan Syria bölgesini işgal etmiştir.³⁵⁵ Roma iç karışıklıklarla uğraşırken Labienus ciddi bir direnişle karşılaşmadan Doğu'da Roma hâkimiyetindeki kentlere saldırma fırsatı elde etmiştir.³⁵⁶ Önce Apamea'ya saldıran Labienus daha sonra Antiocheia'yı ele geçirmiştir.³⁵⁷ Labienus kazandığı irili ufaklı başarıların ardından, kendisini ayrı bir Part imparatoru ilan etmiş ve kendi adına sikke bastırmıştır.³⁵⁸ Roma, iç sıkıntılardan yavaş yavaş kurtulmaya başlayınca tekrar Doğu siyasetine öncelik vermiştir.

Gücü elinde bulunduran Marcus Antonius tüm bu hadiseler ışığında büyük bir Part Seferi hazırlığına başlamıştır.³⁵⁹ Marcus Antonius'un Part Seferine çıkmadan önceki ilk hedefi Roma düşmanı kendini imparator ilan eden Labienus'tur. Marcus Antonius bu

³⁵³ Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 78.

³⁵⁴ Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 78.

³⁵⁵ Iust. XLII.4.7; Plut. *Ant.* XXVIII; Muzaffer Demir, "Q. Labienus Particus'un MÖ 40/39 yılında Mylasa'yı Yıkması ve Kentin Yeniden İmar Süreci Üzerine Değerlendirmeler", *Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*, vol. 5, 2019, s. 178.

³⁵⁶ Demir, "Q. Labienus Particus...", s. 178.

³⁵⁷ Demir, "Q. Labienus Particus...", s. 178.

³⁵⁸ Str. XIV.2.24; Demir, "Q. Labienus Particus...", s. 181; Labienus'un bastırıldığı sikkenin ön yüzünde "Q. LABIENVVS PARTICVS IMP". İfadesi yer almaktadır (RRC 524; BMCRR II, s. 500, nr. 131; bkz. EK Sikkeler, nr. 13); Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 78.

³⁵⁹ App. *B Civ.* V.65.

hedef doğrultusunda Asya Eyaleti'ne Publis Ventidius Basos'u göndermiş ve Ventidius, Labienus'u önce esir almış daha sonra da öldürmüştür.³⁶⁰ Ventidius'un en büyük amacı, Doğu'da Roma hâkimiyetini güçlendirmek ve Crassus'un intikamını almaktır. Cicero'nun Kilikia Eyaleti valiliği döneminde Partlar Syria bölgesine birkaç akın düzenlemiş ancak başarı kazanamamış, zaman zaman başarı sağlasalar da farklı nedenlerden dolayı geri çekilmek durumunda kalmıştır. Part ordusunun zayıflaması, imparatorluk içinde taht mücadelelerin tekrar başlaması ya da Doğu eyaletlerinden muhtemelen gelebilecek bir Saka akını Partları buna zorlamış olabilir. Dolayısıyla nasıl Partlar Roma'nın iç siyasetini doğrudan bir şekilde takip etme imkânı bulduysa aynı şekilde Roma da bu dönemde Partların hareketlerini çok yakından takip etmiştir. Marcus Antonius'un Asya'ya gönderdiği Publius Ventidius Basos MÖ 39 yılında Partların Syria bölgesinden çekildiğini görünce derhal Syria'ya girmiş ve bölgedeki Roma hâkimiyetini tekrar güçlendirmiştir.³⁶¹

Part İmparatoru II. Orodes, Roma ordusunun Syria'da bulunduğunu öğrenince Roma üzerine yeni bir sefere çıkmaya karar vermiştir. Part İmparatorunun sefere çıktığını öğrenen General Ventidius, Part ordusuyla karşılaşmış Pacorus'u öldürmüştür.³⁶² Part ordusuna karşı kazanılan zafer ve İmparator II. Orodes'in oğlu Pacorus'un öldürülmesiyle birlikte savaş sona ermiş, Part ordusu dağılmıştır. Ancak Iustinus bu savaşın daha farklı bir şekilde sona erdiğini belirtmektedir. Iustinus'a göre Ventidius'un ordusu öncü Part birliğini kovalarken Pacorus, karargâhın boş olduğunu düşünerek Roma karargâhına saldırmış ancak esir alınıp öldürülmüştür.³⁶³ Savaşın sonunda Pacorus nasıl yakalanmış olursa olsun, Roma, Syria ve Armenia politikası ekseninde önemli bir zafer kazanmıştır.

Daha önce de birkaç kez söylediğimiz gibi Roma, Doğu politikasını özellikle de Crassus dönemindeki politikayı onaylamıyordu. Crassus da hırsına yenik düşüp acele karar verince bölgesel güçlere sığınmış ve her zaman kaybetmiştir. Ventidius'un Pacorus'u öldürmesi, Roma'da sevinçle kutlanmıştır.³⁶⁴ II. Orodes'in tahttan ayrılması üzerine Part tahtına IV. Phraates (MÖ 38-32) geçmiştir.³⁶⁵

³⁶⁰ Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", 57; Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 78; Delil, *Roma-Part Savaşları Işığında...*, s.76.

³⁶¹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 116.

³⁶² Cass Dio. XLIX.20-21.

³⁶³ Iust. XLII.4.7-10.

³⁶⁴ Eutr. VII.5.

³⁶⁵ Plut. *Ant.* 37; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 121; Dabrowa, "The Arsacid Empire", s. 172.

Carrhae Savaşı ve sonrasındaki yaklaşık on beş yıl, Armenia ve Syria bölgesi önemli gelişmelere sahne olmuştur. Roma ordusunu Carrhae’da büyük bir hezimete uğratan Part İmparatoru II. Orodes ve halefleri savaş sonrasındaki durumu hiç iyi değerlendirememiştir. Partlar, Carrhae’da savaşı kazanmalarına rağmen iç sıkıntılardan kurtulamamıştır. Kısa süre içerisinde bu kadar taht mücadelesini gören IV. Phraates çözüm için ilk olarak babasıyla birlikte 30 kardeşini ortadan kaldırmayı ve bu şekilde de otoritesini güçlendirmeyi tercih etmiştir.³⁶⁶

IV. Phraates’in tahta çıkmasıyla birlikte yeni bir Roma-Part mücadelesi de başlamıştır. Ancak buradaki en önemli faktörlerden biri Monaeses adındaki yerel bir kraldır. Monaeses özellikle Marcus Antonius’un yanına giderek Part İmparatorluğu’nu tamamen ele geçirebileceğini belirtmiştir.³⁶⁷ Bunun üzerine Marcus Antonius MÖ 37 yılında yeni bir Part seferi hazırlığına başlamıştır. Bu noktada Roma-Part ilişkilerine dair bazı dinamikleri tekrar gözden geçirmekte fayda vardır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu dönemin en önemli dinamikleri Armenia Krallığı ve Roma’nın Syria’daki topraklarıydı. Dolayısıyla Armenia’yı ele geçirmek bir bakıma üstünlük göstergesi sayılıyordu. Part İmparatorluğu’nun Syria’da izlediği politika Partların istediği sonucu vermemiş ve Pompeius döneminden beri süregelen Roma hâkimiyeti Syria’da devam etmiştir. Bununla birlikte Armenia sorunu da tam manasıyla çözülememiştir. Armenia Krallığı, Part İmparatorluğu’nun uydu devleti konumunda olmasından dolayı Roma’nın Part politikasında Armenia’nın önemli bir rolü vardı. Bu açıdan her kim bölgeye giderse gitsin ilk başta Armenia ile ilgileniyordu. Nitekim Marcus Antonius tarafından bölgeye gönderilen Publius Canidius Crassus da kuzeye yönelerek Iberia ve Albania’yı kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.³⁶⁸ Dolayısıyla Marcus Antonius bu politikasıyla öncelik olarak Part İmparatorluğu’nu yalnızlaştırmaya çalışmıştır.

Marcus Antonius, savaş bitene kadar Monaeses’e bazı şehirlerin komutanlığını ve savaşın sonunda da Part tahtını vaat etmişti. Ancak Part İmparatoru IV. Phraates ile Monaeses arasında yapılan görüşmelerden sonra Monaeses her şeyi geride bırakıp Part ordusuna katılmıştır.³⁶⁹ Savaş hazırlıkları yapılırken Armenia Kralı Artavasdes, Med

³⁶⁶ Iust. XLII.5.1.

³⁶⁷ Kaya, “Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...”, s. 79; Cass Dio. XLIX.24.2.

³⁶⁸ Cass Dio. XLIX.24.

³⁶⁹ Cass Dio. XLIX.24.3; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 123.

ordusunun Part birlikleriyle birlikte Euphrates üzerinde olduğunu, dolayısıyla Med başkenti Praaspa'nın (=Taht-ı Süleyman) boş kaldığını söyleyerek Med başkentine doğru sefere çıkılması önerisinde bulunmuştur.³⁷⁰ Antonius, Armenia Kralı Artavasdes ve kendisinin belirlediği bir rehber ile yola çıkınca Roma ordusunda şüpheler yükselmiştir. Daha önceden defalarca yerel güçlerin tuzağına düşen Roma ordusunda tekrar Armenia Kralı ve rehberinin Part ajanı olduğuna dair söylentiler ortaya çıkmıştır.³⁷¹ Marcus Antonius bu tavsiye üzerine hızlı hareket edebilmek için ağır eşyaları ve kuşatma mühimmatını geride bırakmış fakat Praaspa'ya gelince büyük bir şok yaşayarak tekrar kandırıldığını anlamıştır. Roma ordusunun ağır silahlarının olmadığı haberini alan Part ordusu doğrudan Roma karargâhına doğru hareket etmiş ve Phraaspa'da Roma ordusu hezimete uğramıştır.³⁷² Part ordusuna yardım eden Armenia Kralı Artavasdes de muhtemelen tüm bu hadiseler yaşanmadan önce bölgeyi terk etmiştir.

Burada birkaç noktayı vurgulamak gerekmektedir. Armenia Krallığı ile Partlar arasındaki siyasi ve kültürel bağlantılardan dolayı Armenia hiçbir zaman isteyerek Roma'nın yanında yer almamış, yer aldığı dönemde de Partlar adına muhbirlik yapmıştır. Roma defalarca bu tuzağa düşmesine rağmen, generallerin kişisel hırsları yüzünden Part sorunu çözülememiştir. Bu durum aslında Roma'nın Doğu politikasının ne kadar zayıf ve değişken olduğunun bir göstergesidir. Fakat bu noktada Marcus Antonius sakin kalmayı tercih etmiş ve bazı şeyleri yoluna koyana kadar Armenia ve Artavasdes ile ilgilenmemiştir. Praaspa'daki büyük hezimetin ardından Roma ordusu Mardili bir kişinin tavsiyesi ve rehberliğinde dağlık araziler üzerinden yavaş yavaş bölgeden ayrılmıştır.³⁷³ Tepelik alanları kullanarak geri dönmeyi tercih eden Roma ordusu tamamen yok olmadan Med-Armenia sınırı olan Araxes Nehri'ne (=Aras Nehri) ulaşabilmiştir.³⁷⁴ Aras Nehri üzerinden Mısır'a geçen Marcus Antonius, Mısır Kraliçesi VII. Kleopatra'dan (MÖ 51-12) aldığı destekle tekrar Armenia üzerine yönelmiş ve Armenia Kralı Artavasdes'i önce esir alıp Kleopatra'nın huzuruna hediye olarak götürmüş daha sonra da öldürmüştür.³⁷⁵

³⁷⁰ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 125.

³⁷¹ Str. XI.13.4.

³⁷² Plut. *Ant.* 38; Talbert (Ed.), *Atlas of Classical History*, s. 103.

³⁷³ Plut. *Ant.* 41.

³⁷⁴ Plut. *Ant.* 49.

³⁷⁵ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s.133-134; Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 80.

Marcus Antonius, Artavasdes'i öldürdükten sonra Armenia'da bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin en önemlisi kendi oğlu Alexandros'u Armenia, Media ve Part İmparatoru ilan etmesidir.³⁷⁶ Marcus Antonius'un bu hamlesiyle birlikte Armenia, Roma ve Partlar arasında büyük bir sorun haline gelmiştir. İlerleyen dönemlerde her iki devlet arasında yaşanacak problemlerin temelini Marcus Antonius'un bu hamlesi oluşturmuştur. İç sorunlarını bir türlü çözüme kavuşturamayan Part İmparatorluğu bu dönemde birkaç kez Media ve Armenia'da başarısız girişimlerde bulunmuştur. Partların bu başarısızlıkları kendilerine pahalıya mal olmuş ve bölgedeki hâkimiyetlerini kaybetmiştir. Armenia-Med toprakları da Roma'ya bağlanmıştır.

MÖ 37 yılında IV. Phraates'in Marcus Antonius'a karşı kazandığı zafer dahi Part İmparatorluğu'ndaki sıkıntıları gidermemiştir. İstikrarsız bir dönem geçiren Part İmparatorluğu'nda bu sefer Tiridates, IV. Phraates'e karşı bir isyan girişiminde bulunmuştur.³⁷⁷ Hem İmparator IV. Phraates hem de isyancı konumunda bulunan Tiridates, MÖ 31 yılında VII. Kleopatra ve Marcus Antonius'u Actium'da³⁷⁸ yenen Romalı Octavianus'dan yardım talep etmiş ancak istedikleri yardımı alamamıştır.³⁷⁹ Part İmparatoru IV. Phraates Octavianus'dan beklediği yardımı alamayınca İmparatorluğun Doğu eyaletlerine yönelmiştir. IV. Phraates farklı bir yöntemle başvurarak Doğu'daki İskitlerin desteğini alarak Tiridates'in üzerine yürümüş ve Tiridates'i Roma'nın Syria Eyaleti'ne sığınmak zorunda bırakmıştır.³⁸⁰

³⁷⁶ Kaya, "Romalılar, Partlar ve Armenia Krallığı...", s. 80.

³⁷⁷ Cass Dio. LI.18; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 135.

³⁷⁸ "...*Italia sponte sua et me belli, quò vici ad Actium, ducem depoposcit...*"; "...*Ιταλία έκοῦσα κα̅ με̅ πολέμου, ὡ̅ί̅ επ̅ Άκτιῶι̅ ενείκησα, ή̅γεμόνα...*" bkz. RGA, V.25; Suet. *Tib.* 6.4; Suet. *Aug.* 17.2; Cass Dio. LI.21.7; Daniel Strauch, "Actium", *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2002, C.1, s. 124.

³⁷⁹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 135.

³⁸⁰ Cass Dio LI.18; Part İmparatoru IV. Phraates'in tahtta olduğu dönemde birçok isim tahtı ele geçirmek istemiştir. Bunların en önemlisi ise Tiridates'tir. Bkz. M. Jan Olbrycht, "The genealogy of Artabanos II (AD 8/9–39/40), King of Parthia", *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, vol. 15/3, s. 96.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEZOPOTAMYA'DA HÂKİMİYET MÜCADELESİ

Roma ile Part İmparatorluğu arasındaki savaşların çoğu Roma'nın İmparatorluk dönemine denk gelmektedir. Roma İmparatorluk Dönemi'ne genel hatlarıyla bakacak olursak Mezopotamya savaşların merkezi konumundadır. Roma, İmparator Augustus'tan (MÖ 27-24) Opellius Macrinus'a (MS 217-218) kadar Mezopotamya'ya sistematik seferler düzenlemiştir. Bu süreç boyunca Roma farklı dinamikleri göz önünde bulundurarak Part İmparatorluğu'na saldırmıştır. Part İmparatorluğu'nun önceki yüzyıla göre Roma'ya karşı daha pasif olması ve *status quo*'yu kaybetmesi İran Coğrafyasında yeni bir siyasi oluşuma zemin hazırlamıştır. Partlar, Roma'ya karşı pasif kalınca Sâsânî İsyanı sonucunda yıkılmıştır. Yakın Doğu'yu derinden etkileyen ve yaklaşık 200 yıl boyunca süren bu savaşlar silsilesini iyi anlayabilmek için dönemi hanedanlara ayırarak incelemek gerekmektedir.

1. IULIUS - CLAUDIUS HANEDANI DÖNEMİNDE ROMA-PART İLİŞKİLERİ

1.1. İmparator Augustus Döneminde (MÖ 27–MS 14) Roma-Part İlişkileri

Actium Savaşı'nın galibi Octavianus, Mısır'a ilerlemiş ve Alexandria'yı ele geçirmiştir.³⁸¹ Böylece son Helenistik krallık olan Ptolemaios Krallığı yıkılmış ve Helenistik Dönem sona ermiştir. Octavianus henüz Mısır'da bulunduğu sırada yardım talebinde bulunan Part İmparatoru IV. Phraates, istediği yardımı alamayınca imparatorluğun Doğu eyaletlerine yönelmiştir. Octavianus, iç savaşta göstermiş olduğu başarıların ardından Senatus tarafından imparator ilan edilerek Augustus unvanını almıştır.³⁸² Ayrıca Senatus, Caesar tarafından evlat edinilen Augustus'a *Princeps*, *Pater Patriae* ve *Pontifex Maximus* unvanlarını da vermiştir.³⁸³ Aynı şekilde beklediği yardımları alamayan Tiridates, Augustus'un (MÖ 27-MS 14) izni üzerine Roma'nın Syria

³⁸¹ Ön yüz: CAESAR COS. VI, Arka yüz: AEGVPTO CAPTA (RIC I, Aug., nr. 275a).

³⁸² Ön yüz: CAESAR AVGVSTVS; Arka yüz: M. DVRMIVS III VIR (RGA, I.1.5; BMCRE, Augustus, s. 11, nr. 60); Ön yüz, S.P.Q.R. IMP. CAES. (BMCRE, Augustus, s. 15, nr. 82).

³⁸³ Aur. Vic. I; Cass Dio. LIII.1; RGA, I.7 "...*Princeps senatus fui usque ad eum diem, quo scripseram haec, per annos quadraginta. Pontifex maximus...*"

Eyaleti'ne sığınmıştır.³⁸⁴ Bir müddet Syria'da Roma koruması altında yaşayan Tiridates, İmparator Augustus ile arasını iyi tutmaya gayret etmiştir. Part tahtını ele geçirmek için Roma'nın desteğine ihtiyacı olduğunu anlayan Tiridates bu konuda Roma'dan açık bir yardım talep etmiştir. Tiridates Roma'nın desteğini alabilmek için her yola başvurmuştur. IV. Phraates, Tiridates'in serbest bırakılması için bir elçi göndermiştir. Ancak Tiridates, İmparator Augustus'tan yardım istemiş, *philorhomaïos* (=Roma Dostu) olduğunu beyan ederek Augustus'un desteğiyle tahta çıktığı takdirde Roma egemenliğini kabul edeceğinin sözünü vermiştir.³⁸⁵

IV. Phraates'in Part İmparatorluğu'ndaki otoritesini güçlendirdiğini gören İmparator Augustus, onunla dostane ilişkiler kurmanın kendi çıkarına olduğuna karar vermiştir.³⁸⁶ MÖ 20 yılına gelindiğinde, Armenia üzerinde yine birtakım meseleler gündeme gelmiştir. Armenia üzerindeki Part etkisinden dolayı, buradaki halk arasında her zaman Roma'ya karşı bir olumsuz bakışın olduğu bilinmektedir. MÖ 20 yılında da benzer bir hadise yaşanmıştır. Üstelik Armenia'da Roma karşıtı hadiseler yaşanırken Roma İmparatoru Augustus, Tiridates meselesi için Syria'da bulunuyordu. Armenia'da büyük bir isyan çıkmış ve Armenia Kralı II. Artaxias (MÖ 33-20) öldürülmüştür.³⁸⁷ Artaxias'ın öldürülmesiyle birlikte Roma ve Partlar arasında yeni bir konu daha gündeme gelmiştir. Bu bağlamda iki devlet arasında yaşanan olumlu gelişmeler ışığında Armenia'ya ortak bir kral atanmasına karar verilmiştir.³⁸⁸

İmparator Augustus *Monumentum Ancyranum*'da (=Ankara Anıtı), Armenia'yı Roma eyaleti yapmak yerine kukla bir kral atamayı tercih ettiğini belirtmiştir.³⁸⁹ Bunun üzerine Augustus, Tiberius'a (MS 14-37) Tigranes'i Armenia tahtına çıkartma görevini vermiştir.³⁹⁰ İmparator Augustus'un evlatlığı Tiberius'a çok güvendiğini söylemek mümkündür. Part İmparatorluğu'ndan Augustus'a gelen elçilerle Augustus'un izniyle Tiberius ilgilenmiştir.³⁹¹ MÖ 20 yılı Roma-Part ilişkilerinde bir yumuşama döneminin

³⁸⁴ Cass Dio. LI.18.

³⁸⁵ Erich S. Gruen, "The Expansion of The Empire Under Augustus", *CAH*, ed.Alan K. Bowman vd. C.10, 2.b., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 158.

³⁸⁶ Suet. *Aug.* XXI.

³⁸⁷ RGA, V.27; Adrian Goldsworthy, *Augustus First Emperor of Rome*, New Heaven & London: Yale University Press, 2014, s. 302.

³⁸⁸ David Shotter, *Augustus Caesar*, London and New York: Routledge, 1991, s. 66-67.

³⁸⁹ RGA, V.27.

³⁹⁰ Cass Dio. LIV.9; RGA, V.27; Suet. *Tib.* IX; Gruen, "The Expansion of The Empire Under Augustus", s. 159; Goldsworthy, *Augustus First Emperor of Rome*, s. 302.

³⁹¹ Suet. *Tib.* 16.

başlamıştır. Roma'nın Syria'daki varlığından edişe duyan Part İmparatoru IV. Phraates, Euphrates Nehri'nin iki devlet arasındaki sınır olarak belirleyen anlaşmayı yapmış, böylece iki devlet de eski antlaşma şartlarına dönmüştür.³⁹² Bu antlaşmayla Partlar, Carrhae Savaşı'nda ele geçirdikleri esirleri ve Roma sancağını Augustus'a teslim etmiştir.³⁹³

Roma'da beş yüz yıllık Cumhuriyet rejiminin yıkılmasının ardından başa geçen Augustus, iç karışıklıklara son vermiş, dış politikada da barış ortamı oluşturmuştur. *Pax Romana/Pax Augusta* adı verilen bu barış döneminin başlarında Roma ve Partlar arasında bir dostluk sürecinin başladığı görülmektedir. Bu bağlamda Roma İmparatoru Augustus, Part İmparatoru IV. Phraates'e hediye olarak Thea Musa (Urania=Astarte) adında bir kadın göndermiştir.³⁹⁴ Uzun zamandan beri savaştan iki devletin birdenbire böyle bir dostluk sürecine girmesine şüpheyle yaklaşılabilir. Roma İmparatoru Augustus'un hangi amaçla Thea Musa'yı Part sarayına gönderdiği bilinmemektedir. Thea Musa'nın Roma ajanı olarak davrandığını gösterebilecek herhangi bir kanıt da bulunmamaktadır. Fakat Augustus uzun süren savaşlar sonunda imparatorluk içinde barış getirmek istediği için de böyle bir adım atması muhtemeldir. Yine de iki devlet arasındaki gerilimli ortam bu dönemde biraz olsun yumuşamıştır.

İmparator Augustus tarafından Part İmparatoru IV. Phraates'e hediye olarak gönderilen Musa kısa süre içinde kendisini sarayda kabul ettirmiştir. Hatta Thea Musa Phraates'ten bir taht varisi dünyaya getirmiştir.³⁹⁵ Phraataces'in (=Küçük Phraates) (MÖ 2-MS 4) dünyaya gelmesi, Thea Musa'nın Part sarayındaki konumunu da göstermektedir.³⁹⁶ Musa'nın Part sarayında üstün konumuna gelmesi bazı gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi Part İmparatoru olmak isteyen Tiridates, Roma İmparatoru Augustus'tan aldığı izin sayesinde iç savaş döneminde Roma'nın Syria Eyaleti'ne kaçmıştır. Cassius Dio, her iki Part imparatorunun da

³⁹² Str. XVI.1.28; Suet. *Tib.* IX.

³⁹³ Suet. *Aug.* XXI.3; XLIII.4: "*Quodam autem muneris die Parthorum obsides tüne primum missos per mediam harenam ad spectaculum induxit superque se subsellio secundo collocavit.*"; Suet. *Tib.* IX; Eutr. VII.9.

³⁹⁴ Josephus'da Thermusa olarak geçmektedir. Bkz. Ioseph. *Ant. Iud.* XVIII.2.4.

³⁹⁵ Ioseph. *Ant. Iud.* XVIII.2.4; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 143.

³⁹⁶ Ioseph. *Ant. Iud.* XVIII.2.4.

Augustus'tan yardım istediğini ancak Augustus'un iki tarafın savaşarak güç kaybetmesini istediği için bilerek cevap vermediğini belirtmektedir.³⁹⁷

Part İmparatorluğu'nda politik lobinin yeniden IV. Phraates'e dönmesinin ardından IV. Phraates tekrar hanedanını üstün kılmaya çalışmıştır. Bu dönemde Part hanedan üyeleri Seraspadenes, Phraates, Phodaspes ve Vonones Roma İmparatorluğu'nda esirdi.³⁹⁸ Augustus'tan alınan izinle Syria'ya yerleştirilen Part prensleri büyük saygı görmüştür. Daha önce yapılan savaşlarda Partların mutlak zaferi olmasına rağmen Augustus sığınmacı konumundaki prenslere çok iyi davranmıştır. Aslında Augustus da bu hareketiyle daha çok kendini düşünmüş olabilir. İç sıkıntıları yaşayan Partlar olsa bile Roma da sıkıntılı süreci geride bırakmıştı. MÖ I. yüzyılda Roma iç savaşa sürüklenmiş ve Augustus'un imparator olduğu döneme kadar bu süreç devam etmişti. Ayrıca yine bu dönemde muhtemelen Augustus olası bir seferde Partlara karşı üstünlük sağlayamayacağını farkındaydı. Dolayısıyla *Pax Romana* adı altında getirdiği barış sürecine Augustus, Part prenslerini onurlandırmıştır.

Roma egemenliği altında Syria'da istediği imkânları elde eden Prens Phraates Tanrıça İsis adına burada bir tapınak inşa ettirmiştir.³⁹⁹ Part İmparatorunun Roma İmparatoru ile iyi geçinmesi sarayda bir zamanlar hediye olarak gönderilen ve o dönemde kraliçe konumundaki Musa'ya karşı doğal tepkilere yol açmıştır. Part İmparatorluğu içinde büyük bir aristokrat ve yerel yönetici etkisi bulunmaktadır. Part İmparatorluğu'nun kendine has bu iç dinamiklerinden dolayı krallık çoğu zaman iç problemlere, iç savaşlara sahne olmuştur. Kraliçe Thea Musa'nın sarayda önemli bir konuma yükselmesinin beraberinde bazı problemleri getireceği belirtilmişti. Kraliçe Musa varis konumundaki Phraataces'i tahta çıkarmak için büyük çaba göstermiştir. Phraataces'in tahta çıkmak için yeterli olgunluğa ulaştığını düşünen Musa, IV. Phraates'ten oğullarını rehine olarak Roma'ya göndermesini istemiş ve daha sonra da IV. Phraates'i zehirlemiştir.⁴⁰⁰

Roma İmparatoru Augustus'un büyük bir çaba göstererek kurduğu barış ortamı Part İmparatorluğu'nun agresif tavırlarından dolayı tekrar bozulma noktasına gelmiştir. Roma, Armenia üzerinde kalıcı bir politika izlemediği için Armenia sürekli Partlar tarafından

³⁹⁷ Cass Dio. LI.18.2.

³⁹⁸ Str. XVI.1.28.

³⁹⁹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 144.

⁴⁰⁰ Joseph. *Ant. Iud.* XVIII.2.4

kullanılmıştır. III. Tigranes (MÖ 20-10), Roma tarafından Armenia Kralı ilan edilmişti. Ancak MÖ 10 yılında III. Tigranes'in ölümü üzerine Armenia aristokrasisi muhtemelen Part yanlısı IV. Tigranes'i tahta çıkarmaya çalışınca Augustus duruma müdahale ederek III. Tigranes'in kardeşi II. Artavasdes'i Armenia Kralı ilan etmiştir.⁴⁰¹

Romanın bu hamlesine karşılık Part İmparatorluğu'ndan aldıkları destekle IV. Tigranes (MÖ 10 – 2) ve kız kardeşi Erato Armenia'da tekrar kontrolü ele geçirmiştir.⁴⁰² Roma İmparatorluğu'nun barış döneminin sürmesi için her şeyi yaptığı bir dönemde Part İmparatorluğu'nun agresif bir tavır sergilemesi Augustus'u da harekete geçirmiştir. Phraataces'in tahta geçtikten sonra V. Phraates unvanını aldığı görülmektedir.⁴⁰³ Bölgedeki diplomatik temaslar Part İmparatoru V. Phraates'in Roma generali Gaius'a elçi göndermesiyle tekrar başlamıştır. Görüşmeler esnasında her iki tarafın da birbirinden karşılıklı istekleri olduğu görülmektedir.

Roma İmparatoru Augustus tarafından Armenia meselesi için görevlendirilen Gaius'un ilerleyişi Partları oldukça rahatsız etmiş ve Part İmparatoru V. Phraates Augustus'a bir elçi göndermiştir. Elçiler vasıtasıyla yapılan görüşmelere hitap şekilleri damga vurmuştur. Augustus, V. Phraates'e sadece ismiyle hitap edince V. Phraates de yazmış olduğu mektubunda kendisinden *Basileus Basileon (=Krallar Kralı)*, Augustus'tan ise *Caesar* diye bahsetmiştir.⁴⁰⁴ Roma'nın Armenia üzerinde ekstra bazı isteklerde bulunması üzerine görüşmeler çıkmaza girmiştir. Ancak bu mektup krizi savaşa dönüşmemiştir. Roma Devleti, Marcus. L. Crassus ve M. Antonius dönemlerinde Doğu seferlerinden oldukça yara almıştı. Akabinde gelen iç savaş süreci Roma'yı daha çok yıpratmıştı. Dolayısıyla İmparator Augustus savaş istemediği için iki taraf yeni bir barış anlaşması yapmıştır.

Muhtemelen Roma, IV. Phraates'in oğullarını Armenia meselesine karşı bir koz olarak kullanmıştır. Aynı dönemde mevcut Armenia Kralı IV. Tigranes de Roma ile temasa geçmiştir. Fakat IV. Tigranes'in asıl amacının kendi tahtını korumak olduğu görülmektedir. IV. Tigranes olası bir Roma müdahalesine karşı Roma ile barış yapmak istemiş, fakat olumlu bir karşılık bulamamıştır.⁴⁰⁵ Roma ile Partlar arasında yapılan ilk

⁴⁰¹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 146.

⁴⁰² Cass Dio. LV.10.18; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 146.

⁴⁰³ Olbrycht, "The Genology of Artabanos II...", s. 92.

⁴⁰⁴ Cass Dio. LV.10.20.

⁴⁰⁵ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 148.

görüşmelerin başarısız olmasının ardından uzun zamandan beri devam eden barış ortamı da kısmen sonlanmıştır.

General Gaius'un Euphrates'e geldiğini öğrenen V. Phraates, tekrar bir görüşme yapmak istemiştir. Her iki devlet arasındaki bu görüşme Euphrates Nehri üzerindeki bir adada yapılmıştır.⁴⁰⁶ Yapılan görüşmelerin ardından Partların Armenia'da herhangi bir saldırgan faaliyete girmemesine ve bahsi geçen Part prenslerinin de Roma egemenliğinde kalmasına karar verilmiştir.⁴⁰⁷ Mevcut Armenia Kralı IV. Tigranes'in anlaşmadan hemen sonra ölmesinden dolayı Roma Armenia'ya doğrudan müdahalede bulunmuştur. Dönemin Med Kralı olan Roma müttefiki Ariobarzanes ve o ölünce oğlu Artavasdes, Romalı Komutan Gaius'un da desteğiyle Armenia Kralı ilan edilmiştir.⁴⁰⁸ Roma'nın Armenia'ya kukla bir kral atmasının ardından Armenia'dan bir tepki gelmesi gayet doğaldır. Bu dönemde Armenia'daki Arsaces Hanedanı'nın Roma'ya karşı büyük bir isyan başlattığı görülmektedir. Armenia'da isyan çıkması üzerine Gaius hemen sefer hazırlıklarına başlamıştır. Gaius, gücü arkasına aldıktan sonra ilginç bir şekilde imparator unvanı kullanmıştır.⁴⁰⁹ Romalı Komutan Gaius, isyanı bastırmak için Part Satrabı Addon'un koruduğu Artagera kalesine saldırmıştır.⁴¹⁰ MS 3 yılında Addon, Romalı komutanı yaralamış ve Gaius aldığı darbe sonucunda MS 4 yılında ölmüştür.⁴¹¹ Roma İmparatoru Augustus'un asıl hedefinin Part İmparatorluğu olduğu bilinmektedir. Gaius da aslında bu amaç doğrultusunda görevlendirilmişti. Bu bağlamda düşünersek Roma komutanı Gaius, Part Seferi hazırlıkları sırasında öldürülmüştür.⁴¹² Kısacası Augustus, imparatorluğunun sınırlarını Euphrates Nehri'nin ötesine taşımak istemiştir. Roma'nın Armenia üzerindeki bu üstünlüğü sikkelerde de görülmektedir.⁴¹³

MS 4 yılı ikili ilişkiler açısından farklı bir yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle Augustus'un görevlendirdiği komutan Gaius öldürülmüştür. Armenia tahtında bir değişiklik yaşanmasının ardından Part İmparatorluğu'nda da birtakım olaylar gündeme gelmiştir. Part İmparatorluğu'nda IV. Phraates'in ölümüyle birlikte tahta çıkan

⁴⁰⁶ Vell. II.101.1.

⁴⁰⁷ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 148.

⁴⁰⁸ Cassius Dio Artavasdes yerine Artabazus ismini kullanmıştır. Bkz. Cass Dio. LV.10a.7; RGA, V.27.

⁴⁰⁹ Cass Dio. LV.10a.7.

⁴¹⁰ Vell. II.102; Cass Dio. LV.10a.6; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 149.

⁴¹¹ Cass Dio. LV.10a.10; Vell. II.102.

⁴¹² Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 150.

⁴¹³ Ön yüz: TVRPILIANUS III VIR; Arka yüz: CAESAR DIVI F. ARME. CAPT. (RIC I, nr. 290); Ön yüz: AVGVSTVS; Arka yüz: ARMENIA CAPTA (RIC I, nr. 513).

V. Phraates annesi Thea Musa ile evlenmiştir. Phraataces annesiyle evlendikten kısa süre sonra ya sürgüne gönderilirken ya da suikaste uğrayarak öldürülmüştür.⁴¹⁴

İmparator Augustus tahta çıktığı ilk dönemde Part politikasını değiştirmiş ve daha barışçıl bir politika izlemeye başlamıştı. Bu yeni politika kapsamında Doğu'da birtakım gelişmeler yaşanmış ve Phraates'in oğulları Roma'ya götürülmüştü. Fakat bu dönemden sonra Part İmparatorluğu sürekli olarak düzenli aralıklarla rehin konumundaki hanedan üyelerini geri almak istemiştir. Birkaç başarısız girişim sonucunda Partlar bir kez daha Roma'ya elçi göndermiştir. Elçiler, Roma'nın elinde rehin tutulan prens Vonones'i tahta çıkarmak için geri istediklerini belirlemiştir.⁴¹⁵ Burada önemli olan nokta, Part elçilerinin sadece en büyük oğul olan Vonones'in geri dönmesini istemeleridir. Bu durum, doğrudan Part tahtı ile ilgilidir. III. Orodes (MS 6) tahta çıktıktan kısa süre sonra öldürülünce, Roma'dan geri çağırılan I. Vonones'in (MS 8-12) yine kısa bir süre tahtta kalabildiği görülmektedir.

I. Vonones'in Part tahtına geçmesiyle birlikte iç sorunlarda artış görülmüştür. Part tahtından istediğini elde edemeyen II. Artabanus (MS 10-38) Media Atropatena'da yönetimi ele geçirmiştir. Med Kralı olarak karşımıza çıkan II. Artabanus, Vonones'e karşı bir ayaklanma başlatmış ve onu mağlup ederek Ktesiphon'da kendisini yeni Part imparatoru ilan etmiştir.⁴¹⁶ Part tahtının sürekli el değiştirmesi sonucu Part-Armenia-Roma ilişkileri tekrar karmaşık bir noktaya gelmiştir. Ancak bu dönemde Partlar daha barışçıl bir politika izlemeyi tercih etmiştir. Part İmparatoru II. Artabanus'un özellikle Armenia meselesi üzerinde bu kadar yumuşak davranması birkaç sebeple açıklanabilir. Öncelikle Armenia uzun zamandan beri Roma egemenliği altındaydı. Dolayısıyla Armenia üzerine yapılacak herhangi bir müdahale savaş anlamına geliyordu. II. Artabanus bu politikadan kaçınarak bir bakıma kendi tahtını sağlama almıştır.

⁴¹⁴ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 151.

⁴¹⁵ Tac. *Ann.* II.1-2.

⁴¹⁶ Olbrycht, "The Genealogy of Artabanos II..." s.96; Part İmparatoru II. Artabanus'un soyu ve tahta hâkim olma arzusu MS I. yüzyılda Part İmparatorluğu'nun en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Bkz. Olbrycht, "The Genealogy of Artabanos II...", ss. 92-97.

1.2. İmparator Tiberius Döneminde (MS 14-37) Roma-Part İlişkileri

Roma tarihinin ilk İmparatoru Augustus, MS 14 yılında ölünce yerine evlatlık edindiği oğlu Tiberius Caesar Augustus imparator olmuştur.⁴¹⁷ Tiberius, ilk iş olarak selefinin anısına Augustus Tapınağı'nı inşa ettirmiştir.⁴¹⁸ Partlar Roma'daki bu taht değişikliğinden yararlanmak için harekete geçmiştir. Part İmparatorluğu'ndaki bu hareketlenmeleri gören İmparator Tiberius, Drusus Germanicus'u tam yetkiyle Armenia komutanlığına atamıştır.⁴¹⁹ Germanicus, Pontus Kralı Polemon'un oğlu Zeno'ya Armenia tahtını teslim etmiştir. Armenia tahtına geçen Zeno, III. Artaxias (MS 18-35) adını almıştır.⁴²⁰ Tiberius'un imparator olduktan hemen sonra Armenia üzerinde baskın bir politika izlemesi, Part İmparatorluğu'nun bölgedeki çıkarlarını zedelemiştir. Daha önce defalarca belirtildiği gibi Armenia iki devlet arasında denge unsuru olarak göze çarpmaktadır. Armenia'nın ele geçirilmesi siyasi anlamda psikolojik üstünlüğü de beraberinde getiriyordu. Tiberius'un hamlesine karşı Partların da doğal olarak bir cevap vermesi beklenirdi. Fakat Part İmparatoru II. Artabanus muhtemelen tahtını korumak için biraz daha yumuşak bir politika izlemeyi tercih etmiştir.

Aslında II. Artabanus çevresel faktörlerin yardımıyla tahta çıkmıştı. İskit ordusuyla birleşen II. Artabanus, Mezopotamya'daki hakimiyetini güçlendirmiştir.⁴²¹ Armenia tahtına Zeno Artaxias'ın geçmesiyle birlikte II. Artabanus, Roma Generali Germanicus ile savaşmaktan kaçınarak anlaşma yoluna gitmiştir. Roma'nın serbest bıraktığı I. Vonones, daha önce belirtildiği gibi Part tahtına geçmiş fakat tutunamayınca kaçmak zorunda kalmış ve Antiocheia'ya gelerek tekrar Roma'ya sığınmıştır.⁴²² I. Vonones'in Part topraklarında dolaşması muhtemel bir taht kavgası anlamına geliyordu. Kaldı ki, I. Vonones'in Armenia'da ve hatta Part sınırında bulunması bile Part İmparatoru II. Artabanus için tehlike demektir.

⁴¹⁷ Ön yüz: TI. CAESAR DIVI. AVG. F. AVGVSTVS; Arka Yüz: IMP. VII TR. POT. XVI; (RGA, V.27; BMCRE, Tiberius, s. 120, nr. 1); Ön yüz: TI. CAESAR DIVI AVG. F. AVGVSTVS IMP. VII, Arka yüz: PONTIF. MAX. TRIBVN. POTES. XVII (BMCRE, Tiberius, s. 128, nr. 65); Ön yüz: TI. CAESAR DIVI AVG. F. AVG. PONT. MAX., Arka yüz: DIVVS AVGVSTVS PATER PATRIAE (RIC I, s. 101, nr. 93).

⁴¹⁸ Suet. *Tib.* 47; Cass Dio. LVII.10.

⁴¹⁹ Tac. *Ann.* II.43; Delil, *Roma-Part Savaşları Işığında...*, s. 95.

⁴²⁰ Tac. *Ann.* II.56.

⁴²¹ Cass Dio. LVIII.26.

⁴²² Suet. *Tib.* XLIX.

İmparator Tiberius'un Doğu'ya gönderdiği Germanicus, MS 18 yılında Euphrates Nehri üzerindeki bir adada II. Artabanus ile bir görüşme yapmıştır.⁴²³ I. Vonones ile Germanicus'un MS 19 yılında öldürülmesinin ardından Roma-Part ilişkileri bir süre barış içinde kalmıştır. Roma İmparatoru Tiberius, MS 17 yılında Kappadokia'yı ele geçirmiş ve eyalet statüsüne getirmiştir.⁴²⁴ Kappadokia'nın Roma Eyaleti olmasıyla beraber Partlar ve Roma sınır olarak biraz daha yakınlaşmıştır. Bu hadiselerin ardından Partlar birkaç defa Kappadokia sınırını tehdit edince, Tiberius savaş yapmaktan kaçınarak Partları uyarmayı tercih etmiştir.⁴²⁵ Roma ile Partlar arasındaki bu suni barış ortamı yine Armenia meselesi yüzünden bozulmuştur. Part İmparatorluğu'nun hanedan bağı ile bağlı olduğu Armenia'yı yönetmesi oldukça kolaydı. Diğer yandan, coğrafi uzaklığı düşünce olursak Roma'nın Armenia üzerinde uzun süreli hâkimiyet kurması neredeyse imkânsızdır. Belli döneme kadar Partların Roma topraklarına saldırmak gibi bir düşüncesi olmamıştır. Roma da Part İmparatorluğu'nu ortadan kaldıramadığı için Armenia üzerinde büyük bir kısır döngü oluşmuştur. Armenia Kralı III. Artaxias'ın ölümünün ardından Part İmparatoru II. Artabanus tekrar harekete geçmiş ve Arsaces (MS 35) adındaki oğlunu Armenia tahtına çıkarmıştır.⁴²⁶ II. Artabanus bu dönemde kendi otoritesini güçlendirmiş olmalı ki Roma'ya ciddi bir şekilde karşı gelmeye başladığı görülmektedir.

Doğu'da bu gelişmeler yaşanırken Sinnaces ve Abdus adındaki iki yerel kral Roma'ya gizli bir ziyarette bulunmuştur. Sinnaces ve Abdus açık bir şekilde eğer esir olan Part prensi Phraates bölgeye gönderilirse Part İmparatoru II. Artabanus'a karşı Roma'yı destekleyeceklerini bildirmiştir.⁴²⁷ Roma İmparatoru Tiberius, Partların iç işlerine karışmak adına iyi bir fırsat yakaladığının bilincinde olduğu için Phraates'i tahtı ele geçirmesi için bölgeye göndermiştir.⁴²⁸ Ancak Tiberius'un seçtiği Phraates, Syria'ya gelir gelmez ölmüş ya da öldürülmüştür. II. Artabanus, Sinnaces ve Abdus'un ifşa olduğunu öğrenince Abdus'u zehirlemiş, Sinnaces'i ise çeşitli görevler vererek uzaklaştırmıştır.⁴²⁹

⁴²³ Dabrowa, "The Arsacid Empire", s. 174.

⁴²⁴ Aur. Vic. II; Cass Dio. LVII.17.

⁴²⁵ Cass Dio. LVIII.26.

⁴²⁶ Tac. Ann. VI.31; Cass Dio. LVIII.26.

⁴²⁷ Tac. Ann. VI.31.

⁴²⁸ Tac. Ann. VI.32.

⁴²⁹ Tac. Ann. VI.32.

Part tahtında ikilik yaratmak isteyen Tiberius, planın ifşa olmasının ardından başka yollar denemeye başlamıştır. Roma İmparatoru Tiberius yerel güçleri ve eski Part İmparatoru Phraates'in torunlarını kullanmayı tercih etmiştir. Vitellius'u Syria yöneticisi olarak görevlendiren Tiberius, Tiridates'i de bölgeye göndermiş, aynı zamanda da Iberia Hanedanından Mithridates'in (MS 35-37) Armenia tahtını ele geçirmesini sağlamıştır.⁴³⁰

Armenia tahtına Kral Arsaces'in yerine Roma tarafından Mithridates'in geçirilmesi üzerine Part İmparatoru II. Artabanus, oğlu Orodes'i (MS 37-42) Armenia'yı ele geçirmesi için görevlendirmiştir.⁴³¹ Hatta Syria Valisi Vitellius, Artabanus tarafından da saldırıya uğramıştır. İkili arasında yapılan mektuplaşmalarda Part İmparatoru II. Artabanus, Vitellius'u akrabalarını öldürmekle suçlamıştır.⁴³² Mezopotamya'yı işgal edeceğine dair söylenti yayan Vitellius, II. Artabanus'un başkentini korumak için Armenia'dan ayrıldığını öğrenince otoriteyi güçlendirmiştir.⁴³³ II. Artabanus'un ayrılması bölgedeki siyasi dengeleri tamamen Roma lehine çevirecek şartları ortaya çıkarmıştır. Bu durum çerçevesinde Vitellius büyük planını devreye sokmuştur. Diğer Part şehirlerden beklediği desteği alan Tiridates, Roma'nın desteğiyle Seleucia'da yönetimi ele geçirmiştir. Tiridates (MS 35-36), Seleucia kentinde geleneklere uygun olarak Suren ailesinin bir üyesi tarafından tacını giymiştir.⁴³⁴

1.3. İmparator Caligula (MS 37-41) ve Claudius (MS 41-54) Dönemlerinde Roma-Part İlişkileri

Bu dönem, diğer dönemlere göre daha yumuşak ilişkilerin yürütüldüğü bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Part İmparatorluğu'nda bazı taht değişiklikleri yaşanmış, imparatorluk iddiasında bulunan I. Vardanes (MS 40-47) güç toplayarak II. Gotarzes'in (MS 40-51) üzerine yürümüştür. Suetonius bu kısmı anlatırken Part imparatorları için *Krallar Kralı* unvanını kullanmıştır.⁴³⁵ I.Vardanes'in hamlesine karşılık veremeyen II. Gotarzes, Dahae Bölgesi'ne kaçmak zorunda kalmıştır.⁴³⁶ I.Vardanes kaçtıktan sonra ilk

⁴³⁰ Cass Dio. LVIII.26; Tac. Ann. VI.32-33; George Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy; or the Geography, History & Antiquities of Parthia*, London: Longmans, Green and Co. 1873, s. 263.

⁴³¹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 158.

⁴³² Suet. *Tib.* 66.

⁴³³ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 159.

⁴³⁴ Tac. Ann. VI.42.

⁴³⁵ Suet. *Calig.* 5.

⁴³⁶ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 167; Tac. Ann. XI.8.

durağı Seleucia kentidir. Tigris Nehri üzerinde bulunan Seleucia, konumun avantajları ve ekonomik dinamikleri sayesinde uzun zamandan beri Ktesiphon ile bölgenin en önemli ticari kentlerinden birisidir. Dolayısıyla her iki kentten birine egemen olan imparator, politik gücün yanında büyük bir ekonomik desteği de kazanıyordu. I. Vardanes'in ilk olarak Batı'ya Seleucia'ya doğru ilerlemesinin en büyük sebebi kısaca bu şekilde açıklanabilir. Dahae Bölgesi'nden destek alan II. Gotarzes ise I. Vardanes'i mağlup etmiş ve tahta hâkim olmuştur.

I. Vardanes'in mağlup edilmesinden sonra rahat bir ortam bulacağını düşünen Gotarzes, bu sefer hiç beklemediği bir yerden sarsılmıştır. Part İmparatorluğu'nun iç dinamiklerinde merkezi bir sistem asla olmamıştır. Partlar belirli bir hanedan tarafından kurulsa da ilk aşamada göçebe kabileler, daha sonra da yerel krallar, merkezi otorite için tehdit oluşturmuştur. Dolayısıyla hanedan kendi içinde bir huzura kavuşmak istiyorsa, bazı prensiplerinden taviz vermesi gerekiyordu. Ayrıca Partların emperyal bir ideolojiye sahip olmasından sonra ortaya çıkan aristokratik gruplar da taht üzerine lobi faaliyetleri yürütünce Part sarayı sürekli kargaşaya sürüklenmiştir. II. Gotarzes kardeşini merkezden uzaklaştırdıktan sonra da buna benzer bir durumla karşılaşmıştır. Bu dönemde Armenia tahtına Roma tarafından atanan Iberia Hanedanından Mithridates Roma'yı memnun etmeyen davranışlar sergileyince İmparator Caligula⁴³⁷ (MS 37-41) tarafından esir alınmıştır.⁴³⁸ Ayrıca Arsaces Hanedanına mensup olan Darius bu dönemde Roma'da rehine olarak yaşıyordu.⁴³⁹ Roma İmparatoru Caligula, II. Artabanus'un (MS 10-38) Armenia'daki faaliyetlerine sessiz kalmayı tercih etmiştir. Sadece Vitellius, Partlar üzerine bir sefer hazırlığı yaparak onları tehdit etmiştir.⁴⁴⁰ Bu dönemde *consul* Vitellius ile Part İmparatoru II. Artabanus arasında bir görüşme yapılmıştır.⁴⁴¹ Görüşmede siyasi anlamda herhangi bir olumsuzluk yaşanmamış hatta Part İmparatoru, Roma sancağına saygısını dile getirmiştir.⁴⁴²

⁴³⁷ Ön yüz: GERMANICVS CAESAR TI AVG F COS II, Arka yüz: ARTAXIAS GERMANICVS (RIC I, nr. 59); Ön yüz: [C-C]AESAR AVG GERM[ANICVS], Arka yüz: IMPERATOR PONT MAX AVG TR POT. (BMCRE, Caligula, nr. 102).

⁴³⁸ Cass Dio. LX.8; Tac. *Ann.* XI.8.1.

⁴³⁹ Cass Dio. LIX.17.5.

⁴⁴⁰ Cass Dio. LIX.27.3

⁴⁴¹ Suet. *Calig.* 14.3.

⁴⁴² Suet. *Calig.* 14.3 “*Namque Artabanus Parthorum rex, odium semper contemptumque Tiberi prae se ferens, amicitiam huius ultro petiit venitque ad colloquium legati consularis et transgressus Euphraten aquilas et signa Romana Caesarumque imagines adoravit.*”

Anlaşmazlıklarla geçen Armenia Meselesinin ardından bu görüşme ile tekrar eski antlaşma şartlarına dönmüştür. Part sarayında bulunan güçlü aristokratik gruplar kendilerince uygun gördükleri adayları tahta çıkarmak için çabalamıştır. Aslında daha önce de kardeşler arasında yapılan mücadelede II. Gotarzes galip ayrılmıştı. Fakat MS 45 civarlarında yeni bir problemin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu da İmparator Claudius⁴⁴³ (MS 41-54) dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde Part tahtı için IV. Phraates'in torunu olan ve daha önce Roma'ya gönderilen Meherdates ile II. Gotarzes arasında bir mücadele yaşanıyordu.⁴⁴⁴ Fakat buradaki en önemli nokta, Meherdates'in uzun süre Roma'da rehine olarak yaşamasıdır. Taht kavgası yaşayan Partlardan bir kısım aristokratlar Meherdates'in tahta çıkarılmasını Roma'dan talep etmiştir.⁴⁴⁵ İmparator Claudius, Meherdates meselesi için Syria yöneticisi Gaius Cassius Longinus'u görevlendirmiştir.⁴⁴⁶ Gaius Cassius ve Meherdates ilerleyişlerine devam ederken birçok başarı da elde etmiştir.

Suren ailesi Part İmparatorluğu içinde tek başına iktidarda olan bir aile değildi. Aynı zamanda Partlar'da Karen ailesi de söz sahibiydi. Karen ailesi devlet yönetiminde Suren ailesi kadar güçlü bir konuma gelememiştir. Karenler daha çok Suren ailesine muhalefet etmekle yetinmiştir. Suren ailesi bu dönemdeki taht kavgasında II. Gotarzes'i desteklediği için Karen ailesi de Meherdates'i desteklemiştir. Cassius ve Meherdates, Tigris Nehri üzerinden ilerlemesine devam ederken Karen ailesinin güçleri de onlara katılmıştır.⁴⁴⁷

Anlaşıldığı kadarıyla Meherdates bu mücadeleden galip ayrılamamıştır.⁴⁴⁸ Part İmparatoru II. Gotarzes ise hastalanarak ölünce taht kavgaları tekrar başlamıştır. Fakat yeni bir iç savaş istemeyen aristokratlar Med valisi II. Vonones (MS 51)'i tahta geçirmiştir.⁴⁴⁹ Ancak Part tahtı bu dönemde de bir türlü istikrara kavuşmamıştır. II.

⁴⁴³ Ön Yüz: TI. CLAUDIVS CAESAR AVG. GERM. PM. TR. P., Arka yüz: DE BRITANNIS (RIC I, nr. 122); Ön yüz: TI. CLAVD. CAESAR AVG. GERM. PM. TRIB. POT. PP, Arka Yüz: NERO CLAVD. CAES. DRVSVS GERM. PRINC. IVVENT. (BMCRE, Claudius, nr. 79).

⁴⁴⁴ Tac. Ann. XI.10; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 172.

⁴⁴⁵ Tac. Ann. XI.10.

⁴⁴⁶ Tac. Ann. XII.11; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 172.

⁴⁴⁷ Tac. Ann. XII.12-13; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 173.

⁴⁴⁸ Delil, *Roma-Part Savaşları Işığında...*, s.97.

⁴⁴⁹ Tac. Ann. XII.14.

Vonones aynı yıl ölünce yerine I. Vologases'in (MS 51-78) geçmesiyle birlikte karışıklık dönemi sona ermiştir.⁴⁵⁰

1.4. İmparator Nero Döneminde (MS 54–68) Roma-Part İlişkileri

İmparator Claudius'un ölümüyle tahta evlat edildiği Nero (MS 54-68) geçmiştir.⁴⁵¹ MS 54 yılında henüz 17 yaşındayken Senatus tarafından imparator ilan edilen Nero hakkında antik kaynaklarda çok az bilgi içermektedir.⁴⁵² Nero mevcut imparator Claudius'un ölümünün ardından askerler tarafından imparator olarak selamlanmıştır.⁴⁵³ İmparator Nero kazandığı askeri başarılarının yanı sıra Roma'da kendine büyük bir saray inşa ettirmiştir. Roma'da çıkan yangınlar arazilerin boşalmasına neden olunca *Domus Aurea* adındaki sarayı inşa ettirmiştir.⁴⁵⁴ Nero genç yaşta olmasından dolayı başta hocası Seneca olmak üzere danışmanlarıyla fikir alışverişi yapmıştır.⁴⁵⁵

Nero'dan önceki dönemlerde yapılan Armenia/Part seferlerinde ciddi planlama hataları ve büyük eksiklikler gözlenmiştir. Nero'nun planladığı bu sefer ise diğerlerinden farklılık göstermektedir. Seferin gidişatı da bu duruma kanıt olarak gösterilebilir. Bu dönemde Armenia meselesi için bir hareketlilik söz konusudur.⁴⁵⁶ Partlar'ın Armenia'yı işgal etmeleri⁴⁵⁷ üzerine sefer hazırlıklarına başlayan İmparator Nero, Germania'da bulunan Gnaeus Domitius Corbulo'yu Armenia'yı korumakla görevlendirmiştir.⁴⁵⁸ Corbulo, Nero'nun emriyle Kappadokia ve Galatia *proconsul'u* ilan edilmiştir.⁴⁵⁹ Fakat İmparator Nero, Corbulo'dan önce de Armenia üzerine bir sefer hazırlığı yapmış ve Roma lejyonları Armenia sınırına yaklaştırılmıştır. Agrippa ve Antiokhos, İmparatorun emriyle

⁴⁵⁰ Dabrowa, "The Arsacid Empire", s. 175; Tac. *Ann.* XII.14.

⁴⁵¹ Aur. Vic. V; Nero babası öldüğü için Roma aile hukukuna göre *sui iuris* kabul edilmekteydi. Bu yüzden dönemin imparatoru Cladius, Nero'yu evlat edinmiştir. Tac. *Ann.* XII.26; Suet. *Nero.* 6; Suetonius eserinde (*Nero.7*) Nero'nun Claudius tarafından 11 yaşında evlat edinildiğini söylemektedir.; Ön yüz: AGRIPP. AVG. DIVI. CLAVD. NERONIS CAES. MATER, Arka Yüz: NERONI. CLAVD. DIVI F CAES. AVG. GERM. IMP. TR. P. (BMCRE, nr. 1); Ön yüz: NERO CAESAR AVG. IMP, Arka yüz: PONTIF. M. TR. P. III. COS.II (RIC I, nr. 13).

⁴⁵² Osman Emir-Fatih İnan, "İmparator Nero'nun Doğu Politikasında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Stratejik Önemi", *History Studies*, vol. 10, S. 4, 2018, s. 62.

⁴⁵³ Suet. *Nero.* 8.

⁴⁵⁴ Suet. *Nero.* 31; David Shotter, *Nero*, London and New York: Routledge, 2005, s. 56.

⁴⁵⁵ Miriam T. Griffin, *Nero: The End of Dynasty*, London and New York: Routledge, 2000, s. 229; Suet. *Nero.* 7.

⁴⁵⁶ Tac. *Ann.* XIII.7.

⁴⁵⁷ Griffin, *End of the Dynasty*, s. 229

⁴⁵⁸ Shotter, *Nero*, s. 34; Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 267; Tac. *Ann.* XIII.8.

⁴⁵⁹ Shotter, *Nero*, s. 34.

Euphrates'i geçmiş ve Sohaemus'u Sophene bölgesinin kralı ilan etmiştir.⁴⁶⁰ Nero'nun bu hamlesine karşı koyamayan Partlar, devlet içinde yaşanan sorunlardan dolayı Armenia'yı terk etmek zorunda kalmıştır.⁴⁶¹ Nero'nun harekete geçmesiyle birlikte Doğu lejyonlarında büyük bir hareketlilik de gözlenmektedir.

Doğu Seferini yürütmekle görevlendirilen Corbulo yetenekli bir komutandı. Corbulo, Galatia Eyaleti'ne atanınca Partlar üzerine yapılacak askerî harekât üzerinde çalışmalara başlamıştır. Corbulo, Partlara karşı bölgedeki savunma hattının yetersizliğini görmüş ve MS 55'te Kappadokia Eyaleti'ni geçici olarak Galatia Eyaleti'ne bağlamıştır.⁴⁶² Bu sefer için Kommagene Kralı IV. Antiokhos da Roma'nın yanında yer almıştır. Corbulo'nun sefer için Syria'da Quadratus komutasındaki *X Frentensis*, *XII Fulminata*, lejyonları görevlendirilmiştir. Ayrıca Moesia'dan gelen *IV Scythica* lejyonu da bu lejyonlara eklenmiştir. MS 58 yılının baharında hava şartları düzeldiğinde Corbulo'nun seferi devam etmiştir. Roma'ya karşı gelen Armenia Kralı I. Tiridates (MS 52-58/62-88) üzerine yoğunlaşan Corbulo, Kommagene Kralı IV. Antiokhos'tan Armenia sınırı boyunca ilerlemesini istemiştir. Bu sırada Part İmparatorluğu içerisinde bazı beklenmedik olaylar yaşanmıştır. Sefer esnasında Part İmparatoru I. Vologases yolunu değiştirerek kendisine karşı isyan eden Hyrcania'ya yönelmek zorunda kalmıştır.

Bu sırada Hyrcania'dan Roma'ya bir elçi gelmiş ve Roma'nın yardımı istenmiştir. Dolayısıyla Roma bir kez daha Part İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale etme fırsatı yakalamıştır. Deneyimli bir devlet adamı ve iyi asker olan Corbulo orduyu çok iyi bir şekilde organize etmiş ve bunun sonuçlarını sefer esnasında görmüştür. Corbulo'nun topladığı ordu karşısında şansının olmadığını fark eden Armenia Kralı I. Tiridates, Part İmparatoru I. Vologases'in yanına kaçmıştır.⁴⁶³ I. Tiridates'in kaçmasıyla birlikte Armenia başkenti Artaxata Romalılar tarafından ele geçirilmiştir.⁴⁶⁴ Her ne kadar şehrin düşmesi için bir savaş yapılmadıysa da şehir boşaltıldıktan sonra yakılmıştır.⁴⁶⁵ Şehrin

⁴⁶⁰ Tac. Ann. XIII.7.

⁴⁶¹ Griffin, *End of the Dynasty*, s. 231.

⁴⁶² Emir & İnan, "İmparator Nero'nun Doğu Politikasında...", s. 63; Mehmet Ali Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008, s. 99; Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir: İlya, 2005, s. 175 vd.

⁴⁶³ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 183.

⁴⁶⁴ Tac. Ann. XIII.39-41.

⁴⁶⁵ Tac. Ann. XIII.41.

alınmasından sonra Nero, İmparator olarak selamlanmıştır.⁴⁶⁶ Corbulo kısa süre içinde Armenia Seferini başarılı bir şekilde tamamlamıştır (MS 57).

Kısa sürede Armenia'yı ele geçiren Corbulo'nun asıl hedefi Part İmparatorluğudur. MS 59 yılında Artaxata'dan güneye doğru ilerleyen Corbulo'nun bu hedefi Armenia'nın bir diğer başkenti Tigranokerta olmuştur. Roma ordusu ilerlerken Tigranokerta şehrinden gelen elçiler şehrin Roma'ya teslim olacağını bildirdikten sonra Corbulo'ya altın tacı sunmuştur.⁴⁶⁷ Fakat Corbulo şehre doğru ilerlerken şehrin kapıları kapatılmış ve kent direnmeye karar vermiştir. Burada bir konu üzerinde durulması gerekmektedir. Corbulo'ya gelen elçiler muhtemelen şehirdeki bir grup azınlığı temsil ediyordu. Tigranokerta halkı bir süre Roma'ya bağlanıp bağlanmama konusunda kararsız kalmış tartışmalar devam ederken azınlık bir grup Corbulo'ya giderek Tigranokerta tacını sunmuş olmalıdır.

Armenia probleminden dolayı Corbulo'nun Partlara karşı başlatmış olduğu seferin ilk aşamasının, MS 58 yılında Corbulo'nun Armenia'ya girmesiyle başarılı bir şekilde sonuçlandığını söyleyebiliriz. Bu sırada Roma'da bulunan Hyrcania'lı elçilik heyeti de MS 59 yılında geri dönüş yolunda Corbulo ile bir görüşme yaptıktan sonra kendi topraklarına geri dönmüştür.⁴⁶⁸ Hatta elçilik heyetine geri dönüş yolunda herhangi bir sorun yaşanmaması için Corbulo eşlik etmiştir.⁴⁶⁹ MS 60 yılına gelindiğinde ise Armenia'da yeni bir hareketlilik başlamıştır. Corbulo'nun seferi sırasında Armenia Kralı I. Tiridates'in kaçmasından sonra Armenia ele geçirilmiştir.⁴⁷⁰ Armenia dışında bulunduğu dönemde güç toplayan I. Tiridates krallığını geri almak için mücadele etmeye karar vermiştir.

I. Tiridates, Media üzerinden Armenia'ya girmek isterken Corbulo'nun görevlendirdiği Severus Verulanus tarafından mağlup edilince tekrar kaçmak zorunda kalmıştır.⁴⁷¹ I. Tiridates'in Armenia üzerine yapmış olduğu saldırı girişimi başarısız olunca, Roma bölgedeki egemenliğini güçlendirme noktasında büyük bir fırsat

⁴⁶⁶ Tac. Ann. XIII.41.

⁴⁶⁷ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 184; Tac. Ann. XIV.24.

⁴⁶⁸ Tac. Ann. XIV.25.

⁴⁶⁹ Tac. Ann. XIV.25.

⁴⁷⁰ Armenia'nın ele geçirilmesi İmparator Nero'nun sikkelerinde de görülmektedir. Ön yüz: NERO CLAVD. DIVI CLAVD. F. CAESAR AVG. GERMANI, Arka Yüz: ARME NIAC (BMCRE, Nero, nr. 405).

⁴⁷¹ Tac. Ann. XIV.26; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 185.

yakalamıştır. Roma eğer doğru bir politika izlerse Armenia'nın tamamına sahip olacağını bildiği için doğru adımlar atmaya çalışmıştır. Gelişmeleri yakından takip eden Corbulo, mevcut durumu İmparator Nero'ya anlatmıştır. Nero da mevcut politik yapı içerisinde son Kappadokia Kralı Archelaus'un torunu olan Tigranes'i Armenia Kralı olarak atamıştır.⁴⁷² Tigranes Armenia tahtına çıktıktan sonra VI. Tigranes (MS 59-62) olarak anılmaya başlamıştır.

Syria'da Quadratus ölünce Gnaeus Corbulo lejyonların büyük bir kısmını VI. Tigranes'in yanında bırakarak Syria'ya geri dönmüştür.⁴⁷³ Ancak kısa süre sonra Nero'ya Part İmparatoru I. Vologases'in olası bir karşı saldırısı için bölgenin güçlendirilmesi gerektiği bilgisi gelmiştir.⁴⁷⁴ Gerçekten de Part İmparatoru I. Vologases Armenia'daki Roma egemenliğine karşı bir sefer hazırlığına başlamıştır.⁴⁷⁵ Tabi ki burada I. Vologases'in asıl hedeflerden bir tanesi Armenia'daki Roma varlığıdır. Partlar, Adiabene Kralı'na Romalılar tarafından desteklenen VI. Tigranes'i Armenia'dan uzaklaştırma görevini vermiştir.⁴⁷⁶ Part İmparatoru I. Vologases, Nisibis'e kadar ilerleyince hem Syria hem de Armenia için büyük tehdit oluşturmuştur.⁴⁷⁷

Romalı General Corbulo, Partların bu kadar geniş çaplı bir sefer hazırlığına giriştiğini öğrenince lejyonları düzenlemeye başlamıştır. Corbulo, öncelikle Severus Verulanus ve Vettius Bolanus komutasındaki *IV Scythica* ve *XII Fulminata* lejyonlarını Armenia üzerine sevk etmiş, *III Gallica*, *VI Ferrata* ve *X Frentensis* lejyonlarını da Euphrates üzerindeki tüm geçiş noktalarını kapamakla görevlendirmiştir.⁴⁷⁸ I. Vologases'in Armenia üzerine ayrı bir ordu göndermesi iki devlet arasında yaşanan bu savaş dönemi için bir kırılma noktasıdır.

Corbulo, Armenia üzerine giden Part ordusunun Tigranokerta'yı kuşattığı haberini alır almaz derhal karşı hamlede bulunarak I. Vologases'i Mezopotamya'yı işgal etmekle tehdit etmiş ve geri çekilmesini sağlamıştır.⁴⁷⁹ Bu geri çekilmeyle birlikte Monaeses

⁴⁷² Tac. Ann. XIV.26.

⁴⁷³ Tac. Ann. XIV.26; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 185.

⁴⁷⁴ Tac. Ann. XV.3.

⁴⁷⁵ Tac. Ann. XV.2.

⁴⁷⁶ Tac. Ann. XV.2.

⁴⁷⁷ Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 273.

⁴⁷⁸ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 186.

⁴⁷⁹ Tac. Ann. XV.4; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 186-187.

Tigranokerta'yı terk etmiştir.⁴⁸⁰ Partların çok uzun zamandan beri çekmiş olduğu sıkıntılı süreci iyi anlayan Corbulo, akıllı bir hamle yaparak Part İmparatorluğu'na muhtemelen işgal söylentisi yaymıştır. Part İmparatorluğu kendi içinde otoriteyi sağlamış olsaydı Corbulo'nun bu hamlesi farklı bir şekilde sonuçlanabilirdi. Ancak Corbulo bu durumu çok iyi bir şekilde analiz ettiği için Part İmparatorluğu'nun kalbi olarak görülen Mezopotamya'yı işgal haberi, savaşın Roma lehine sonuçlanmasına yol açmıştır.

Part İmparatoru I. Vologases'in Roma'ya gönderdiği elçilerin talepleri göze çarpmaktadır. I. Vologases, elçiler vasıtasıyla Roma'dan Armenia'nın kontrolünün kendisine verilmesini istemiştir. I. Vologases'in Roma'dan bu şekilde bir onay istemesi bile her iki devlet arasındaki üstünlüğü çok net bir biçimde gözler önüne sermektedir. Roma İmparatorluğu aradan geçen kısa zaman zarfında lejyonlara takviye yapmayı tercih etmiştir. Ordunun tekrar toparlanmasının ardından lejyonlar arasında görev paylaşımı da yapılmıştır. *XII Fulminata*⁴⁸¹, *V Macedonica* ve *IV Scythica*⁴⁸² lejyonlarıyla birlikte Pontus, Galatia ve Kappadokia'dan gelen birlikler Kappadokia Eyalet yöneticisi olarak atanan L. Caesennius Paetius'a, *III Gallica*, *VI Ferrata* ve *X Frentensis* lejyonları ise Gnaeus Domitius Corbulo'nun emrine verilmiştir.⁴⁸³ Corbulo'ya yardım için görevlendirilen Paetus, *V Macedonica* lejyonunu geride Pontus civarında bırakmıştır.⁴⁸⁴ Corbulo ayrıca Pannonia'daki Carnuntum şehrinde bulunan Marcus Celsus komutasındaki *XV Apollinaris*'i de sefere çağırmıştır.⁴⁸⁵

Elçilerin geri dönmesi ve yaşanan hadiseler nedeniyle I. Vologases barış isteğini geri çekerek savaşa hazırlanmaya başlamıştır.⁴⁸⁶ Euphrates Nehri üzerinde kuşatma altında kalan Corbulo, gemilerin de yardımıyla geçitleri korumuş, bunun üzerine Part

⁴⁸⁰ Tac. *Ann.* XV.5.

⁴⁸¹ Gaius Iulius Caesar tarafından kurulan ve adını Κεραινοφόρος (şimşek taşıyan)'dan alan bu lejyon Caesar'ın Pompeius'a karşı iç savaşında hayati bir rol oynamış ve Caesar'ın kazanmasıyla birlikte *Victirix* unvanını almıştır. Ayrıca Part savaşlarında Roma'nın önemli güçlerinden biridir. MS 66 yılındaki Yahudi isyanında sancağını kaybetmiştir. Bkz. Hüseyin Uzunoğlu, "Anadolu'da Roma Lejyonları", *Eskiçağ Yazıları II*, haz. N. Eda Akyürek Şahin vd., İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012, s. 104.

⁴⁸² *IV Scythica* lejyonu Nero Dönemi'nde Corbulo'nun seferinde önemli bir rol oynamıştır. MS 66 yılındaki Yahudi isyanında lejyon başarısız olunca kalıcı şekilde Zeugma'ya sevk edilmiştir. Lejyonun Zeugma'ya sevk edilmesi Part seferleri açısından herhangi bir sorun yaşatmamıştır. İmparator Traianus, L. Verus ve Septimius Severus Dönemi Part savaşlarında önemli bir rol oynamıştır. Bkz. Uzunoğlu, "Anadolu'da Roma Lejyonları", s. 101; Levick de eserinde *IV Scythica* lejyonunun Zeugma'da kaldığını belirtmektedir. Barbara Levick, *Vespasian*, London and New York: Routledge, 2003, s. 166.

⁴⁸³ Tac. *Hist.* III.24; Tac. *Ann.* XV.6.

⁴⁸⁴ Tac. *Ann.* XV.9; Cass Dio. LXII.20.4.

⁴⁸⁵ Tac. *Ann.* XV.25; Uzunoğlu, "Anadolu'da Roma Lejyonları", s. 109.

⁴⁸⁶ Tac. *Ann.* XV.7.

İmparatoru ordusunu Armenia'ya sevk etmeye karar vermiştir.⁴⁸⁷ Corbulo'nun bu hamlesi savaşın seyrini değiştirmiştir. Baskı altından Corbulo, Syria girişini muazzam bir savunmayla tutmuştur. Armenia'ya doğru yola çıkan Part İmparatoru I. Vologases, Tigranokerta'ya saldırarak Paetus'u kaçırmaya zorlamış ve Roma ordusunun büyük bir kısmını Arsamosata'da yok etmiştir.⁴⁸⁸

Armenia'daki Roma birliklerinin çekilmesinin ardından I. Vologases bu sefer daha güçlü bir şekilde Roma İmparatoru Nero'ya ikinci elçi heyetini göndermiştir.⁴⁸⁹ Bu sırada Corbulo ile Part komutanı Monaeses arasında da bir görüşme yapılmıştır. Corbulo'nun girişimleriyle sadece görüşmede kullanılması için Euphrates üzerine yeni bir köprü inşa edilmiş ve görüşmelerin sonucunda da köprü yıkılmıştır.⁴⁹⁰ Yapılan görüşmede Corbulo, eğer Partlar Armenia'dan çıkarsa kendisinin de bölgeden çekileceğini vurgulamıştır.⁴⁹¹ Fakat MS 63 yılında Roma'da da büyük bir görüşme trafiği yaşanmıştır. I. Vologases'in elçileri bizzat İmparator Nero ile görüşmüştür. Partlar, Armenia tahtına Tiridates'in geçmesi gerektiğini belirtince görüşmeler tekrar çıkmaza girmiş ve her iki devlet tekrar savaş hazırlığına başlamıştır. Armenia üzerinde iki devletin üstünlük kurma çabası defalarca olduğu gibi bu kez de sonuçsuz kalmıştır.

Savaş hazırlıklarının başladığı dönemde Roma İmparatorluğu'nda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Lejyonlar tekrar düzenlenirken, bazı komutanlar da değiştirilmiştir. Ancak esas değişim Paetus ve Corbulo arasında olmuştur. Paetus'un geri çağırılmasından sonra Corbulo'nun yetkileri artırılmıştır.⁴⁹² Tacitus, MÖ 66 yılında çıkarılan *Lex Manilia* (=Manilius Yasası) ile Akdeniz'de korsanlarla savaşması için Pompeius'a verilen yetki ile Partlara karşı savaşan Corbulo'nun yetkisinin aynı derecede olduğunu belirtmektedir.⁴⁹³ Corbulo'nun ilerleyişine karşı Partlar tepki gösteremediği için iki devlet arasındaki üstünlük Roma'ya geçmiştir.

Corbulo'nun hareketine karşı bir hamle yapamayan Part İmparatoru I. Vologases ile Armenia tahtını elinde tutmak isteyen I. Tiridates barış istemek zorunda kalmıştır. Fakat

⁴⁸⁷ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 189.

⁴⁸⁸ Cass Dio. LXII.21; Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 276.

⁴⁸⁹ Tac. *Ann.* XV.14; Cass Dio. LXII.22.

⁴⁹⁰ Cass Dio. LXII.22.2; Tac. *Ann.* XV.9; Aur. *Vic.* V; Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 277; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 191.

⁴⁹¹ Cass Dio. LXII.22.3.

⁴⁹² Tac. *Ann.* XV.25.

⁴⁹³ Tac. *Ann.* XV.25.

bu kez yapılan görüşmeler çok farklı sonuçlar doğurmuştur. MÖ 92 yılında başlayan Roma-Part ilişkileri MS 63 yılına gelindiğinde çok farklı bir seviyeye taşınmıştır. Roma’da yapılan görüşmelerin ardından İmparator Nero, tacı kendi vermek şartıyla Armenia tacını I. Tiridates’e teslim etmeyi kabul etmiştir.⁴⁹⁴ Corbulo’nun lejyonları, Roma’ya giden I. Tiridates’i korumak için görevlendirilmiştir.⁴⁹⁵ I. Tiridates, Roma sınırına ulaştıktan sonra Nero tarafından gönderilen konvoyla birlikte tacını teslim almak için imparatorun bulunduğu Neapolis’e doğru yola çıkmıştır.⁴⁹⁶ Nero, Neapolis’te birlikte gladyatör karşılaşmasını izlediği I. Tiridates’e tacı vererek onu Armenia kralı ilan etmiştir.⁴⁹⁷ Bu dönemde yapılan antlaşmaya göre Armenia Kralları, krallık taçlarını Roma İmparatorlarının elinden alacaktır.⁴⁹⁸

“*Arsaces soyundan, Vologases ve Pacorus’un kardeşi ve senin kölenim. Mithras’a tapındığım gibi sana da taparım.*” diyen I. Tiridates, İmparator Nero tarafından Armenia Kralı ilan edilerek onurlandırılmıştır.⁴⁹⁹ İmparator Nero, I. Tiridates’e 200.000.000 *sestertius* değerinde hediyeler vermiş ve Armenia başkenti Artaxata’yı yeniden inşa etmeyi kabul etmiştir.⁵⁰⁰ I. Tiridates de Nero’nun yaptığı bu iyiliğe karşılık Artaxata’ya Neronia adını vermiştir.⁵⁰¹

2. İMPARATOR VESPASIANUS DÖNEMİNDE (MS 69-79) ROMA-PART İLİŞKİLERİ

İmparator Nero öldükten sonra, Roma’da generaller arasında yeni bir iç savaş süreci yaşanmıştır.⁵⁰² İç savaşın ardından Vespasianus (MS 69-79) imparator olmuştur.⁵⁰³ Falacrina Köyü’nde doğan Vespasianus iyi bir siyasi geçmişe sahiptir. İmparator Tiberius zamanında *quaestor*, Caligula zamanında *praetor*, MS 51’de *consul* ve MS 63 yılında

⁴⁹⁴ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 193.

⁴⁹⁵ Griffin, *End of the Dynasty*, s. 178.

⁴⁹⁶ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 195.

⁴⁹⁷ Cass Dio. LXIII.4; Suet. *Nero*. 13; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 195; Griffin, *End of the Dynasty*, s. 217. Tiridates’in taç giyme töreni hakkında bkz. Tac. *Ann.* XV.29.

⁴⁹⁸ Griffin, “The Flavians”, *CAH*, ed. Alan K. Bowman, C. 11, 2.b., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 38.

⁴⁹⁹ Cass Dio. LXIII.5.2-3.

⁵⁰⁰ Cass Dio. LXIII.6.5.

⁵⁰¹ Cass Dio. LXIII.7.2.

⁵⁰² Suet. *Vesp.* 7.

⁵⁰³ Levick, *Vespasian*, s. 79.

Afrika’da *proconsul* olarak görev yapmıştır.⁵⁰⁴ Roma’nın tekrar bir iç savaşa sürüklendiği dönemde Vespasianus ordu ve Senatus tarafından imparator ilan edilmiştir.⁵⁰⁵ Ancak N.C. Debevoise, Suetonius’un aksine Vespasianus’un kendisini imparator ilan ettiğini ileri sürer.⁵⁰⁶ Vespasianus, Senatus tarafından imparator ilan edildikten sonra oğulları Titus ve Domitianus’u da *caesar* ilan edilmiştir.⁵⁰⁷ Vespasianus, Syria Eyaleti’ne daha sonra imparator olacak Traianus’un babası Marcus Ulpius Traianus’u vali olarak atamıştır.⁵⁰⁸

Vespasianus’un Nero gibi önemli bir imparatorun ardından askerler tarafından yeni imparator seçilmesi önemlidir. Nitekim Vespasianus imparator ilan edildiği dönemde oğlu Titus ile birlikte Iudea’daki Yahudi İsyanı ile ilgileniyordu.⁵⁰⁹ Doğu lejyonlarının önde gelen ismi olarak tahta çıkan Vespasianus imparator olduktan sonra Iudea’daki isyanı bastırma işini oğlu Titus’a devretmiştir.⁵¹⁰ Titus’un Iudea’daki büyük başarılarının ardından Jerusalem (=Kudüs) Roma egemenliğine geçmiş ve bu olayın ardından Titus ve Domitianus *imparator, princeps iuventutis* unvanlarını almıştır.⁵¹¹

Part İmparatoru I. Vologases, Alexandria’ya giden İmparator Vespasianus’a elçi göndermiştir.⁵¹² Part İmparatorunun tavrı Roma İmparatorunu küçümser niteliktedir. Part İmparatoru muhtemelen Roma’nın iç savaşa sürüklendiğini bir şekilde öğrenmiş olmalı ki Vespasianus’a yardım için 40.000 süvari birliği teklifinde bulunmuş, ancak bu teklif İmparator Vespasianus tarafından muhtemelen reddedilmiştir.⁵¹³ Part İmparatorunun küçümser tavrı gönderdiği mektupta da görülmektedir. I. Vologases yazdığı mektupta imparatora “Krallar Kralı Arsaces, Flavius Vespasianus’u selamlar” şeklinde hitap etmiştir.⁵¹⁴ İki devlet arasında gerginlik yaratabilecek ilk adım böylelikle Partlardan gelmiştir. İmparator Vespasianus da aynı şartları göz önünde bulundurarak misilleme

⁵⁰⁴ Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 243.

⁵⁰⁵ Cass Dio. LXVI.1; Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş* s. 243.

⁵⁰⁶ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 197.

⁵⁰⁷ Cass Dio. LXVI.1.

⁵⁰⁸ Griffin, “The Flavians”, s. 40; Miriam T. Griffin, “Nerva to Hadrian”, *CAH*, ed. Alan K. Bowman, C.11, 2.b., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 101.

⁵⁰⁹ Suet. *Vesp.* 4.6; Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 243; Vespasianus’un Iudea seferi için ayrıca bkz. Levick, *Vespasian*, s. 47.

⁵¹⁰ Cass Dio. LXVI.4; Griffin, “The Flavians”, s. 38.

⁵¹¹ Cass Dio. LXVI.7.2; Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 244; Ön yüz. IMP CAESAR VESPASIANVS AVG., Arka yüz: IVDEA CAPTA. BMCRE, Vespasian, nr. 44b

⁵¹² Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 197.

⁵¹³ Suet. *Vesp.* 6.4; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 197.

⁵¹⁴ Cass Dio. LXVI.11.3; bu mektuplar muhtemelen bir barış antlaşmasını içermektedir. Bkz. Aur. Vic. IX.

yapmış ve Part İmparatoru I. Vologases'e bir mektup yazmıştır. Fakat Vespasianus, I. Vologases'e sadece ismiyle hitap etmiştir.⁵¹⁵

Unvan krizine rağmen Part İmparatoru I. Vologases'in dostane ilişkiler kurmaya çalıştığı görülmektedir. Roma'ya karşı küçümser bir tavır ortaya koyan I. Vologases aynı şekilde karşılık alınca bunu *casus belli* olarak görmemiştir. Bu da Nero Dönemi'nden sonra dostane ilişkiler kurmaya yönelik adım olarak görülebilir. Fakat bu dostane ilişkiler MS 72 yılında Syria Valisi Paetus'un aldığı haber neticesinde bozulma noktasına gelmiştir. Paetus, Kommagene Kralı Antiokhos'un Partlarla iş birliği içinde olduğunu Vespasianus'a bildirmiştir.⁵¹⁶ Paetus'un bu bilgisi Roma tarafından ciddiye alınmıştır. Zira aksi durumda Kommagene başkenti Samosata, Roma için tehlikeye girecekti. İmparator Vespasianus'un tam yetkiyle görevlendirdiği Paetus bölgede hâkimiyetini güçlendirmiş ve Samosata savaşmadan Roma hâkimiyetine girmiştir.⁵¹⁷ İmparator Vespasianus, Partlardan önce davranarak bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmiş ve Kommagene'yi Roma Eyalet statüsüne getirmiştir.⁵¹⁸ Daha sonra da Gaius komutasında Syria Eyaleti ile birleştirmiştir.⁵¹⁹ Bu dönemde Küçük Armenia da Roma hâkimiyetine girmiştir.⁵²⁰

3. MS 98-161 YILLARI ARASINDA ROMA-PART İLİŞKİLERİ

3.1. İmparator Traianus Döneminde (MS 98-117) Roma-Part İlişkileri

Part İmparatorluğunun II. Mithridates Dönemi'nden sonra sürekli olarak iç problemlerle uğraştığını defalarca belirtmiştik. Bir türlü bitmek bilmeyen aristokratik taht mücadeleleri MS I. yüzyılda da kendisini göstermektedir. Bu dönemde II. Vologases (MS 77-80), I. Pacorus (MS 78-105) ve III. Artabanus (MS 80-90) imparatorluğun farklı bölgelerinde yönetimi ele geçirmişti. Başka bir ifadeyle, bu dönemde tek bir Part imparatorundan bahsetmemiz imkânsızdır. Daha sonraki dönemde de bu çift başlılık devam etmiştir. III. Vologases (MS 105-147) ve I. Khosrow (MS 109-129) farklı

⁵¹⁵ Cass Dio. LXVI.11.3.

⁵¹⁶ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 198.

⁵¹⁷ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 198.

⁵¹⁸ Suet. *Vesp.* 8.4.

⁵¹⁹ Levick *Vespasian*, s. 166; Griffin, "The Flavians", s. 39.

⁵²⁰ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 199.

coğrafyalarda hakimiyet kurmuştur. Roma ile uzun zamandan beri süre gelen barış dönemini bitiren İmparator I. Khosrow olmuştur. Her zaman olduğu gibi doğrudan bir hareket yapmak yerine Part İmparatoru I. Khosrow da Armenia'ya yönelmiştir.

Roma ile Partlar arasında yapılan antlaşmaya göre Armenia tahtını Roma'ya bağlı olarak elinde tutan Sanatruces (=Sanatruk)⁵²¹ (MS 88-110), I. Khosrow tarafından tahtan indirilmiş ve yerine II. Pacorus'un oğlu Axidares (=Ashkhadar) (MS 110-113) Armenia Kralı ilan edilmiştir.⁵²² Daha önce yapılan anlaşma gereğince Armenia tahtına geçecek olan kişiyi Partlar seçecek fakat Partların seçtiği ismi Roma Senatus'u da onaylayacaktı. Dolayısıyla I. Khosrow'un yapmış olduğu bu diplomatik hareket Roma Senatus'u tarafından *casus belli* olarak görülmüştür. İmparator Traianus (MS 98-117) Dacia Savaşı sonrasında, MS 27 Ekim 113 tarihinde Armenia ve Part seferi için Roma'dan ayrılmıştır.⁵²³ İmparator sefer öncesinde Part İmparatoru I. Khosrow'un elçileriyle de bir görüşme yapmıştır.⁵²⁴

Aslında bu görüşme üzerinde durmak gerekmektedir. Part İmparatoru I. Khosrow, Armenia tahtı üzerindeki planlarının Roma Senatus'u tarafından onaylanmayacağı ve hatta *casus belli* olarak görüleceğini muhtemelen çok iyi biliyordu. Ancak Armenia üzerine uzun zamandan beri yapılmamış bir şekilde saldırgan bir tavır ortaya koyarak iç politikada rakibi III. Vologeses'e karşı taraftar kazanmaya çalışmış olabilir. Armenia üzerindeki ekonomik çıkarlarının zarar görmesi ve gelir kayıpları, Roma İmparatorluğu'nu ciddi bir sefer hazırlığına götüren nedenlerin başında gelmektedir. Roma İmparatoru Partların uzlaşma tekliflerini reddettikten sonra MS 114 yılında Armenia Seferi hazırlıklarına başlamıştır.

Syria Eyaleti *proconsulu* Hadrianus, Antiocheia'da *III. Gallica*, *III. Cyrenaica* ve *X. Fretensis* lejyonlarıyla büyük bir ordu hazırlamıştır.⁵²⁵ Bu sırada Antiocheia'da bulunan İmparator Traianus, bölgedeki güvenliği sağlama görevini Hadrianus'a bırakarak kuzeye doğru hareket etmiştir. Traianus yol üzerindeki Roma garnizonlarını (Zeugma,

⁵²¹ Sanatruces, Artaxias hanedanının bir kolu olan Arshaguni hanedanına bağlı bir kraldır.

⁵²² Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids"s. 87; Ancak Axidares hem Roma hem de Partlar tarafından tartışılan isim olmuştur. Bkz. Ömer Faruk Arıcan, *İmparator Traianus ve Siyasi Hayatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 53.

⁵²³ Aur. Vic. XIII.

⁵²⁴ Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 302.

⁵²⁵ Arıcan, *İmparator Traianus ve Siyasi Hayatı*, s. 54.

Samosata, Melitene vb.) ziyaret etmiştir.⁵²⁶ Satala'ya doğru ilerleyen İmparator Traianus güzergâh üzerinde Armenia Kralı Parthamasiris'den (MS 113-114) bir mektup almıştır. Mektupta Parthamasiris kendisinden Armenia Kralı olarak bahsettiği için İmparator Traianus mektuba cevap vermemiştir.⁵²⁷

Traianus'un bölgeye ulaştığını öğrenen yerel krallar da kendi çıkarları doğrultusunda davranmaya gayret göstermiştir. Traianus Satala'ya gelince yerel krallardan Anchialus, imparatora hediyeler sunmuş ve bağlılığını bildirmiştir.⁵²⁸ Traianus Part seferini de bu karargâhtan organize etmiştir.⁵²⁹ Arrianus eserinde Abhazların ve Saniglerin Traianus'a itaat ettiğini belirtmektedir.⁵³⁰ Traianus'un asıl hedefi Parthamasiris'in bulunduğu Elegeia kentidir. Buraya ulaştığında Parthamasiris ile arasında ilginç bir hadise yaşanmıştır. Parthamasiris, imparatorla karşılaşınca başındaki tacı geri almayı umarak imparatorun ayaklarının önüne koymuş ancak imparator herhangi bir hamlede bulunmamıştır.⁵³¹ Benzer bir durum Pompeius Magnus ve II. Tigranes arasında yaşanmış ancak Pompeius, II. Tigranes'e tacını iade etmişti. İmparator Nero da Armenia'daki seferlerin sonucunda Tiridates'i Roma'ya davet etmiş ve tacı bizzat kendisi takdim etmişti.⁵³² İmparator Traianus'un Parthamasiris'e tacı geri vermemesi onu siyasi olarak tanımadığının bir göstergesidir. Traianus herhangi bir savaş yapmadan Armenia'da egemenliğini sağlamıştır.⁵³³

Armenia tahtından Arsaces hanedanının bir üyesinin Traianus tarafından tanınmaması Roma'da büyük yankı uyandırmıştır. Bu diplomatik başarılarından dolayı Senatus, İmparator Traianus'a *Optimus Princeps* unvanını vermiştir.⁵³⁴ Traianus, Parthamasiris'in Armenia krallığını onaylamak yerine, eski *consul* L.Catilius Severus'u Armenia'ya *proconsul* olarak atamıştır.⁵³⁵

⁵²⁶ Arıcan, *İmparator Traianus ve Siyasi Hayatı*, s. 55; Ayrıca Trapezus (=Τραπεζοῦς) kenti Roma-Part Savaşları döneminde askerî açıdan ün kazanmıştır. Bkz. Kamil Doğancı, "Antik Çağ'da Pontos Sahil Kentlerini İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları", *Tarih Okulu Dergisi*, S.44, 2020, s.139.

⁵²⁷ Cass Dio. LXVIII.19.

⁵²⁸ Cass Dio. LXVIII.19.

⁵²⁹ Uzunoğlu, "Anadolu'da Roma Lejyonları", s. 113.

⁵³⁰ Arr. *Peripl. p.eux.* XI.2-3.

⁵³¹ Cass Dio. LXVIII.19.

⁵³² Cass Dio. LXVIII.20.2.

⁵³³ Cass Dio. LXVIII.19.4; LXVIII.18 (3).

⁵³⁴ Cass Dio. LXVIII.23; Rose Mary Sheldon, *Rome's War in Parthia*, London and Portland: Valentine Mitchell, 2010, s. 133; Griffin, "Nerva to Hadrian", s. 127.

⁵³⁵ Julian Bennet, *Trajan: Optimus Princeps*, London and New York: Routledge, 2005, s. 196.

Traianus, MS 115 yılında Kuzey Mezopotamya üzerine yoğunlaşmıştır.⁵³⁶ Burada yer alan özellikle Edessa ve Nisibis şehirleri Traianus'un ilgisini çekmektedir. İmparator Augustus döneminde *aureus* 8.03 gram, Nero döneminde 7.26, Titus döneminde 7.19, Traianus döneminde ise 7 grama kadar düşmüştü.⁵³⁷ Aynı şekilde *denarius*'ta ciddi değer kayıpları yaşanmıştır. İmparator Augustus döneminde ölçüt olarak belirleyen 3.73 gram Traianus'un *consul* döneminde 3.22'ye kadar gerilemişti.⁵³⁸ Bu değer kayıpları ekonominin kötüye doğru gittiğine bir işarettir. Dolayısıyla verimli toprakların bulunduğu Mezopotamya ve hatta Part başkentleri Traianus'un ilgisini çekmiştir.

Part İmparatorluğu uzun zamandan beri tek bir kişi tarafından yönetilmiyordu. Seleucia'da yönetimini sürdüren I. Khosrow ile Babylonia'da kontrolü elinde bulduran III. Vologases taht için büyük bir mücadeleye girmişti.⁵³⁹ MS I. yüzyılın başında Part İmparatorluğu'nda bu tarz hadiselerin yaşanması Traianus'un hedeflerine daha kısa sürede ulaşmasını sağlamıştır. Bu açıdan bakarsak Kuzey Mezopotamya Roma saldırısına açık hale gelmiştir. Kuzey Mezopotamya'ya gelen Traianus burada düzenli herhangi bir güçle karşılaşmamıştır. Zaten iç problemlerle uğraşan I. Khosrow, Traianus'un karşısına çıkmayı tercih etmemiştir. Kışı Antiocheia'da geçiren İmparator Traianus kısa süre geçtikten sonra MS 116 yılında Part Seferi hazırlıklarına tekrar devam etmiş ve Doğu'ya doğru ilerlemeyi planlamıştır.

Traianus'un en büyük hedefi elbette ki Tigris Nehri'nin doğusundaki Part başkenti Ktesiphon'dur. Romalı General Lucius Quietus, Nisibis'i ele geçirip Edessa'yı yakmıştır. Ayrıca Erucius Clarus ve Iulius Alexander Seleucia'yı yakmıştır.⁵⁴⁰ Seleucia'dan sonra Ktesiphon'a doğru ilerleyen Traianus herhangi bir direnişle karşılaşmadan şehri ele geçirmiştir.⁵⁴¹ Ktesiphon'da ikamet eden Part İmparatoru I. Khosrow Traianus'un karşısına çıkmaya cesaret edemeyerek kaçmayı tercih etmiştir. Kenti ve I. Khosrow'un haremını ele geçiren Traianus⁵⁴², özellikle Nisibis'i ele geçirdikten sonra Roma Senatus'u tarafından MS 116 yılında Part fatihi anlamındaki "*Parthicus*" unvanıyla

⁵³⁶ Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 306.

⁵³⁷ Arıcan, *İmparator Traianus ve Siyasi Hayatı*, s. 78.

⁵³⁸ Bennett, *Trajan: Optimus Princeps*, s. 130; Arıcan, *İmparator Traianus ve Siyasi Hayatı*, s. 78.

⁵³⁹ Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 88.

⁵⁴⁰ Cass Dio. LXVIII.30.2.

⁵⁴¹ Eutr. VIII.3: "...Seleuciam, Ctesiphontem, Babylonem et Messenios vicit ac tenuit."; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 233; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 138; Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 90.

⁵⁴² Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 90.

onurlandırılmıştır.⁵⁴³ Ktesiphon'a giren İmparator Traianus halk tarafından imparator olarak selamlanmıştır.⁵⁴⁴ Sikkeler üzerinde imparatorun "*Parthicus*" unvanına sıklıkla rastlanır.⁵⁴⁵ Apameia'da bulunan ve İmparator Hadrianus Dönemi'ne tarihlenen aşağıdaki yazıtta da Traianus'un "*Parthicus*" unvanına rastlıyoruz:

*"Imp(eratori) Caesari divi Traiani Parthic[i fil(io)]
divi Nervae nepoti Traiano Hadriano Au[g(usto)]
pont(ifici) max(imo) trib(unicia) pot(estate) XIII
co(n)s(uli) III p(atri) p(atriciae) Sabinae Au[g(ustae)]..."*⁵⁴⁶

Pannonia Brigetio'da bulunan ve İmparator Antoninus Pius (MS 138-161) Dönemi'ne tarihlenen yazıtta da İmparator Traianus'un "*Parthicus*" unvanı vurgulanmaktadır:

*"Imp(erator) Caes(ar) divi Hadriani f(ilius) divi Traiani Parthic(i) nep(os) divi Nervae
pron(epos) T(itus) Aelius Hadrianus Antoninus Aug(ustus) Pius p(ontifex) m(aximus)
trib(unicia) pot(estate) XII imp(erator) II co(n)s(ul) IIII p(ater) p(atriciae)..."*⁵⁴⁷

Farklı yazıtlarda da Traianus'un "*Parthicus*" unvanı karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴⁸ Eutropius eserinde Roma İmparatoru Traianus'un Assyria, Mezopotamya ve Armenia topraklarını ele geçirdiğini belirtmektedir.⁵⁴⁹ Tabi Roma'nın bölgeye gelerek kendi

⁵⁴³ Cass Dio. LXVIII.23; Griffin, "Nerva to Hadrian", s. 124.

⁵⁴⁴ Cass Dio. LXVIII.28

⁵⁴⁵ Ön yüz: IMP. CAES. NER. TRAIANO OPTIM. AVG. GER. DAC. PARTHICO, Arka yüz: P. M. TR. P. COS. VI P. P. S. P. Q. R. (RIC II, Trajan, nr. 90); Ön yüz: IMP. CAES. NER. TRAIAN OPTIM. AVG. GER. DAC., Arka yüz: PRO. AVG. PARTHICO P. M. TR. P. COS. VI P. P. S. P. Q. R. (RIC II, Trajan, nr. 357); Ön yüz: IMP. CAES. NER. TRAIAN OPTIM. AVG. GER. DAC., Arka yüz: PROVID. PARTHICO P. M. TR. P. COS. VI P. P. S. P. Q. R. (RIC II, Trajan, , nr. 361); Ön yüz: IMP. CAES. NER. TRAIAN OPTIM. AVG. GER. DAC., Arka yüz: SALVS. AVG. PARTHICO P. M. TR. P. COS. VI P. P. S. P. Q. R. (RIC II, Trajan, nr. 369); Ön yüz: IMP. CAES. TRAIANVS HARIANVS AVG., Arka yüz: PARTHIC. DIVI. TRAIAN. AVG. P. P. M. TR. P. COS. P. P. ADOPTIO. (RIC II, Hadrian, nr. 22A).

⁵⁴⁶ IGSK 32, nr. 4.

⁵⁴⁷ Michael Alexander Speidel, "The Roman Army", *The Oxford Handbook of The Roman Epigraphy*, ed. C. Bruun & J. Edmondson, Oxford: Oxford University Press, 2015, s. 338.

⁵⁴⁸ ILS, nr.301: "IMP. CAES. DIVI NERVA F. NERVA TRAIANUS OPTIM AVG. GERM. DACIC. PARTHIC. PONTIF. MAX. TRIB. POTESTAT XX MP XIII. PROCOS. COS. VI. P. P. EQUITIBUS ET PEDITIBUS QUI MILITAVERUNT IN ALIS DUABUS ET COH. DECEM ET SEPTEM". CIL vol.6 p.1 nr.973: "IMP. CAESAR DIVI TRAIANI PARTHICI FILIVS DIVI NERVAE NEPOS TRAIANVS HADRIANVS AVGVSTVS PONTIF. MAX. TRIBVNIC POTEST. XVIII COS. III P. P. FECIT"; CIL vol.6 p.1, nr.967: "S.P.Q.R IMP. CAESARI DIVI TRAIANI PARTHICI..."

⁵⁴⁹ Eutr. VIII.3: "*Armeniam, quam occupaverant Parthi recepit, Parthomasire occiso, qui eam tenebat... Usque ad Indiae fines et mare rubrum accessit atque ibi tres provincias fecit, Armeniam, Assyriam, Mesopotamiam, cum iis gentibus, quae Madenam attingunt...*" (*Parthların işgal etmiş olduğu Armenia'yı, burayı elinde tutan Parthamasiris'i öldürdükten sonra geri aldı... Hindistan'ın sınır boylarına ve Kızıl*

otoritesini egemen kılması çevredeki Part vasallarını tehlikeye atmıştır. Armenia üzerinden ticareti sağlayamayan Roma İmparatorluğu MS I. yüzyılda özellikle de Traianus Dönemi'nde Doğu ticaretinin büyük bir kısmını Basra Körfezi'nden sağlamaktaydı. Dolayısıyla Khracene Krallığı'nın konumu Roma için oldukça önemliydi.⁵⁵⁰ Fakat İmparator Traianus Basra Körfezi'nden daha ileriye gidememiştir.⁵⁵¹ Part İmparatorluğunun içindeki siyasi problemler, devletin dış politikasını da olumsuz etkilemiştir. I. Khosrow'un komutanlarından Parthaspates ve Sanatruces arasında büyük bir tartışma yaşanmış ve Romalılar üzerine sefere çıkan ordu ikiye bölünmüştür. Yaşanan hadisenin ardından Parthaspates, Traianus ile bir görüşme gerçekleştirmiş ve ardından imparator tarafından Part tahtına oturtulmuştur.⁵⁵²

Traianus'un Parthaspates'e Part tacını vermesi sikkeler üzerinde de görülmektedir. Traianus'un sikkelerinde *REX PARTHIS DATVS*, *REX PARTVS* ifadesiyle birlikte Parthaspates'in tac giymesi resmedilmiştir.⁵⁵³ Parthaspates'in Part tahtına oturtulması Roma açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Part İmparatorluğu'nun kalbini işgal eden Roma, aslında sadece siyasi anlamda bir başarı kazanmamıştır. Seleucia ve Ktesiphon Part İmparatorluğu'nun karadaki en büyük ticari merkezleridir. Ayrıca Tigris Nehri'nin güneyine doğru ilerleyen Roma, Khracene Krallığı'nı da ekonomik açıdan kendisine bağlamıştır. Khracene Krallığı, stratejik konumuyla Part İmparatorluğu'nun Basra Körfezine açılan kapısı konumundadır. Dolayısıyla buradaki zaferler Roma ekonomisi için önem taşımaktadır. İmparator Traianus'un Part coğrafyasından çekilmesi de kolay olmamıştır. Arami, Pers ve yerel güçleri mağlup eden Traianus, Babylonia ve Dura-Europos'da ordularını tahliye ederek seferi sonlandırmıştır.⁵⁵⁴

Denize kadar ilerledi ve buralarda Armenia, Assyria ve Mezopotamya olmak üzere üç eyaleti eline geçirdi...)

⁵⁵⁰ Tezcan, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, s. 137.

⁵⁵¹ Fik Meijer, *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, çev. Gürkan Ergin, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s. 62.

⁵⁵² Cass Dio. LXVIII.30.3.

⁵⁵³ Ön yüz: IMP. CAES. NER. TRAIANO OPTIMO AVG. GER. DAC. PARTHICO P. M. TR. P. COS., Arka yüz: REX PARTHIC DATVS S. C. (RIC II, Trajan, nr. 667); Ön yüz: IMP. CAES. NER. TRAIANO OPTIMO AVG. GER. DAC. PARTHICO P. M. TR. P. COS., Arka yüz: REX PARTHIS DATVS S.C. (RIC II, Trajan, nr. 668); Ön yüz: IMP. CAES. NER. TRAIANO OPTIMO AVG. GER. DAC. P. M. TR. P. COS. VI P. P., Arka yüz: REX PARTHVS –S.C. (RIC II, Trajan, nr. 669); Griffin, “Nerva to Hadrian”, s. 124.

⁵⁵⁴ Bivar, “The Political History of Iran Under The Arsacids”, s. 91.

Hatra kuşatması sırasında aldığı yara sonucu hastalanan İmparator MS 7 Ağustos 117 tarihinde Kilikya'da Selinos'ta aniden ölmüştür.⁵⁵⁵ Ölümünün ardından tahta çıkan Hadrianus, Traianus'un tanrısallaştırılması için Senatus'a ricada bulunmuştur.⁵⁵⁶ Muhtemelen Traianus'un ölümünün ardından Selinos'a Traianopolis ismi verilmiştir. İmparator hastalanıp Antiocheia'da bulunduğu sırada Partlar, Parthaspates'in hükümdarlığını reddetmiş ve kendi egemenliklerini tekrardan sağlamıştır.⁵⁵⁷

İmparator Traianus, Partların Armenia üzerindeki ekonomik egemenliğini kırmak istemiştir. Traianus, Partlar üzerinde etkin olduğu dönemde ticaret yollarını da değiştirmeye çalışmıştır. Traianus bu çabaları bölgedeki Yahudileri yavaş yavaş Roma egemenliğinden uzaklaştırmıştır. Partlar zamanında özellikle de Seleucia kentinde ticarete yön veren Yahudiler, ticari yolun yön değişmesinden dolayı Roma egemenliğine karşı defalarca isyan etmiştir.⁵⁵⁸

3.2. İmparator Hadrianus Döneminde (MS 117-138) Roma-Part İlişkileri

İmparator Traianus'un ani ölümünün ardından Syria yöneticisi olan Hadrianus kendisini imparator ilan etmiştir.⁵⁵⁹ İmparator olduktan sonra bastırıldığı sikkelerde Traianus'a saygısı açıkça görülmektedir.⁵⁶⁰ İmparator Hadrianus, Eutropius'a göre Hispania'daki Italica'da, Historia Augusta'ya göre ise Roma'da doğmuştur.⁵⁶¹ Grek kültürüne hakim olduğu için kimileri tarafından "*Graeculus*" (=Küçük Yunan) şeklinde isimlendirilmiştir.⁵⁶² Hadrianus, imparator olduktan sonra çıkabilecek isyanları önlemek

⁵⁵⁵ Griffin, "Nerva to Hadrian", s. 124; Stephen Mitchell, "Trajan and the cities of the Greek East", *Trajan Und Seine Stadte Colloquim Cluj Napoca*, 2014, s. 232; Stanislav Doležal, "Did Hadrian ever meet a Parthian King?", *Acta Universitatis Carolinae: Philologica*, Number 2, 2017, s. 118; Meijer, *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, s. 62; Eutropius (Eut. VIII.5.) İmparator Traianus'un ishalden öldüğünü söylemektedir.

⁵⁵⁶ SHA. *Hadr.* VI.1.

⁵⁵⁷ Cass Dio. LXVIII.33.2.

⁵⁵⁸ Tezcan, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, s. 138; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 141.

⁵⁵⁹ SHA. *Hadr.* 5; Eutr. VIII.6; Doležal, "Did Hadrian ever meet a Parthian King?", s. 118.

⁵⁶⁰ Ön yüz: DAC, Arka yüz: PARTHIC DIVI TRAIAN AVG. F. PM. TR. COS. PP. (BMCRE, Hadrianus, nr.1, s. 236); Ön yüz: HADRIANVS, Arka yüz: EXERCITVS SYRIACVS SC (BMCRE, Hadrianus, nr.1689, s. 503).

⁵⁶¹ Eutr. VIII.6: "*Natus et ipse Italicae in Hispania.*"; SHA *Hadr.* I.

⁵⁶² SHA. *Hadr.* III; "...*imbutusque impensius Graecis studiis, ingenio eius sic ad ea declinante ut a nonnullis Graeculus diceretur...*"

için askerlere çift maaş dağıtmış ve toplam 900.000.000 *sestertius* değerindeki borçları silmiştir.⁵⁶³

Hadrianus, Syria eyaletinin boş kalmaması adına daha önce Küçük Asya'da *proconsul* olan Catilius Severus'u Syria *proconsul*'u olarak görevlendirmiştir.⁵⁶⁴ Euphrates ötesindeki toprakları elinde tutmanın Roma'ya çok pahalıya mal olduğunu düşünen Hadrianus, Traianus'un Doğu'da izlediği genişlemeci politikadan vazgeçmek için harekete geçmiştir. Bu nedenle Hadrianus tahta çıktıktan sonra Partlarla bir anlaşma yapmış ve Assyria, Mezopotamya ve Armenia'dan çekilmiş, böylece Euphrates Nehri bir kez daha sınır kabul edilmiştir.⁵⁶⁵ Ayrıca Hadrianus'un bu dönemde Part İmparatoru ile bizzat görüştüğüne dair bir söylenti de vardır.⁵⁶⁶ Bu dönemde Part tahtında da birtakım değişiklikler yaşanmıştır. Traianus tarafından Part tahtına oturtulan Parthaspates, muhtamelen Arsaces Hanedanı tarafından reddedilince Hadrianus'a sığınmıştır.⁵⁶⁷ İmparator Hadrianus da Parthaspates'i çevre bölgelerin kralı ilan etmiştir.⁵⁶⁸ Doğu'da tekrar savaşa girmek isteyemeyen İmparator Hadrianus, Partlara karşı agresif bir tutum sergilememeye çalışmıştır. Hadrianus, Traianus'un Ktesiphon'u ele geçirdiği zaman esir aldığı I. Khosrow'un kızını geri göndermiş ve altın tahtı onarma sözü vermiştir.⁵⁶⁹ İmparator Hadrianus, tüm Roma coğrafyasını ziyaret etmiştir. Öyle ki Historia Augusta'da hiç kimsenin onun kadar hızlı gezmediğinden bahsedilmektedir.⁵⁷⁰ Doğu'ya yaptığı geziler sırasında Tyros (=Sur), Damascus (=Şam) ve Samosata (=Samsat)'ı *metropolis* statüsüne getirmiştir.⁵⁷¹ Hadrianus, yaşanan birkaç olumsuz hadiseden dolayı Antiocheia şehrine karşı tavır almıştır. Hatta bu yüzden Syria Eyaleti'ni Phoenicia'dan ayırmak istemiştir.⁵⁷² Part İmparatorunu ve Armenia kralının değiştirilmesine izin verdiği için Partlar ve Armenia halkı tarafından dost olarak görülen İmparator Hadrianus MS 138 yılında Campania'da ölmüştür.⁵⁷³

⁵⁶³ SHA. *Hadr.* V; VII.

⁵⁶⁴ SHA. *Hadr.* V.10.

⁵⁶⁵ Eutr. VIII.6; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 240; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 154.

⁵⁶⁶ Doležal, "Did Hadrian ever meet a Parthian King?", s. 111; SHA *Hadr.* XII.8.

⁵⁶⁷ Cass Dio. LXVIII.30.3; SHA *Hadr.* V.

⁵⁶⁸ SHA. *Hadr.* V.4.

⁵⁶⁹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 242; SHA. *Hadr.* XIII.8.

⁵⁷⁰ SHA *Hadr.* XIII.5.

⁵⁷¹ SHA *Hadr.* XIV.1.

⁵⁷² SHA *Hadr.* XIV.1.

⁵⁷³ Eutr. VIII.7; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 155.

3.3. İmparator Antoninus Pius (MS 138-161) ve Marcus Aurelius (MS 161-180) Dönemlerinde Roma-Part İlişkileri

İmparator Hadrianus'un yerine geçen Antoninus Pius Dönemi'nde çok az da olsa Partlarla ikili ilişkiler yaşanmıştır. İmparator Antoninus Pius, Iberia kavimlerinden Lazoilere Pacorus'u kral olarak tayin etmiştir. Hadrianus, Partlara altın tahtı iade etme sözü vermişti ancak Antoninus Pius tahtı onarmayı reddetmiştir.⁵⁷⁴ Antoninus Pius'un MS 161 yılında ölmesinin ardından yeni imparator Marcus Aurelius (MS 161-180) olmuştur.⁵⁷⁵ Marcus Aurelius'un başa geçmesiyle birlikte kısa süreliğine sessizliğini koruyan Roma-Part ilişkileri tekrar bozulmuştur.

Antoninus Pius zamanında zaten Part İmparatoru IV. Vologases (MS 147-191) savaş hazırlıklarına başlamıştı.⁵⁷⁶ Fakat Roma bu hazırlığa karşı bir tepki vermemişti. Roma'nın Partlara karşı pasif bir politika izlediği bu dönemde muhtemelen Part İmparatoru IV. Vologases kendi otoritesini güçlendirmiş ve bölgede etkin bir konuma gelmişti. Roma'da Marcus Aurelius'un tahta çıkışıyla birlikte işler farklı bir noktaya taşınmıştır. Part İmparatoru IV. Vologases yaklaşık 15 yıldır hazırladığı savaş planı için harekete geçince İmparator Marcus Aurelius da C. Sedatius Severianus'u görevlendirmiştir. Sedatius Severianus, Armenia'ya gidebilmek için daha önce İmparator Traianus'un kullandığı güzergâhı kullanmış, fakat Armenia şehirlerinden Elegia'da tüm adamlarıyla birlikte öldürülmüştür.⁵⁷⁷

Part İmparatoru sefer için hazırlanırken uzun zamandan beri Roma egemenliğindeki Edessa'yı tekrar ele geçirip Sahru oğlu Wael'i Edessa Kralı olarak tayin etmiştir.⁵⁷⁸ MÖ 63 yılından beri Roma'nın bir eyaleti konumundaki Syria ve halkı coğrafi olarak Part İmparatorluğu'na yakındır. Bu sebepten dolayı Armenia problemi üzerinde daha önce bahsedilen hadiselerin Syria için de yaşanması muhtemeldir. Roma egemenliğinin Syria'de zayıflaması, muhtemel bir Part egemenliğinin ortaya çıkması demektir. Daha önce Gnaeus Domitius Corbulo zamanında Euphrates Nehri Roma İmparatorluğu

⁵⁷⁴ SHA *Antoninus*. IX.

⁵⁷⁵ Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 155; Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 324.

⁵⁷⁶ SHA. *Aur.* VIII.6.

⁵⁷⁷ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 246; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 87.

⁵⁷⁸ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 246.

tarafından korunmuş, Partların bölgeye girmesi engellenmişti. Dolayısıyla uzun süre sonra Part orduları Euphrates nehrini geçmiştir. Roma İmparatoru Marcus Aurelius ise bu hamle karşılık ortak imparator ilan ettiği evlatlık oğlu Lucius Verus'u (MS 161-169) Doğu Seferi için görevlendirmiştir.⁵⁷⁹

Part Seferi için Roma'dan ayrılan Lucius Verus hakkında çirkin dedikodular ortaya atılmış ve oğlancılıkla suçlanmıştır.⁵⁸⁰ Lucius Verus, Syria'da Antiocheia ve Dafne kentinde zevk hayatına düşmüş, Part Seferinin idaresini *legatuslara* bırakmıştır.⁵⁸¹ İmparator Verus'un zevkine düşkünlüğü ve savurganlığı nedeniyle Roma hazinesi büyük zarar görmüştür. Sadece bir ziyafete 6.000.000 *sestertius* harcadığı söylenmektedir.⁵⁸² At yarışlarına da düşkün olan Verus, hipodromda Yeşilleri desteklediği için *Volucer* isimli atının altın heykelini yaptırmıştır.⁵⁸³ Lucius Verus, Part İmparatoru IV. Vologases'i mağlup etmiş, Armenia tahtına da Sohaemios (=Soaimos) adlı Roma yanlısı bir kralı tayin etmiştir.⁵⁸⁴

MS 163 yılına gelindiğinde Roma tekrar saldırıya geçmiştir. Statius Priscus, Armenia'ya doğru ilerlemiş ve başkent Artaxata'yı ele geçirdikten sonra şehrin yakınlarına Caenopolis adında bir şehir kurmuştur.⁵⁸⁵ Mezopotamya üzerine sefere çıkan Roma imparatoru, Partların en önemli kentlerinden biri olan 400.000 nüfuslu Seleucia'yı ele geçirerek 40 bin kişiyi esir almıştır.⁵⁸⁶ Tabi her iki imparator da Armenia'daki başarılarından dolayı *Armeniacus* unvanını almıştır.⁵⁸⁷ Roma ordusu, Part İmparatorluğu'nun en büyük kentlerinden biri olan Seleucia'yı ele geçirdikten sonra rotasını Ktesiphon'a çevirmiştir. Kısa süre sonra Ktesiphon ele geçirilip İmparator IV.

⁵⁷⁹ Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 324. Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 87; SHA. *Aur.* VII.5; VIII.9; Cass Dio. LXXI.1; LXXI.2.2.

⁵⁸⁰ SHA. *Verus.* IV.

⁵⁸¹ SHA. *Aur.* VIII.12; SHA. *Verus.* VII.1.

⁵⁸² SHA. *Verus.* V.5.

⁵⁸³ SHA. *Verus.* IV.8; VI; Hipodromda (*Demoi*) elementleri simgeleyen Maviler (su), Kırmızılar (ateş), Beyazlar (hava) ve Yeşiller (toprak) adlı dört grup yarışır. Hipodrom karşımıza hem yarışların izlendiği hem de siyasi bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira gruplardan Kırmızılar ve Beyazlar, Maviler ve Yeşillerin arasına girerek ikinci planda kaldılar. Bahsi geçen gruplar da birer dini-siyasi bir partiye dönüşmüş ve Maviler (Venetoi) Ortodoks, Yeşiller (Prasinoi) ise Monofizitliği temsil etmiştir. Hipodromdaki bu karışıklık 532 yılındaki Nika isyanının da temelini atmıştır. Bkz. Tosun, *Doğu Roma İmparatoru...*, s. 598.

⁵⁸⁴ Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 87.

⁵⁸⁵ Birley, "Hadrian to the Antonines", *CAH*, ed. Alan K. Bowman vd. C.11, 2.b, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 163; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 157; SHA. *Aur.* IX.1.

⁵⁸⁶ Eutr. VIII.10; Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 327.

⁵⁸⁷ SHA. *Aur.* IX.1; Birley, "Hadrian to the Antonines", s. 162.

Vologases'in sarayı yıkılmıştır.⁵⁸⁸ Part İmparatorluğu'nun herhangi bir karşılık veremeyişin en büyük sebebi Mezopotamya'daki çiçek hastalığı salgınıdır.⁵⁸⁹ Şehir ele geçirildikten sonra geleneklere göre lejyonlar Seleucia'yı yağmalaya başlamıştır.⁵⁹⁰

Partlar işgal edilen topraklar üzerine sefere çıkmış hatta Sohaemus Armenia tahtını bırakmak zorunda kalmıştır. Fakat salgınlar Roma İmparatorluğu'nu Mezopotamya'dan uzaklaştırmamıştır. MS 166 yılında Roma ordusunun tekrar Mezopotamya seferine çıktığı görülmektedir. Bu sefer sonucunda Edessa Partların elinden alınmış ve eski kral VIII. Ma'nu tekrar tahta çıkarılmıştır.⁵⁹¹ Roma orduları bu sefer müttefik olmayan Nisibis kentine doğru ilerlemiştir.⁵⁹² Hatta şehirde bulunan Part Komutanı Khosrow, Tigris Nehri'ne atlayıp yüzerek Roma lejyonlarından kurtulmuştur.⁵⁹³

Bu başarıların ardından Marcus Aurelius'a ve Lucius Verus'a Senatus tarafından *Armenicus, Parthicus ve Medicus* unvanları verilmiştir.⁵⁹⁴ Senatus tarafından verilen bu unvanlar Lucius Verus'un Part, Armenia ve Med topraklarını ele geçirdiğini göstermektedir. Lucius Verus bu seferler sırasında Dura-Europos'u da Roma topraklarına katmıştır.⁵⁹⁵ Armenia ve Kuzey Mezopotamya'da kazanılan bu başarıların ardından Roma, bölgeyi tekrar kendi hâkimiyeti altına almıştır. Martius Verus, General Thucydides'i Sohaemus'u tekrar Armenia tahtına çıkarması için görevlendirmiştir.⁵⁹⁶ Lucius Verus, Roma'ya dönerken yanında birçok esirle birlikte veba hastalığını da getirmiştir. İnanışa göre Babylonia'daki Apollon Tapınağı'ndaki bir kutu açılınca hastalık önce Part topraklarına oradan da bütün dünyaya yayılmıştır.⁵⁹⁷

⁵⁸⁸ Cass Dio. LXXI.2.3.

⁵⁸⁹ Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 93.

⁵⁹⁰ Amm. Marc. XXIII.6.24; Cass Dio. LXXI.2.3

⁵⁹¹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 253; Maurice Sartre, "Syria and Arabia", *CAH*, ed. Alan K. Bowman vd. C.11, 2.b., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 640.

⁵⁹² Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 94.

⁵⁹³ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 253.

⁵⁹⁴ IMP CAESARI M. AUREL. ANTONINO AVG ARMEN MEDIC PARTH GERMAN SARMAT MAXIM TRIB. POTES XXX. IMP. VIII. COS. III. P. P. TRIB. LEG. II. TR. FORT. (Bkz. ILS, nr. 373; SHA. *Verus*. VII.2).

⁵⁹⁵ Greg Woolf, "Literacy", *CAH*, ed. Alan K. Bowman vd. C.11, 2.b., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 882.

⁵⁹⁶ Cass Dio. LXXI.3.

⁵⁹⁷ SHA. *Verus*. VIII.2.

4. SEVERUS HANEDANI DÖNEMİNDE ROMA-PART İLİŞKİLERİ VE SÂSÂNÎ İSYANI

4.1. İmparator Septimius Severus Döneminde (MS 193–211) Roma-Part İlişkileri

MS 190'lı yılların başları hem Part İmparatorluğu'nda hem de Roma İmparatorluğu'nda taht değişikliklerine sahne olmuştur. Part tahtına V. Vologases (MS 191-208) çıkarken, Roma İmparatorluğu'nda Lucius Antoninus Commodus (MS 180-192) ölünce yerine 70 yaşındaki Pertinax (MS 193) geçmiştir.⁵⁹⁸ Tahta geçmesinden kısa bir süre sonra Pertinax, MS 193'te öldürülünce üç general farklı bölgelerde imparatorluk iddiasında bulunmuştur.⁵⁹⁹ Britanya'da Clodius Albinus, Syria'da Pescennius Niger ve Pannonia'da Septimius Severus (MS 193-211) imparatorluğunu ilan etmiştir.⁶⁰⁰ Ancak bu iç savaş sürecinde baskın tarafın Septimius Severus olduğu görülmektedir. Zira Septimius Severus, ordusuyla birlikte Roma'ya girmiş ve Senatus'a niçin yönetime el koyduğunu açıklamıştır.⁶⁰¹

Üç generalin bulunduğu coğrafi bölgeler çalışmamız açısından önemlidir. Özellikle Pescennius Niger'in Syria'da imparatorluk iddiasında bulunması Partların işine gelmiştir. Pescennius Niger, Part, Armenia ve Hatra krallarına ittifak teklif ederek onlardan kendi yanında yer almalarını istemiştir.⁶⁰² Roma İmparatorluğu'ndaki bu taht mücadelesinin mevcut politik durumu değiştirebileceğini düşünen Part İmparatoru V. Vologases, Syria'de bulunan Pescennius Niger'in ittifak teklifini kabul etmiştir.⁶⁰³ Başlangıçta Partlardan sadece siyasi destek talep eden Pescennius Niger, Severus'un hızlı ilerleyişi karşısında Part İmparatoru V. Vologases ve satraplardan askeri destek almak zorunda kalmıştır.⁶⁰⁴ Septimius Severus'un Doğu'ya doğru ilerlediğini öğrenen Niger, V. Vologases'in desteğiyle Batı'ya doğru hareket etmiştir.

⁵⁹⁸ Eutr. VIII.16

⁵⁹⁹ Brian Campbell, "The Severan Dynasty", *CAH*, ed. Alan K. Bowman vd. C.12, 2.b., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 2-3.

⁶⁰⁰ SHA. *Sept.* VI.7; VI.9; Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 333.

⁶⁰¹ SHA. *Sept.* VII.

⁶⁰² Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 156; Talbert, (Ed.), *Atlas of Classical History*, Routledge, s. 169.

⁶⁰³ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 255; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 156; Erika Manders, *Coining Images of Power: Patterns in the Representation of Roman Emperors on Imperial Coinage, A.D. 193-284*, 2012, s. 85.

⁶⁰⁴ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 255; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 163; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, İstanbul, 2008, s. 156.

MS 194 yılında Roma İmparatorluğu tam olarak bir iç savaşa sürüklenmiştir. Batı'ya doğru ilerleyen Niger, Byzantium, Nikaia, Cyzicus gibi şehirleri ele geçirse de, Severus'un komutanları karşısında başarı sağlayamamış ve bir dizi muharebe sonucunda Kilikia civarında öldürülmüştür.⁶⁰⁵ Pescenius Niger, yakalanmadan önce Septimius Severus'a ortak imparatorluk teklif etmiş ancak Severus bu teklifi küçümseyerek reddetmiştir.⁶⁰⁶ Septimius Severus, savaşı kazandıktan sonra, Niger'in tarafında yer alan Byzantium, Nikaia vb. gibi Bithynia kentlerini ağır şekilde cezalandırmış ve zaferini açıklayan bir mektubu Senatus'a göndermiştir.⁶⁰⁷ Cassius Dio bu döneme ilişkin ilginç bir hikâye anlatmaktadır. Savaşın henüz başladığı dönemde Pannonia'da Iupiter Tapınağı'nın din görevlisi Severus'a bir rüyasını anlatmıştır. Anlatılan rüyaya göre Severus, imparator olma yolunda karşısına çıkan rakibini bir savaş esnasında ortadan kaldıracaktır.⁶⁰⁸ Cassius Dio'ya göre Doğu Seferinin sebebi tapınak görevlisinin anlatmış olduğu bu rüyadır. Ancak İmparatorun bu seferleri düzenlemesindeki en büyük faktör Mezopotamya coğrafyasındaki kralların, Pescennius'u desteklemesidir.⁶⁰⁹

Septimius Severus bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek ve bu iç savaşa sebep olanları ortadan kaldırmak için hazırlıklara başlamıştır. Zira Septimius Severus Partlara yabancı bir isim değildi. Septimius Severus, Partlarla yaşanan barış döneminde Syria'daki IV. Scythia lejyonunu komutanlığını yapmıştı.⁶¹⁰ Dolayısıyla Severus, bölgeyi iyi bir şekilde tanıma fırsatı bulmuştur. Siyasi gücü arkasına alan Septimius Severus ilk olarak V. Vologases'in kışkırtmasıyla isyan eden ve Niger'i destekleyen Osrhoene ve Adiabene Krallıkları üzerine bir ordu göndermiştir.

Lejyonların kendilerine doğru hareket ettiklerini öğrenen Osrhoene ve Adiabene kralları, Severus'a bir elçilik heyeti göndermiştir.⁶¹¹ Roma'daki iç karışıklıkları destekleyen V. Vologases bu sırada Persis ve Media'daki isyanlarla uğraştığı için müttefiklerine yardım gönderememiş ve MS 193-195 yılları arasında Roma'ya karşı herhangi bir aktivitede bulunamamıştır. MS 195 yılında Euphrates'i geçerek

⁶⁰⁵ SHA. *Sept.* IX.1; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 157 vd.; Campell, "The Severan Dynasty", s. 4.

⁶⁰⁶ SHA. *Sept.* VIII.14.

⁶⁰⁷ SHA. *Sept.* IX.3; Cass Dio. LXXIV.8.3; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 173-4.

⁶⁰⁸ Cass Dio. LXXIV.8.1-2.

⁶⁰⁹ Delil, *Roma-Part Savaşları Işığında...*, s. 116.

⁶¹⁰ Campell, "The Severan Dynasty", s. 3.

⁶¹¹ Cass Dio. LXXV.1.2.

Mezopotamya'ya doğru ilerken kendisine katılan Edessa Osrhoene Kralı VIII. Abgarus (MS 177-212), Septimius Severus'un güvenini kazanabilmek için oğlu Severus'u İmparatora rehin bırakmıştır.⁶¹² VIII. Abgarusla birlikte Nisibis'de bulunan Severus burada savaş hazırlıklarını sürdürmüştür. Septimius Severus'un ilk hedefi Adiabene ve Osrhoene Krallıkları olmuştur. Severus, Tigris üzerinden geçerek V. Vologases'in kışkırtmalarıyla Roma'ya karşı ayaklanan Adiebene'yi ele geçirmiştir.⁶¹³ Ardından Osrhoene Kralı VIII. Abgarus'un tüm topraklarını elinden alınmış ve bölge bir Roma eyaleti haline getirilerek bir *procurator*'un yönetimine bırakılmıştır. VIII. Abgarus ve oğlu IX. Abgarus'un ise Edessa'da (=Urfa) hüküm sürmelerine izin verilmiştir.⁶¹⁴

Septimius Severus'un bu ilerleyişi karşısında Part İmparatoru herhangi bir tepki vermekten kaçınmıştır. Muhtemelen, Part İmparatoru V. Vologases, İmparator Traianus ve Marcus Aurelius dönemlerinde olduğu gibi başkent Ktesiphon'un ele geçirilmesinden korktuğu için şehrin savunmasını güçlendirmeye çalışmıştır. Doğu'daki bu başarılarının ardından Roma Senatus'u tarafından Septimius Severus'a *Parthicus Arabicus*, *Parthicus Adiabenicus* ve *Parthicus Maximus* unvanları verilmiştir.⁶¹⁵ Ancak İmparator Septimius Severus hem *Parthicus* unvanını hem de zafer alayını reddetmiştir.⁶¹⁶ Bu dönemde

⁶¹² Herod. III.9.2; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 229; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 164.

⁶¹³ Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 337.

⁶¹⁴ Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 230; Birley, *Septimius Severus: The African Emperor*, London and New York, 2002, s. 132.

⁶¹⁵ Eutr. VIII.18; A.R. Birley, *Septimius Severus: The African Emperor*, s. 116. Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 165; Manders, *Coining Images of Power...*, s. 85; SHA. *Sept.* IX.10; Aur. Vic. XX; Silvia Orlandi & Maria L. Caldelli & G. L. Gregori, "Forgeries and Fakes", *The Oxford Handbook of The Roman Epigraphy*, ed. C. Bruun & J. Edmondson, Oxford: Oxford University Press, 2015, s. 49: IMP(ERATORI) CAESARI L. VERI AVG(USTI) FIL(IO) DIVI PII NEP(OTI) DIVI HADRIANI PRON(EPOTI) DIVI TRAIANI PARTH(ICI) ABNEP(OTI) DIVI NERVAE. ADN(EPOTI) L. SEPTIMO SEVERO PIO PERTINACI. AVGVSTO ARABICO ADIABENICO PARTHICO. MAXIMO P(ONITIFICI) M(AXIMO). TRIBINIC(IA) POTEST(ATE) XIII. IMP(ERATORI) XI. CO(N)S(ULI) III. P(ATRI) P(ATRIAE). COLONIA HELVIA RICINA. CONDITORI SUO.

⁶¹⁶ SHA. *Sept.* IX.11.

basılan sikkeler üzerinde de *Parthicus Arabicus*⁶¹⁷, *Parthicus Adiabenicus*⁶¹⁸ ve *Parthicus Maximus*⁶¹⁹ unvanlarına sıklıkla rastlamaktayız. Yazıtlarda da Septimius Severus'un Parthicus unvanını görülmektedir:

*“Imp Caesar L Septimius Severus Pius Pertinax Aug Arabicus (sic) Adiabenicus Parthicus pontifex maximus tribuniciae potestatis VI imperator XI cos II p p proconsul et Imp Caes M Aurelius Antoninus Aug tribuniciae potestatis [et Imp] P Septimius [Geta Caesar] restituerunt per Q Tineum (sic) Sacerdotem leg Augg pr pr I.”*⁶²⁰

*“Imp Caesar L. Septimius Severus Pius Pertinax Aug. (sic) Arabicus Adiabenicus Parthicus pontifex maximus tribuniciae potestatis VI imperator XI cos II p.p. proconsul et imp. Caesar M. Aurelius Antoninus Aug. tribuniciae potestatis [et imp.] P. Septimius [Geta] restituerunt per Q. Tine(i)um Sacerdotem leg. Augg pr(o) praetore.”*⁶²¹

“Imp. Caesar. divi Septimi Severi Pii Arab. Adiab. Partb. max. Brit. max. f., divi [M. Aur. Antonini] Germ. Sarm. nep., divi [h]adriani abnep., divi Traiani Parthici et divi

⁶¹⁷ Ön yüz: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. III, Arka yüz: ARAB. ADIAB. COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 41); Ön yüz: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP IIII, Arka yüz: PART. ARAB. PART. ADIAB. COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 55); Ön yüz: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. V, Arka yüz: ARAB. ADIAB. COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 58); Ön yüz: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. VII, Arka yüz: ARAB. ADIAB. COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 64); Ön yüz: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. VII, Arka yüz: ARAB. ADIAB. COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 346); Ön yüz: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. P. M. IMP. XI, Arka yüz: PAR. AR. AD. TR. P. VI COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 495); Ön yüz: L. SEP. SEVERVS. PER. AVG. P. M. IMP. XI, Arka yüz: PAR. AR. AD. TR. P. VI COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 496a).

⁶¹⁸ Ön yüz: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. V, Arka yüz: PART. ARAB. PART. ADIAB. COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 62); Ön yüz: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. V, Arka yüz: PART. ARAB. PART. ADIAB. COS. II P.P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 63); Ön yüz: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. VI, Arka yüz: ARAB. ADIAB. COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 63A); Ön yüz: IMP. CAE. L. SEP. SEV. PERT. AVG., Arka yüz: ARAB. ADIAB. COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 76); Ön yüz: L. SEP. SEV. PERT. AVG. IMP. VII, Arka yüz: ARAB. ADIABENIC. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 466); Ön yüz: SEP. SEVERVS. PERT. AVG. IMP. [XI] PARP. M. [AX.], Arka yüz: AR. AD. TR. P. VI COS. II P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 494A).

⁶¹⁹ Ön yüz: L. SEPT. SEV. PERT. AVG. IMP. VIII, Arka yüz: PART. MAX. PONT. TR. P. IIII. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 90); Ön yüz: SEVERVS. AVG. PART. MAX., Arka yüz: PART. MAX. PM. TR. P. VIII (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 153); Ön yüz: SEVERVS. PIVS. AVG., Arka yüz: PART. MAX. PM. TR. P. VIII (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 176); Ön yüz: SEVERVS. PIVS. AVG., Arka yüz: PART. MAX. PM. TR. P. X (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 184); Ön yüz: SEVERVS. PIVS. AVG., Arka yüz: PART. MAX. PM. TR. P. X COS. III P. P. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 185); Ön yüz: SEVERVS. PIVS. AVG., Arka yüz: PART. MAX. PONT. TR. P. IIII. (RIC IV.1, Septimius Severus, nr. 321).

⁶²⁰ TAM IV.1, nr. 13; D.H. French, *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, vol. 3, Milestones Fasc. 3.4. Pontus et Bithynia, Ankara, 2013, s. 119; Kamil Doğanç, “Geç Antikçağda Hacı Yolu Güzergahında Bir Merkez: Nikomedia”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017, s. 211.

⁶²¹ “İmparator Kayser L. Septimus Severus Pius Pertinax Augustus, Arap Fatihi, Adiaben Fatihi, büyük Parth Fatihi, en yüce rahip, 6 yıldır hükümdar, 11. kez imparator, 2. kez konsül, vatanın babası, prokonsül ve imparator Kayser M. Aurelius Antonius Augustus, hükümdarlığının 2. yılı ve P. Septimus [Geta] Kayser, elçi ve valileri Quintus Tineius Sacerdos aracılığı ile (yolu) onarttılar. Nikaia'dan 32 (Roma mili)” (TAM IV.1, nr. 13; IGSK 10.1, nr. 1008; Doğanç, “Geç Antikçağda Hacı Yolu Güzergahında...”, s. 214.

*Nervae adnep., M. Aurel. Antoninus Pius Felix Aug. Parth. max., Brit. max., Germ. max., pater militum trib. potest. XX imp. III, cos. IIII, p. p., procos. restituit. CXXXVI.*⁶²²

Septimius Severus'un Yakın Doğu'da Roma egemenliğini tekrar hakim kılmaya çalıştığı dönemde imparatorluğun batısında Clodius Albinus isyan etmiştir.⁶²³ Batıdaki bu isyan nedeniyle Septimius Severus'un bölgeden ayrılmasıyla birlikte, kaybettiği toprakları geri alma yolunda önemli bir fırsatı ele geçirdiğini düşünerek harekete geçen V. Vologases, Romalı General Laetus'un savunduğu Nisibis dışında, kaybettiği yerlerin çoğunu geri almıştır.⁶²⁴ V. Vologases'in bu saldırgan tutumunu *casus belli* olarak kabul eden Septimius Severus, MS 197 yılında tekrar bölgeye gelerek Part Seferi hazırlıklarına başlamıştır. Severus, Part Seferi için *legio I Parthica*, *legio II Parthica* ve *legio III Parthica* lejyonlarını oluşturmuştur.⁶²⁵

Antikçağ yazarları Septimius Severus'un Doğu Seferi'nin tamamen ün kazanmak için olduğu konusunda hemfikirdir.⁶²⁶ Mezopotamya seferi için Nisibis'ten ayrılan Septimius Severus, çok kısa süre içinde boşaltılan Seleucia ve Babylonia şehirlerini ele geçirmiştir.⁶²⁷ Part İmparatoru V. Vologases muhtemel bir saldırı için Ktesiphon'da savunma pozisyonu almış ancak Roma orduları Ktesiphon'a gelince karşı koyamayarak kaçmıştır. Aslında şehrin tekrar geri alınması herhangi bir askeri müdahaleyle olmamıştır. İmparator Severus, seferden önce özellikle de Seleucia ve Babylonia kentleri ele geçirildikten sonra Ktesiphon'a doğru ilerleyen orduya Ktesiphon'da sadece yağmaya izin vereceğini belirtmiştir.⁶²⁸

Ktesiphon'a geldiğinde şehrin boşaltıldığını gören Severus hem V. Vologases'in peşine düşmemiş hem de şehri resmi olarak işgal etmemiştir.⁶²⁹ Aslında V. Vologases daha Severus'un sefer haberini alınca Ktesiphon'u boşaltmış olabilir. Yine seferden minimum hasarla ayrılmak hatta Roma'yı tuzağa düşürmek için Severus'u İran çöllerine doğru çekmeye çalışmış da olabilir. Ancak yine de V. Vologases, Roma ordusunun

⁶²² ILS, nr. 454.

⁶²³ Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 94.

⁶²⁴ Cass Dio. LXXVI.9; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 219; SHA. *Sept. XV.1-2*.

⁶²⁵ Cass Dio. LV.24.4; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 167.

⁶²⁶ SHA. *Sept. XV.1*; Herod. III.9.1; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 220.

⁶²⁷ Cass Dio. LXXVI.9.3.

⁶²⁸ Cass Dio. LXXVI.9.4.

⁶²⁹ Cass Dio. LXXVI.9.4.

karşısına çıkmamıştır. Ktesiphona'a kadar ilerleyen imparator MS 18 Ocak 198 yılında Parthia'yı fethettiğini ilan etmiştir.⁶³⁰ Bunun üzerine Roma *Senatus*'u onu daha önce sadece İmparator Traianus'a verilen *Parthicus Maximus* unvanıyla onurlandırmıştır.⁶³¹ İmparator Severus daha önce onuruna düzenlenmek istenen zafer alayını bu kez de gut hastalığına yakalandığı için reddetmiştir.⁶³²

Ktesiphon'un yağmalanmasından sonra Septimius Severus rotasını, daha önce MS 117'de İmparator Traianus'un kuşattığı ancak ele geçiremediği Hatra'ya (=Al-Hadr) doğru çevirmiştir.⁶³³ İmparator Severus, Hatra'yı yalnızlaştırma politikası çerçevesinde bölgede bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda önce Edessa kralı VIII. Abgarus ve Armenia krallarının desteğini almıştır. Her iki kral da Septimius Severus'dan çekindikleri için hem rehine vermeyi hem de askeri destek sağlamayı kabul etmiştir.⁶³⁴ *Colonia* statüsü verilen Carrhae, Osrhoene Eyaleti'nin başkenti yapılmıştır.

Septimius Severus, ele geçirdiği toprakları elde tutabilmek için Mesopotamia Eyaleti'ni oluşturmuş ve Nisibis'i bu yeni eyaletin başkenti yapmıştır.⁶³⁵ Fakat MS 199 yılında Hatra'ya gerçekleştirilen ilk saldırı Roma için felaketle sonuçlanmıştır. Roma ordusunun kuşatma sırasında kullandığı tüm mühimmatlar yakılmış, askerlerin çoğu öldürülmüştür.⁶³⁶ Yaklaşık 20 gün süren Hatra kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının, kentin güçlü savunması ve Roma ordusunun bitkinliği gibi birçok farklı nedeni vardı.⁶³⁷ Bu yüzden Nisibis'e çekilen imparator, yeni bir sefer için hazırlanmaya başlamış, ordunun azalan erzak ihtiyacını ve askeri kaynaklarını çoğaltmıştır.⁶³⁸ Hatra'yı alabilmek için her şeyini ortaya koyan İmparator Severus ne yazık ki şehri ele geçirememiştir. Cassius Dio, eserinde Hatra kentinin cennet tarafından kurtarıldığını iddia etmektedir.⁶³⁹

⁶³⁰ Birley, *Septimius Severus: The African Emperor*, s. 130.

⁶³¹ SHA. *Sept. XVI.2*; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 257; Birley, *Septimius Severus: The African Emperor*, s. 130.

⁶³² SHA. *Sept. XVI.6*.

⁶³³ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 260-261; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 229.

⁶³⁴ Herod. III.9.1-2; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 229.

⁶³⁵ Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 230; Birley, *Septimius Severus: The African Emperor*, s. 132; Talbert, (Ed.), *Atlas of Classical History*, s. 169.

⁶³⁶ Cass Dio. LXXVI.10. Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 231-3.

⁶³⁷ Cass Dio. LXXVI.13.1; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 233.

⁶³⁸ Cass Dio. LXXVI.11.

⁶³⁹ Cass Dio. LXXVI.12.4.

Septimius Severus'un MS 195 yılında başlattığı Mezopotamya Seferi, Roma için istenilen sonuca ulaşırken Partlar için sonun başlangıcı olmuştur. Aslında Roma İmparatoru Septimius Severus birkaç konuda eleştirilebilir. Part İmparatoru tarafından Seleucia, Babylonia ve Ktesiphon kentleri terk edildikten sonra Roma ordusu bu bölgeyi eyalet haline getirebilirdi, ancak Severus Hatra'ya yönelerek seferi uzatmak istemiş ve seferin son kısmı büyük bir felaketle sonuçlanmıştır. Hatra'da gerçekleştirdiği iki başarısız kuşatma girişiminden sonra geri çekilmek zorunda kalan Severus, önce Filistine'e daha sonra da Mısır'a çekilmiştir.⁶⁴⁰

Septimius Severus'un geri çekilmesinden Caracalla Dönemi'ne (MS 211-217) kadar olan süreçte Part İmparatorluğu'nun içyapısı hakkındaki bilgilerimiz çok kısıtlıdır. Severus'un iki oğlu Geta ve Bassianus (=Caracalla) Antoninus unvanını almış, Caracalla babası ölünce de tahta geçmiştir.⁶⁴¹ Bu dönemde Part İmparatorluğu'nda bir taht değişikliği olmuştur. Aslında V. Vologases'in ölümü (MS 208) beraberinde Part İmparatorluğu için büyük bir sorunu getirmiştir. V. Vologases'in iki oğlu Artabanus ve Vologases bu dönemde büyük bir taht kavgasına girmiştir.⁶⁴²

Kardeşlerin birbiriyle girdikleri bu mücadele doğal olarak Part İmparatorluğu'nu oldukça zayıflatmıştır. Part İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde bu taht kavgasının rolü büyüktür. Septimius Severus'un bölgeden çekilmesinden sonra Partlar uzun süre sessizliğini korumuş ancak V. Vologases'in ölümüyle büyük bir karmaşa sürecine girmiştir. Bu dönemde IV. Artabanus (MS 216-224) ve VI. Vologases (MS 208-228) imparatorluğun farklı eyaletlerinde yönetimi devralmıştır. İmparator Severus ölünce Antoninus mozelesine gömülmüştür.⁶⁴³

4.2. İmparator Marcus Aurelius Antoninus “Caracalla” Döneminde (MS 211-217) Roma-Part İlişkileri

IV. Artabanus (MS 216-224), Media bölgesinde yönetimini sürdürürken VI. Vologases (MS 208-228) ise Ktesiphon'da yönetimini sürdürmüştür.⁶⁴⁴ Dolayısıyla bu

⁶⁴⁰ Cass Dio. LXXVI.13; Kaya, *Roma'nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, s. 235.

⁶⁴¹ SHA. *Sept.* XIX.2.

⁶⁴² Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 347-348.

⁶⁴³ SHA *Sept.* XXIV.

⁶⁴⁴ Campbell, “The Severan Dynasty”, s. 19.

dönemde Part İmparatorluğu'nda çift başlılığın olduğunu söylemek mümkündür. Bu sırada Roma İmparatorluğu'nda da bir taht değişikliği yaşanmıştır. MS 211 de Septimius Severus ölünce yerine oğlu Bassianus imparatorluğunu ilan etmiştir.⁶⁴⁵ Bassianus tahta çıktıktan sonra Marcus Aurelius Antoninus ismini almıştır.⁶⁴⁶ Bassianus 4 Nisan 188'de doğup *caracallus* denen bir Gal pelerini taktığı için Caracalla lakabını almıştır.⁶⁴⁷ Fakat Cassius Dio eserinde imperatora Antoninus şeklinde hitap etmiştir. Her iki devletteki taht değişikliklerini yaşanmasının ardından yeni bir savaş dönemi de başlamıştır. Osrhoene Kralı Abgarus, Caracalla'nın tahta geçtiği dönemdeki boşluktan faydalanarak Roma otoritesine karşı gelmiştir.⁶⁴⁸ İmparator Caracalla'nın Osrhoene ve Armenia politikası oldukça ilginçtir. Caracalla, Osrhoene Kralı Abgarus'u kurduğu bir tuzak sonucu yakalamıştır. Fakat bu haberin Armenia'da duyulması buradaki Roma hâkimiyetini zedelemiştir.

Daha önce VI. Vologases ve IV. Artabanus arasında Part topraklarının gayri resmi biçimde paylaşıldığını belirtmiştik. MS 213 yılında bu mücadeleye Roma da dahil olmuştur. Part tahtındaki çift başlılık uzun vadede problemler doğurmaya başlamıştır. MS 213 yılında Part tahtında imparatorluk iddiasında bulunan VI. Vologases ve IV. Artabanus arasında toprak paylaşımı konusunda bir tartışma yaşanmıştır. Toprak paylaşımı konusunda anlaşamayan kardeşler, birbiriyle savaşmaya başlamıştır.⁶⁴⁹ Part tahtında toprak paylaşımı konusunda çıkan bu kargaşa doğal olarak Roma'yı da etkilemektedir. Fakat İmparator Caracalla herhangi bir tavır takınmamış, dahası bu mücadeleye bir döneme kadar müdahil de olmamıştır. Caracalla, taht kavgalarının Partları zayıflatacağını ve bu durumun kendisi için bir avantaj sağlayacağını düşünmüş olabilir.⁶⁵⁰

Roma ve Partlar arasında MS 216 yılına kadar irili ufaklı savaşların haricinde büyük bir mücadele yaşanmamıştır. MS 216 yılında Caracalla, Part İmparatorluğu üzerindeki politikasını değiştirmeye başlamıştır. Aslında İmparator Caracalla genel olarak Roma İmparatorluğu'nun psikolojik üstünlüğünü vurgulamak istemiştir. MS 216 yılında Antiocheia da bulunan Caracalla, IV. Artabanus'a bir elçi göndermiştir. Caracalla,

⁶⁴⁵ SHA. *Carac.* 1.1; Cass Dio. LXXVIII.1; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 171; J. F. Drinkwater, *The Alamanni and Rome 213-496 (Caracalla to Clovis)*, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 32.

⁶⁴⁶ SHA. *Carac.* 1.1.

⁶⁴⁷ SHA. *Carac.* IX.7; Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, s. 268.

⁶⁴⁸ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 263.

⁶⁴⁹ Bivar, "The Political History of Iran Under The Arsacids", s. 94.

⁶⁵⁰ Birley, *Septimius Severus: The African Emperor*, s. 190.

hanedan evliliği yapmak istemiş fakat IV. Artabanus bu teklifi muhtemelen reddetmiştir.⁶⁵¹ Muhtemelen Roma İmparatoru Caracalla, Part İmparatoru IV. Artabanus'a yaptığı bu teklifle Partları kendisine bağlamak istemiştir. Roma İmparatoru Caracalla, teklifi reddedilince Mezopotamya seferine çıkmıştır.

MS 216 yılında Caracalla Ktesiphon'a girince IV. Artabanus kaçmış ve akabinde Caracalla kısa sürede Med bölgesinin büyük bir kısmını ele geçirmiş, Arbela'daki Part İmparatorluğu mezarlarını yağmalamıştır.⁶⁵² IV. Artabanus'un kaçması üzerine Roma İmparatoru Caracalla, Senatus'a Partlara karşı zafer kazandığını belirtmiştir.⁶⁵³ MS 216/217 yılında Edessa'da bulunan İmparator Caracalla, tekrar sefer hazırlıklarına başlamıştır.⁶⁵⁴

Partlar üzerine gerçekleştirilecek bu yeni sefer imparatorun ölümü üzerine gerçekleştirilememiştir. MS 8 Nisan 217 tarihinde İmparator'un Carrhae yakınlarında Martialis tarafından suikaste uğraması sonucunda ölünce Med ve Part toplulukları derin bir nefes almıştır.⁶⁵⁵ Caracalla'nın Roma İmparatoru olduğu dönemde aldığı başarılarından dolayı Senatus kendisine *Germanicus*, *Parthicus*⁶⁵⁶, *Arabicus*, *Alamannicus* unvanlarını vermiştir.⁶⁵⁷ Bu arada da Part İmparatorluğu Roma'ya karşı düşmanca bir tutum sergilemeye başlamıştır. Caracalla'nın tuzağa düşürdüğü Part İmparatoru IV. Artabanus, Roma'daki gelişmeleri haber almış gibi Roma hâkimiyetinde bulunan Mezopotamya'yı işgal etmiştir.⁶⁵⁸

⁶⁵¹ Cass Dio. LXXIX.1; Campbell, "The Severan Dynasty", s. 19; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 173.

⁶⁵² Cass Dio. LXXIX.1.

⁶⁵³ SHA. *Carac.* VI.5; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 265-266.

⁶⁵⁴ SHA. *Carac.* VI.6; Birley, *Septimius Severus: The African Emperor*, s. 190.

⁶⁵⁵ Cass Dio. LXXIX.5; SHA. *Carac.* VII.1-2. Aslında Martialis suikasti yaptıktan sonra kaçmayı başarmıştır. Fakat kaçarken suikastte kullandığı hançeri ardında bırakmıştır. Bir İskitli ise Martialis'in bırakmış olduğu hançerden hançerin kime ait olduğunu ortaya çıkarmış böylece Martialis ifşa olmuştur. Bkz. Cass Dio. LXXIX.5.

⁶⁵⁶ Ön yüz: ANTONINVS PIVS AVG., Arka yüz: PART. MAX. PONT. TR. P. IIII (RIC IV.1, Caracalla, nr. 54a); Ön yüz: ANTONINVS PIVS AVG., Arka yüz: PART. MAX. PONT. TR. P. IIII COS. (RIC IV.1, Caracalla, nr. 55); Ön yüz: ANTONINVS PIVS AVG., Arka yüz: PART. MAX. PONT. TR. P. V (RIC IV.1, Caracalla, nr. 63); Ön yüz: ANTONINVS PIVS AVG., Arka yüz: PART. MAX. PONT. TR. P. V COS. (RIC IV.1, Caracalla, nr. 64); Ön yüz: ANTONINVS PIVS AVG., Arka yüz: PART. MAX. PONT. TR. P. V COS. (RIC IV.1, Caracalla, nr. 65); Ön yüz: ANTONINVS AVG. VSTVS., Arka yüz: PART. MAX. PONT. TR. P. IIII COS. (RIC IV.1, Caracalla, nr. 346).

⁶⁵⁷ SHA. *Carac.* X.6; VI.5; Manders, *Coining Images of Power...*, s. 84.

⁶⁵⁸ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 266.

4.3. İmparator Macrinus Döneminde (MS 217-218) Roma-Part İlişkileri

İmparator Caracalla'nın ölümünün ardından Roma'da yeni bir dönem başlamıştır. Caesarea'lı *Praefectus* Macrinus, Senatus'a yaptığı konuşma sonrasında Senatus tarafından imparator ilan edilmiştir.⁶⁵⁹ İmparator Macrinus, Caracalla'nın ölümünün ardından Partlarla barış yapmıştır.⁶⁶⁰ Özellikle de son yüzyıllık süreç içinde Roma İmparatorluğu, Partlara karşı büyük bir üstünlük kurmuştu. Bu üstünlüğünde Part İmparatorluğu'nun sonunu getireceğini daha önce belirtmiştik. Roma İmparatorluğu'na karşı Partlar suni saldırılarda bulunarak toparlanmaya çalışmıştır. İmparator Macrinus'un politikası son dönem Roma İmparatorlarının Partlara karşı politikasından pek de farklı değildir. Ancak bu politika eskisi kadar profesyonel bir şekilde düşünülmemiştir. İmparator Nero döneminde Corbulo'nun önderliğinde yapılan Part seferlerinin başarıya ulaşmasının en büyük sebebi seferin iyi bir şekilde organize edilmesidir. Corbulo'nun başarıya ulaşan seferi Traianus, Septimius Severus gibi imparatorlar tarafından da benimsenmiştir. Fakat Traianus Dönemi'nden beri sürekli Part İmparatorluğu'nun belli bölümleri işgal edildiği için Roma'nın Partlara bakışı değişmiştir. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu artık Partları kendilerine denk bir rakip olarak görmekten çok eyalet durumuna getirilmesi gereken bir krallık gibi görmeye başlamıştır. İmparator Caracalla'nın Part Seferinin temel amacı da buna yöneliktir. Bu açıdan bakıldığında Roma İmparatorluğu'nun politikasında bir yumuşama olduğunu söyleyebiliriz.

MS 217 yılında imparator olan Macrinus (MS 217-218) tahttaki otoritesini güçlendirmek amacıyla doğrudan Partlarla ilgilenmeyi tercih etmiştir. Aslında bu Roma İmparatorluğu'nda önceki dönemlerde de görülen bir durumdur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk Roma-Part savaşı da siyasi güç elde etme amacıyla çıkmıştır. Roma'da pek sevilmeyen Macrinus da bu düşünceyle Part Seferine hazırlanmıştır. Part İmparatoru IV. Artabanus ve Roma İmparatoru Macrinus savaş öncesinde Nisibis'de bir araya gelmiştir.⁶⁶¹ Yapılan görüşmelerde muhtemelen barış anlaşması da gündeme gelmiş ancak bir sonuç alınamamıştır. IV. Artabanus, iyi niyet göstergesi olarak Caracalla Dönemi'nde alınan esirleri Macrinus'a iade etmiştir.⁶⁶²

⁶⁵⁹ Herod. V.2.1; SHA. *Macr.* II.1.

⁶⁶⁰ Herod. IV.15.8.

⁶⁶¹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 266.

⁶⁶² Cass Dio. LXXIX.27.

Yapılan görüşmelerin sonuçsuz kalmasının ardından yeni bir Roma-Part savaşı gündeme gelmiştir. MS 218 yılında gerçekleşen Nisibis Savaşı, Roma-Part savaşlarının en sert geçtiği muharebedir. Nisibis Savaşı'nın ardından Roma İmparatoru Macrinus, Senatus'a yanlış bilgi vererek kendisini savaşın galibi gibi göstermiştir. Senatus, savaşın galibi olduğunu iddia eden Macrinus'a *Parthicus* unvanını vermiş ancak İmparator bu teklifi reddetmiştir.⁶⁶³ Partlar savaş boyunca avantajlı durumda olsa da her iki ordunun ağır kayıplar vermesinin ardından Roma İmparatoru Macrinus barış istemek zorunda kalmış ancak bu istek ona pahalıya mal olmuştur.⁶⁶⁴ Macrinus'un IV. Artabanus tarafından yenilgiye uğratılmasıyla birlikte Roma-Part ilişkileri de bir bakıma sona ermiştir. Bu savaşın ardından çıkan isyan sonucu İmparator Macrinus öldürülmüştür.⁶⁶⁵ Armenia Meselesi ise Macrinus'un II. Tiridates'e (MS 217-252) krallık tacını vermesiyle son bulmuştur.⁶⁶⁶

Partların iç karışıklık dönemi aslında yeni bir hadise değildir. Uzun zamandan beri Part İmparatorları, Doğu'da veya Batı'da aristokratlar tarafından desteklenen yerel krallarla uğraşmıştır. Hatta son birkaç imparator devleti farklı coğrafyalardan aynı anda yönetmeye başlamıştı. Dolayısıyla Part İmparatorluğu'nda büyük bir otorite sorunu mevcuttu. Ayrıca Part İmparatorluğu'nun üst üste Roma İmparatorluğu ile şiddetli savaşlar yapması orduyu da zayıflatmıştır. Part İmparatorluğu'nun yıkılış süreci tam olarak Macrinus Dönemi'nden sonra başlamayıp, daha eskiye dayanmaktadır. Ayrıca bölgedeki Sâsânî isyanının da payı büyüktür. Dolayısıyla Sâsânî ideolojisini anlamak Partların yıkılışı açısından elzemdir.

Part İmparatorluğu'na karşı Sâsânî hareketinin başlayış tarihi MS 205 /206 yılıdır. Artaxerxes'in babası Papag, Bazrangid Hanedanı'ndan Istahr yönetimi ele geçirmiş ve Gozhir ismiyle Istahr'da tahta geçmiştir.⁶⁶⁷ Papag, Sâsânî İmparatorluğu için önemli bir isim olarak daha sonra karşımıza çıkacaktır. Istahr şehrindeki Anahit ateş tapınağının rahibi Papag, askerleri tanrı için isyan etmeye ikna etmiştir. Anahit tapınağı Zerdüş

⁶⁶³Cassius Dio (LXXIX.27) İmparator Macrinus'un utandığı için bu unvanı reddettiğini belirtmektedir.; Campbell, "The Severan Dynasty", s. 20; Debevoise ise Macrinus'un 200.000 sestertius değerinde ödül almak için böyle bir girişimde bulunduğunu söylemektedir. Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 267; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 175.

⁶⁶⁴ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 267.

⁶⁶⁵ Cass Dio. LXXIX.39.

⁶⁶⁶ Cass Dio. LXXIX.27.

⁶⁶⁷ Touraj Daryaee, *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, New York: I.B. Tauris, 2009, s. 3.

inancında önemli bir yere sahiptir. Zerdüştlük ile ilişkilendirilen ateş kültü Sâsânî döneminden önce olduğu görülmektedir.⁶⁶⁸ Fakat önce Papag daha sonra da oğlu Şapur ölünce isyanı Istahr Kralı olarak Artaxerxes/Artaxares/Ardaşir (MS 224-240) yürütmeye başlamıştır.⁶⁶⁹ Artaxerxes'in MS 220 yılında başlattığı isyan tesadüf ya da doğaçlama gelişen bir hareket değildir.

Part İmparatorluğu'na bağlı haraç veren bir kral olarak Pers Eyaleti'nde bulunan Artaxerxes'in, MS 220 yılında başlattığı isyan kısa sürede yayılmış ve Artaxerxes bağımsızlığını kazanıp Pers Eyaleti'ni ele geçirmiştir.⁶⁷⁰ Artaxerxes'in isyanına IV. Artabanus'un kısa süre içinde herhangi bir tepkisi olmamıştır. Bunun muhtemel sebeplerinden biri ordunun uzun süren savaşlardan dolayı yıpranmasıdır.

IV. Artabanus başkenti bırakıp Doğu'ya doğru ilerlerse Roma'nın tekrar saldıracağından korkmuş olabilir. Ancak kesin olan tek şey Part İmparatoru Artabanus'un isyana karşı bir süre boyunca pasif kalmasıdır. Fakat MS 224 yılında harekete geçen IV. Artabanus karşı hamle olarak Pers bölgesini işgal etmiştir.⁶⁷¹ Sâsânîler ile Part İmparatoru IV. Artabanus arasında üç büyük savaş yapılmıştır.⁶⁷² Bu savaşların sonuncusu olan Hormizdagan Savaşı'nda Artaxerxes, Part İmparatoru IV. Artabanus'u yenilgiye uğratmış ve Part İmparatorluğu resmen yıkılmıştır.⁶⁷³ Son Part İmparatoru da öldürülünce Artaxerxes MS 226 yılında yeni Pers (=Sâsânî) İmparatorluğu'nu kurarak tacını giymiştir.⁶⁷⁴ Sâsânî İmparatorluğu Partları yıkarak İran'a egemen olsa da toplumsal hafızada sanıldığı gibi aksine Akhemenid Hanedanını değil Arsacid Hanedanını örnek almıştır.⁶⁷⁵

Artaxerxes, Part İmparatorluğu'nu sona erdirdikten sonra kısa süre içinde İran platosunu ve Pers Körfezi'nin bir kısmını ele geçirerek imparatorluğuna dahil etmiştir.⁶⁷⁶ Doğu'da yaşanan bu politik değişim Roma İmparatorluğu'nun da dikkatini çekmiştir.

⁶⁶⁸ Daryaee, *Sasanian Persia...*, s. 4

⁶⁶⁹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 268.

⁶⁷⁰ Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 366; Sheldon, *Rome's War in Parthia*, s. 177.

⁶⁷¹ Rawlinson, *The Sixth Great Oriental Monarchy...*, s. 366.

⁶⁷² Cass Dio. LXXX.3.

⁶⁷³ Richard Nelson Frye, "The Political History of Iran Under The Sasanians", *CHI*, ed. Ehsan Yarshater, C. 3, p. 1, 4.b, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 118.

⁶⁷⁴ Birley, *Septimius Severus: The African Emperor*, s. 194.

⁶⁷⁵ Touraj Daryaee, "The Consturction of the Past in Late Antique Persia", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd.55, H.4, 2006, s. 494-495.

⁶⁷⁶ Daryaee, *Sasanian Persia...*, s. 4.

Çünkü her ne olursa olsun Roma İmparatorluğu'nun Yakın Doğu'daki hâkimiyetinin ve ekonomik çıkarlarının zarar görmemesi gerekiyordu. Artaxerxes'in, Armenia, Kappadokia ve Syria'ya doğru ilerlemesi, Roma İmparatoru Severus Alexander'ı (MS 222-235) bazı askeri tedbirler almaya zorlamıştır. Harekete geçen İmparator Severus Alexander, Sâsânî İmparatoru Artaxerxes'e bir mektup göndererek Roma hâkimiyetindeki bölgeleri ele geçiremeyeceğini belirtmiştir. Severus Alexander ve Artaxerxes dönemlerinde (MS 231-233) ne Roma İmparatorluğu ne de Sâsânî İmparatorluğu savaştan galip gelmiştir.⁶⁷⁷ Fakat Roma İmparatoru Severus Alexander MS 235 yılında öldüğünde Sâsânî İmparatoru Mezopotamya, Carrhae, Nisibis, Hatra ve Dura'yı ele geçirmiştir. Sâsânî'lerin, bu bölgeleri kalıcı olarak ele geçirmesiyle birlikte Roma-Part ilişkisi tamamen sona ermiştir.

⁶⁷⁷ Daryaee, *Sasanian Persia...*, s. 4.

SONUÇ

Part İmparatorluğu'nun kuruluşu ve yükselişi Yakın Doğu tarihinin en önemli gelişmeleri arasında gösterilebilir. Göçebe bir toplum olarak karşımıza çıkan *Parniler* devleti kurduktan çok kısa bir süre sonra imparatorluk seviyesine yükselmiştir. Öyle ki Partlar kuruluşundan 200 yıl sonra Roma'yı tehdit eden büyük bir imparatorluk halini almıştır. Partların bu denli yükselişi antik yazarların dikkatlerinden kaçmamış ve Partlar bazı antik kaynaklar tarafından Doğu'nun en büyük devleti olarak görülmüştür. Partların Doğu'daki varlığını küçümsemek gerekmektedir. Devletin kurulduğu coğrafya ve tarih dikkate alındığı takdirde Partların önemi bir kez daha artacaktır. Büyük İskender'in Asya Seferi'nden sonra Küçük Asya, Armenia ve İran coğrafyası büyük bir Helenleşme sürecine girmişti. Doğu'daki Helenistik devletlerden biri olan Selevkoslar, Yakın Doğu'da bir döneme kadar başat aktör olarak varlıklarını sürdürmüştür.

Ancak MÖ 250 yılından sonra Selevkos toprakları içinde kurulan Part İmparatorluğu bölgedeki birçok dengeyi değiştirmiştir. Selevkoslar kuruldukları dönem ve bölge itibariyle Helenistik bir yapı sergilemiş olsa da Partlar kendi içinde birçok dinamiği barındırmıştır. Öyle ki Partlar hem göçebe hem Akhamenid hem de Helenistik kültürünü kendi içinde barındırmayı başarmış büyük bir devlettir. Partların devlet geleneği tezimizde de özellikle vurguladığımız gibi Sâsânî Devleti tarafından takip edildiğine dair önemli görüşler vardır. Helenistik kültürün çok yoğun olduğu bir dönemde kendi kültüründen kopmayarak İran'daki Helenistik etkiyi kendi lehine döndüren Part İmparatorluğu'nun Sâsânî Devleti tarafından örnek alınması son derece doğal karşılanabilir. Ayrıca Sâsânî Devleti de tıpkı Part İmparatorluğu gibi Roma ile yakın temaslarda bulunmuş bir devlettir. Dolayısıyla özellikle de Roma ile olan münasebetlerinden dolayı Sâsânî Devleti kendisine model olarak Partları seçmiş olabilir.

Selevkos İmparatorluğu'nun Yakın Doğu'daki gücüne büyük bir darbe vurarak bayrağı devralan Part İmparatorluğu, siyasi ve kültürel anlamda birçok kez Roma ile karşı karşıya gelmiştir. Roma'yı birçok alanda etkileyen Part İmparatorluğu kendi iç yapısından dolayı Roma İmparatorluğu tarafından çok dikkatli bir şekilde takip edilmiştir. Part İmparatorluğu'nun maddi yapısı ve sahip olduğu değerlerden ötürü Roma tarafından Part coğrafyasının cazibe merkezi olmasına yol açmıştır. Öyle ki Marcus Licinius Crassus döneminden Opellius Macrinus'a kadar birçok İmparator maddi kaynaklara ulaşmak için

Part İmparatorluğu'na sefer düzenlemiştir. Roma İmparatorlarının ticari merkez konumundaki Ktesiphon ve Seleucia şehirlerini kendilerine hedef olarak belirlemesi bunun en büyük sebebidir. İmparator Traianus, başta olmak üzere birçok imparator Partlara karşı zafer kazandıkları için Senatus tarafından onurlandırılmıştı. Fakat Opellius Macrinus ise Senatus tarafından onurlandırılmak adına Senatus'a yanlış bilgi vererek savaşı kazandığını beyan etmiştir. Sadece Macrinus'un bu girişimde bulunması bile bize Partlara karşı kazanılan zaferin Roma siyasi hayatında ne kadar çok önemli bir hadise olduğunu göstermektedir.

Tezimizde ulaştığımız en önemli sonuç bahsi geçen ilişkilerin kurulmasındaki en büyük sebebin siyasi ve ekonomik olmasıdır. MÖ I. yüzyılın ortalarındaki Roma siyasi hayatın detaylı bir biçimde incelenmesi bize Marcus Licinius Crassus'un Partlara karşı hiçbir sebep yokken sefere çıktığının sonuçlarını vermektedir. Ayrıca MÖ I. yüzyılında başlarında Part İmparatorluğu'nun ekonomik durumu bizi pek çok konuda aydınlatmaktadır. Part İmparatorluğu II. Mithridates döneminde Çin İmparatoru Wu ile İpek Yolu'na dair bir anlaşma yapmıştır. Başka bir açıdan düşünersek Part İmparatorluğu, İpek Yolu ticaretinde etkin bir konumda olmalıdır ki Han Hanedanından İmparator Wu, İmparator Mithridates'e elçi göndermiştir. Roma İmparatorluğu'nun da zaman geçtikçe Partların İpek Yolu ticaretinden kazanımlarını iyi bir şekilde anladığı görülmektedir. Partların vasal devleti durumundaki Khracene Krallığı coğrafi konumu açısından Basra Körfezinin önemli noktasında kurulmuştu. Partlar bu krallık vasıtasıyla Hindistan ve Çin ticaretinde önemli bir noktaya gelmiştir. İmparator Traianus'un Part saraylarını ele geçirdikten sonra bir diğer önemli ticaret merkezi olan Khracene Krallığı'na gitmesi tesadüf değildir. Roma'nın Armenia üzerindeki baskısı ayrıca ekonomik dinamiklerle açıklanabilir.

Sonuç olarak bakıldığında birbirine uzak iki kültür MÖ 92 yılında dostluk ve müttefiklik antlaşmasıyla birbirini tanımaya başlamıştır. Bu savaş sürecinin Roma tarafından başlatılmasından dolayı Part İmparatorluğu genellikle savunma pozisyonunda yer almış, kimi zaman da Roma'ya tepki olarak işgal girişiminde bulunmuştur. Nitekim İmparator Nero'dan sonra Syria ve Armenia'da psikolojik üstünlük net bir şekilde Roma İmparatorluğu'na geçmiş ve yaklaşık 200 yıl boyunca Roma, Part İmparatorluğu'nu kendi topraklarına hapsedmeyi başarmıştır. Nitekim siyasi üstünlük İran Coğrafyasında

yönetimin değişmesine sebebiyet vermiştir. Kendi dinamiklerinden kopamayan Part İmparatorluğu siyasi açıdan da yetersiz olunca Sâsânîler tarafından ortadan kaldırılmıştır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Amm. Marc. (=Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Roman History*, translated by J.C. Rolfe, Cambridge: Harvard University Press, LCL, 1935-1939.
- App. *B.civ.* (=Appianus, *Rhomaika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Appian's Roman History*, translated by H. White I-IV, Cambridge: Harvard University Press, LCL, 1912-1913.
- App. *Mithr.* (=Appianus, *Rhomaika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Appian's Roman History*, translated by H. White I-IV, Cambridge: Harvard University Press, LCL, 1912-1913.
- App. *Syr.* (=Appianus, *Rhomaika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Appian's Roman History*, translated by H. White I-IV, Cambridge: Harvard University Press, LCL, 1912-1913.
- Arr. *peripl.p.eux.* (=Arrianus, *Arriani Periplus Ponti Euxini*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, çev. Murat Arslan, İstanbul: Odin Yayıncılık, 2005.
- Arr. *Parth.* (=Arrianus, *Parthica*). <http://www.attalus.org/translate/fgh.html>, (Erişim Tarihi 12.03.2020).
- Aur.Vic. (=Sextius Aurelius Victor, *De Caesaribus*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Caesaribus*, translated by H.W. Bird, Liverpool: Liverpool University Press, 1994.
- Cass. Dio. (=Cassius Dio, *Rhomaika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Roman History*, translated by Earnest Cary, Harvard University Press, LCL, 1914-1927.
- Cic. *Att.* (=Cicero, *Epistulae ad Atticum*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Letters to Atticus*, translated by E. O. Winstedt I-III, London, LCL, 1960-1962.
- Cic. *dom.* (=Cicero, *Oratio de Domo sua da Pontifices*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Speech Concerning His House Delivered before the College of Pontiffs*, translated by N. H. Watts, London, LCL, 1923.
- Cic. *Fam.* (=Cicero, *Epistulae ad Familiares*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Letters to his Friends*, translated by W. G. Williams, Cambridge, Mass-London, LCL, 1927.
- Cic. *Flac.* (=Cicero, *Oratio pro L. Flacco*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The speech in Defence of Lucius Flaccus*, translated by L. E. Lord, London, LCL, 1964.

- Cic. *Leg.* (=Cicero, *De Legibus*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Laws*, translated by C. W. Keyes, Cambridge, Mass-London, LCL, 1966.
- Cic. *leg.agr.* (=Cicero, *De lege agraria*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Speeches*, translated by J. H. Freese I-III, London, LCL, 1930.
- Cic. *Leg.Man.* (=Cicero, *Pro Manilia or Oratio de Imperio Cn. Pompei*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Speech on the Appointment of Gnaeus Pompeius*, translated by H. G. Hodge, London, LCL, 1927.
- Diod. Sic. (=Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus Siculus, Library of History*, vol. IX-X translated by R. M. Geer, Cambridge: Harvard University Press, LCL, 1947-1954.
- Diod. Sic. (=Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus Siculus, Library of History*, vol. XI. translated by C. H. Oldfather, Cambridge: Harvard University Press, LCL, 1933.
- Diod. Sic. (=Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Diodorus Siculus, Library of History*, vol. XII, translated by F. R. Walton, Cambridge: Harvard University Press, LCL, 1967.
- Dion. Chr. *Orat.* (=Dionysos Chrysostomos, *Orationes*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Dio Chrysostom*, translated by W. Cohoon-H.L. Crosby, London, LCL, 1932-1953.
- Eut. (=Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Eutropius, Roma Tarihinin Özeti*, çev. Çiğdem Menzilcioğlu, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007.
- Flor. *Epit.* (Florus, *Epitome*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Florus, Epitome of Roman History*, translated by E. S. Forster, Cambridge: Harvard University Press, LCL, 1929.
- Herod. (=Herodian). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herodian of Antioch's History of the Roman Empire*, translated by E. C. Echols, Los Angeles: Berkeley, 1961.
- Hdt. (=Herodotos, *Historiae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. M. Ökmen-A. Erhat, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1991.
- Liv. *perioch.* (=Livius, *Ab Urbe Condita Librorum Periochae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Livy, *From the Founding of the City*, translated by A.C. Schlesinger, I-XIV, London and New York, LCL, 1967.
- Sall. (=Sallustius, *Historiae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Sallust*, translated by J.C. Rolfe, London, LCL, 1921.

- SHA. (=Scriptores Historiae Augustae). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Scriptores Historiae Augustae*, translated by David Magie, Harvard University Press, LCL, 1921-1932.
- Ioseph. *Ant. Iud.* (=Flavius Iosephus Historicus, *Antiquitates Iudaicae*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Jewish Antiquities*, English translated by H.J. Thackeray, LCL, London & New York 1930-1939.
- Ioseph. *Bell. Iud.* (=Flavius Iosephus Historicus, *Bellum Iudaium*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Jewish War*, English translated by H.J. Thackeray, LCL, London & New York, 1927-1928.
- Iust. (=Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Iustinus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, translated by the Rev. John Selby Watson, London: Henry G. Bohn, York Street, Convent Garden, 1853.
- Plin. (=Plinius, *Historis Naturalis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Plinius, *Natural History*, translated by H. Rackham, vol. IV, Cambridge: Harvard University Press, LCL, 1960.
- Plut. (=Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Plutarkhos, *Parallel Lives*, translated by Bernadotte Perrin, Harvard University Press, LCL, 1914-1920.
- Pol. (=Polybios, *Historiai*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Polybius, *The Histories*, translated by W.R. Paton, Harvard University Press, LCL, 1922-1927.
- RGA. (=Augustus, *Res Gestae Divi Augusti Monumentum Ancyranum*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *Vellius Paterculus and Res Gestae Divi Augusti*, translated by W. Shipley, LCL, Harvard University Pres, 1924.
- Str. (=Strabon, *Geographika*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Strabon, *Geography*, translated by H.L. Jones, LCL, Harvard University Press, 1917-1932.
- Suet. *Iul.* (=Gaius Suetonius Tranquillus, *De Vitae Caesarum: Divus Iulius*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Lives of Caesars*, translated by J. C. Rolfe, LCL, Cambridge & London, 1951.
- Suet. *Aug.* (=Gaius Suetonius Tranquillus, *De Vitae Caesarum: Augustus*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Lives of Caesars*, translated by J. C. Rolfe, LCL, Cambridge & London, 1951.
- Suet. *Tib.* (=Gaius Suetonius Tranquillus, *De Vitae Caesarum: Tiberius*). Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Lives of Caesars*, translated by J. C. Rolfe, LCL, Cambridge & London, 1951.

- Suet. *Iul.* (= Gaius Suetonius Tranquillus, *De Vitae Caesarum: Divus Iulius*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Gaius Suetonius Tranquillus, *On İki Caesar'ın Yaşamı*. Çev. F. Telatar – G. Özaktürk, Ankara, 2018.
- Tac. *ann.* (=Tacitus, *Annales*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Tacitus, *Annals*, translated by John Jackson & Clifford H. Moore, LCL, London & New York, 1931-1937.
- Tac. *hist.* (=Tacitus, *Historia*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Tacitus, *Histories*, translated by C.H. Moore, LCL, London & New York, 1925-1931.
- Vell. (=Velleius Paterculus, *Historia Romana*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Velleius Paterculus, *The Roman History*, translated by Frederick W., LCL, London & New York, 1924.
- Xen. (=Xenophon, *Anabasis*). Kullanılan Metin ve Çeviri: Xenophon, *Anabasis*, vol. I-VII, translated by C. L. Brownson, Harvard University Press, LCL, 1960.

Modern Kaynaklar

- ALTINGÖK, Ahmet, *Eski İran'da Din ve Toplum (M.S. 226-652)*, İstanbul: Hikmet Yayınevi, 2015.
- ALTINGÖK, Ahmet, *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi – Sâsânî Dönemi – (M.S. 226-652)*, İstanbul: Hikmet Yayınları, 2015.
- AMELING, W., “Das Archontat in Bithynien und die Lex Provinciae des Pompeius”, *EA*, 3, 1984, ss. 19-31.
- ARICAN, Ömer Faruk, *İmparator Traianus ve Siyasi Hayatı*, (Yüksek Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- ASLAN, Murat, “Sulla'nın Küçük Asya Politikası”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, S. 94, 2000, ss. 32-42.
- ASLAN, Murat, *Mithridates Eupator VI Roma'nın Büyük Düşmanı*, İstanbul: Odin Yayıncılık, 2007.
- ATLAN, Sabahat, *Roma Tarihinin Ana Hatları: I. Kısım Cumhuriyet Devri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- AVCI, Casim, “Medain”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C.28, ss. 289-291.
- BAZ, Ferit, “Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia during the Imperial Period”, *Cedrus*, I (I), 2013, ss. 261-284.

- BAZ, Ferit, “İmparator Hadrianus’un Son Yıllarında Anadolu’daki Bazı Eyaletlerin Yönetimlerinde Dikkat Çekici Noktalar”, *MJH*, 4 (2), 2014, ss. 51-59.
- BENNET, Julian, *Trajan: Optimus Princeps*, London and New York: Routledge, 2005.
- BICKERMAN, Elias, “The Seleucid Period”, *The Cambridge History of Iran*, C. 3, p. 1, 4.b., ed. Ehsan Yarshater, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, ss. 3-20.
- BIRLEY, A. R., “Hadrian to Antonines”, *The Cambridge Ancient History*, ed. Peter Garnsey vd., C.11, b.2, 2008, ss. 132-194.
- BIRLEY, Anthony R., *Septimius Severus: The African Emperor*, London and New York: Routledge, 2002.
- BIVAR, A.D.H, “The Political History of Iran Under The Arsacids”, *The Cambridge History of Iran*, C.3, p.1, 4.b., ed. Ehsan Yarshater, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, ss. 21-99.
- BOHEC, YAN LEE, “Testudo”, *Brill’s New Pauly*, , ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2009, C.14 ss. 318-319.
- BOSCH, M.E.-ATLAN, S., *Helenizm Tarihinin Anahatları, II. Kısım: Helenizm Devletleri*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943.
- BOSCH, M.E.-ERZEN, A., *Helenizm Tarihinin Anahatları, I. Kısım: Büyük İskender İmparatorluğu*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, Rıza Coşkun Matbaası, İstanbul, 1942.
- BREDEW, V. Iris, “Pharnaces”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2007, C.10, ss. 935-936.
- BROSIUS, Maria, *The Persians: An Introduction*, Abingdon: Routledge, 2006.
- BRYCE, T. & Birkett-Rees, J., *Atlas of the Ancient Near East (From Prehistoric Times to the Roman Imperial Period)*, Routledge, London & New York, 2016.
- BURCHARD B.-TREIDLER H., “Artaxata”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2003. C.2, s.56.
- BUTLER, Samuel, *Atlas of Ancient and Classical Geography*, ed. Ernest Rhys, London & New York, 1908.
- CAMPBELL, Brian, “The Severan Dynasty”, *The Cambridge Ancient History*, ed. Alan K. Bowman, C.12, 2.b., 2008, ss. 1-27.
- CHRUBASIK, Boris, *Kings and Usurpers in the Seleucid Empire The Men who would be King*, Oxford: Oxford University Press, 2016.

- CLINTON, H. Fynes, *Fasti Romani (The Civil and Literary Chronology of Rome and Constantinople, from the Death of Augustus to the Death of Justin II)*, vol. II, Cambridge University Press, Cambridge & New York, 2010.
- CORSTEN, Thomas, *Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai*, IGSK, vol. 32, Bonn, 1987.
- CURTIS, Vesta Sarkhosh, “The Iranian Revival in the Parthian Period”, *The Idea of Iran*, C.2, ed. Vesta Sarkhosh Curtis & Sarah Stewart, London: I.B. Tauris, 2007, ss. 7-25.
- CURTIS, Vesta Sarkhosh, “The Frataraka Coins of Persis: Bridging the Gap Achaemenid and Sasanian Persia”, *The World of Achaemenid Persia*, London: I.B. Tauris, 2010, ss. 337-397.
- DABROWA, Edward, “Arsacid Dynastic Marriages”, *Electrum*, vol. 25, 2018, ss. 73-83.
- DABROWA, Edward, “The Arsacid Empire”, *The Oxford Handbook of Iranian History*, ed. Touraj Daryaee, Oxford: Oxford University Press, 2012, ss. 164-186.
- DABROWA, Edward, “The Parthian Aristocracy: Its Social Position and Political Activity”, *Parthica*, C.15, 2013, ss. 53-62.
- DARYAEE, Touraj, “The Construction of the Past in Late Antique Persia”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 55, H. 4, 2006, ss.493-503.
- DARYAEE, Touraj, *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire*, New York: I.B. Tauris, 2009.
- DARYAEE, Touraj (Ed.), *The Oxford Handbook of Iranian History*, Oxford University Press, New York, 2012.
- DEBEVOISE, Neilson Carel, *A Political History of Parthia*, Chicago: The University of Chicago Press, 1938.
- DELİL, Nefel, *Roma-Part Savaşları Işığında Doğu Siyaseti ve Toprak-Sınır Mücadeleleri*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- DEMİR, Muzaffer, “Marcus Antonius’un Parthia Savaşı’nın (MÖ 40-33) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, S. 24, 2019, ss. 149-168.
- DEMİR, Muzaffer, “Q. Labienus Parthicus’un MÖ 40/39 yılında Mylasa’yı Yıkması ve Kentin Yeniden İmar Süreci Üzerine Değerlendirmeler”, *Disiplinlerarası Akdeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2019, ss. 175-196.

- DEMİR, Muzaffer, “M.Ö. VI.- IV. Yüzyıllar Arasında Pers-Armenia İlişkileri ve Armenia Orontid Hanedanlığı”, *Yeni Türkiye*, S.60, 2014, ss.1-10.
- DEMİR, Muzaffer, “Carrhae Savaşı'nın (MÖ 53) Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bazı Yeni Değerlendirmeler”, *Cedrus*,VI, 2018, ss.233-248.
- DOĞANCI, Kamil, *Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosopografik bir İnceleme)*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- DOĞANCI, Kamil, “Geç Antikçağda Hacı Yolu Güzergahında Bir Merkez: Nikomedia”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2017, ss. 151-165.
- DOĞANCI, Kamil, “Antikçağ'da Karadeniz Bölgesi'ndeki Limanların Bölgenin Ticari ve Ekonomik Hayatına Katkıları”, *Anadolu'nun Eski Çağlarında İktisadi ve Zirai Hayat*, ed. L.G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen, İstanbul: Değişim Yayınları, 2018, ss. 673-705.
- DOĞANCI, Kamil, “Antik Çağ'da Pontos Sahil Kentlerini İç Bölgelere Bağlayan Kara Yolları”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.44, 2020, ss.129-156.
- DOLEŽAL, Stanislav, “Did Hadrian ever meet a Parthian King?”, *Acta Universitatis Carolinae: Philologica*, no.2, 2017, ss. 111-125.
- DRINKWATER, J. F., *The Alamanni and Rome 213-496 (Caracalla to Clovis)*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- DUCHESNE-GUILEMIN, J. “Zoroastrian Religion”, *Cambridge History of Iran*, ed. E. Yarshater, C.3, p.2, 5.b., New York: Cambridge University Press, ss. 866-908.
- EMİN, O. & İNAN, F., “İmparator Nero'nun Doğu Politikasında Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin Stratejik Önemi”, *History Studies*, C. 10, S. 4, 2018, ss. 59-79.
- ERRINGTON, R.M., *Hellenistik Dünya Tarihi (MÖ 323-30)*, çev. Gülşah Günata, Homer Kitabevi, İstanbul, 2017.
- FISHER, Greg, *Rome, Persia and Arabia Shaping the Middle East From Pompey to Muhammad*, London and New York: Routledge, 2020.
- FRENCH, D.H., *Roman Roads & Milestones of Asia Minor*, vol. 3, Milestones Fasc. 3.4. Pontus et Bithynia, British Institute at Ankara, Ankara, 2013.
- FRYE, Richard Nelson, “The Political History of Iran Under the Sasanians”, *The Cambridge History of Iran*, ed. Ehsan Yarshater, C.3, p.1, 4.b., Cambridge: Cambridge University Press, 2006, ss. 116-180.
- FRYE, Richard Nelson, *The History of Ancient Iran*, München: Beck, 1983.

- FRYE, Richard Nelson, "The Charisma of Kingship in Ancient Iran", *Iranica Antiqua*, C. 4, 1964, ss.36-54.
- GARTWAITE, G.R., *The Persians (Peoples of Asia)*, Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- GENÇ, Özlem, "II. Tigranes Döneminde Roma-Armenia İlişkileri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 45, 2016, ss. 247-256.
- GILMORE, John E., "Babylonia Under the Greek and the Parthians", *The English Historical Review*, vol.7, no. 25, 1892, ss. 1-10.
- GOLDSWORTHY, Adrian, *Augustus First Emperor of Rome*, London: Yale University Press, 2014.
- GRAINGER, John, *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99*, London and New York: Routledge, 2003.
- GRAYSON, A. Kirk, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*, RIMA 1, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London, 2002.
- GREBUER, Herbert A., *A Catalogue of Coins of the Roman Republic in the British Museum*, vol. I-III, London, 1910.
- GREGORATTI, Leonardo, "The Mardians: A Note", *Anabasis Studia Classica et Orientalia*, vol.5, 2014, ss. 76-85.
- GREGORATTI, Leonardo, "The kings of Parthia and Persia: Some Consideration on the 'Iranic' identity in the Parthian Empire", *Digital Archive of Brief notes Iran Review*, vol.1, no.1, 2015, ss. 13-15.
- GREGORATTI, Leonardo, "Corbulo versus Vologases: A Game of Chess For Armenia", *Electrum*, vol. 24, 2017, ss. 107-121.
- GREGORATTI, Leonardo, "The Arsacid Empire", *King of Seven Climes: A History of The Ancient Iranian World (3000 BCE – 651 CE)*, ed. Touraj Daryaee, California: Jordan Center For Persian Studies, 2017, ss. 125-153.
- GRIFFIN, Miriam T., "Nerva to Hadrian", *The Cambridge Ancient History*, ed. Alan K. Bowman vd., C.12, 2.b., 2008, ss. 84-131.
- GRIFFIN, Miriam T., "The Flavians", *The Cambridge Ancient History*, ed. Alan K. Bowman, C.11, 2.b., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, ss. 1-83.
- GRIFFIN, Miriam T., *Nero TheEnd of The Dynasty*, New York: Routledge, 2000.
- GROUSSET, Rene, *Ermenilerin Tarihi: Başlangıcından 1071'e*, çev. Sosi Dolanoğlu, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005.

- GRUEN, Erich S., “The Expansion of the Empire under Augustus”, *The Cambridge Ancient History*, ed. Alan K. Bowman, C.10, 2.b., 2008, ss. 147-198.
- HERMANN, H. & SACHS A. (ed), *Astronomical diaries and related texts from Babylonia*. Volume III: Diaries from 164 B.C. to 61 B.C. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1996.
- HERZFELT, Ernst, *Iran in the Ancient East*, New York: Cambridge University Press, 1941.
- HEWSEN, Robert H., *Armenia: A Historical Atlas*, The University of Chicago Press, Chicago, 2001.
- KARATAY, Osman, *İran ile Turan*, 3.b., İstanbul: Ötüken, 2019.
- KATOUZIAN, Homa, *The Persians: Ancient, Medieval and Modern Iran*, New Haven and New York: Yale University Press, 2009.
- KAYA, M.A., “Romalılar, Parthlar ve Armenia Krallığı (İ.Ö. 92-İ.S.4)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 19, S. 1, 2004, ss. 73-86.
- KAYA, M.A., “Anadolu’da Roma Eyaletleri: Sınırlar ve Roma Yönetimi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.26, S. 38, 2005, ss. 11-30.
- KAYA, M.A., *Anadolu’daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, İzmir, 2005.
- KAYA, M.A., *Roma’nın Afrika İmparatoru Septimius Severus*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- KEANEVEY, Arthur, “Roman Treaties with Parthia circa 95–circa 64 B.C”, *The American Journal of Philology*, vol. 102, no. 2, 1981, ss. 195-212.
- KEANEVEY, Arthur, *Lucullus: A Life*, London and New York: Routledge, 2003.
- KENT, R.G., *Old Persian. Grammar Texts Lexicon*, American Oriental Society, New Haven-Connecticut, 1950.
- KHURT, Amelie, *Eskiçağ’da Yakındoğu*, C. I-II, 4.b., çev. Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- KURT, Mehmet, “M.Ö. I. Yüzyıl Roma-Parth İlişkilerinin Kilikya Eyaleti’ndeki Yansımaları”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Mart-2011, ss. 1-14.
- KURT, Mehmet, “Marcus Licinius Crassus (M.Ö. 112-53)’un Suriye Valiliği ve Bölgesel Güçler”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.33, 2015, ss. 151-170.

- KURTULUŞ, Rıza, “Cürcan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C.8, ss. 131-132.
- LEACH, John, *Pompey the Great*, , London and Sydney: Routledge, 1986.
- LEVICK, Barbara, *Vespasian*, London and New York: Routledge, 1999.
- LUCKENBILL, D.D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, vol. II, The University of Chicago Press, Chicago, 1927.
- MACDONALD, G., *Coins of the Roman Republic in the British Museum - Coins of the Roman Republic in the British Museum*, By H. A. Grueber, F.S.A., Keeper of the Department of Coins and Medals, 3 vols., 1911.
- MAGIE, D., *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton, 1950.
- MANDERS, Erika, *Coining Images of Power: Patterns in the Representation of Roman Emperors on Imperial Coinage, A.D. 193-284*, Brill Academic Pub., Leiden & Boston, 2012.
- MAREK, C., *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia*, Tübingen 1993.
- MCLAUGHLIN, Raol, *Rome and The Distant East: Trade Routes to The Ancient Lands of Arabia, India and China*, London and New York: Continuum, 2010.
- MEHL, Andreas, “Demetrius”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2004, C.2, ss. 247-248.
- MEHL, Andreas, “Seleucus Nikator”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2008, C.13, ss. 217-221.
- MEIJER, Fik, *İmparatorlar Yataklarında Ölmez*, çev. Gürkan Ergin, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.
- MITCHELL, S., “The Greek City in the Roman World: The Case of Pontus and Bithynia”, *Proceedings of the VIIIth International Congress of Greek and Latin Epigraphy*, ed. by A. G. Kalogeropulu, Athens, 1984, ss. 120-133.
- MITCHELL, S. “Trajan and the cities of the Greek East”, *Trajan Und Seine Stadte Colloquim Cluj Napoca*, 2014, ss.225-232.
- MITCHELL, S., “Armenia Krallığı”, *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu*, ed. Oğuz Tekin, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, ss.134-145.
- MITRAFANOV, Andrew, “Pompey and Mithridates Eupator in the Work of Livy”, *Archaeology of Historical Period of Iran*, Tehran, 2017, ss. 223-232.

- MONERIE, Julien, “Invading Mesopotamia from Alexander the Great to Antiochus VII”, *Literary Change in Mesopotamia and Beyond and Routes and Travellers between East and West*, vol.2, ed. Rocio Da Riva vd. Münster: Zaphon, 2019, ss. 155-185.
- MORRELL, Kit, *Pompey, Cato, and the Governance of the Roman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2017.
- OLBRYCHT, Marek J., “First Iranian Military Units in the Army of Alexander the Great”, *Anabasis*, vol. 2, 2011, ss. 67-84.
- OLBRYCHT, Marek J., “Mithridates I of Parthia and His Conquest”, *Hortus Historiae Studies in Honour of Professor Jozef Wolski on the 100th Anniversary of His Birthday*, ed. Edward Dabrowa vd., Krakow, 2010, ss. 229-245.
- OLBRYCHT, Marek J., “Parthia and Nomads of Central Asia. Elements of Steppe Origin in the Social and Military Developments of Arsacid Iran”, *Orientalwissenschaftliche Hefte*, 12, 2003, ss. 69-109.
- OLBRYCHT, Marek J., “The Early Reign of Mithridates II The Great in Parthia”, *Anabasis*, C. 1, 2010, ss. 144-158.
- OLBRYCHT, Marek J., “The genealogy of Artabanos II (AD 8/9–39/40), King of Parthia”, *Miscellanea Anthropologica et Sociologica*, vol. 15/3, 2014, ss. 92-97.
- OLSHAUSEN, Eckart, “Dahae”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2004, C.4, s. 39.
- ORLANDI S.& CARDELLI M. L. & GREGORI G. L., “Forgeries and Fakes”, *The Oxford Handbook of The Roman Epigraphy*, Oxford: Oxford University Press, 2015, ss. 42-66.
- PARVANEH, Pourshariati, *Decline and Fall of The Sasanian Empire*, London: I.B. Tauris, 2008.
- PAYASLIAN, Simon, *The History of Armenia: From the Origins to the Present*, New York: Palgrave MacMillan, 2007.
- PLANTKE-LUNNING A., “Tigranocerta”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2009, C.14, s. 672.
- RAWLINSON, George, *The Sixth Great Oriental Monarchy; or the Geography, History & Antiquities of Parthia*, London: Longmans, Green and Co. 1873.
- RHODES, Peter J., “Strategos”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., 2008, C.13, ss. 870-873.

- RICCIARDI, R. Ann, *A Reconsideration of the Iconography of the Triumphal Reliefs of Shapur I*, Unpublished Master Thesis, University of Cincinnati Department of Classics, 2003, ss. 10.
- SARTRE, M., “Syria and Arabia”, *CAH*, C.11, 2.b., ed. Alan K. Bowman vd., Cambridge University Press, 2008, ss.635-663.
- SCHENIDER, Rolf M., “Friend and Foe”, *The Idea of Iran*, C. 2, ed. Vesta Sarkhosh Curtis & Sarah Stewart, London: I.B. Tauris, 2007, ss. 50-86.
- SCHOTTKY, M., “Arsaces”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2003, C.2, s. 31.
- SCHOTTKY, M., “Mithridates”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2006, C.9, ss. 83-85.
- SCHLUDE, Jason M., *Rome, Parthia, and the Politics of Peace: The Origins of War in the Ancient Middle East*, London and New York: Routledge, 2020
- SEAGER, Robin, *Pompey the Great*, Oxford: Blackwell Publishing, 2002.
- SESTIER, J.M., *Antikçağ’da Korsanlık*, çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- SHAYEGAN, M., Rahim, “On Demetrius II Nicator’s Arsacid Captivity and Second Rule”, *Bulletin of the Asia Institute*, vol. 17, 2003, ss. 83-103.
- SHELDON, Rose Mary, *Rome’s War in Parthia*, London: Vallentine Mitchell, 2010.
- SHEPHERD, William R., *The Macedonian Empire, 336-323 B.C. and Kingdoms of the Diadochi in 301 BC and 200 BC. Historical Atlas*, New York, 1911.
- SHERWIN-WHITE A.N & KHURT A., *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire*, Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 1993.
- SHERWIN-WHITE, A.N., “Lucullus, Pompey and the East”, *The Cambridge Ancient History*, C.2, b., ed. J.A. Cook vd., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, ss. 229-273.
- SHOTTER, David, *Augustus Caesar*, London & New York: Routledge, 1991.
- SHOTTER, David, *Nero*, London & New York: Routledge, 2005.
- SNELL, Daniel (Ed.), *A Companion to the Ancient Near East*, Oxford: Blackwell Publishing, 2005.
- SPEIDEL, M. A., “The Roman Army”, *The Oxford Handbook of The Roman Epigraphy*, ed. C. Bruun & J. Edmondson, Oxford: Oxford University Press, 2015, ss. 319-345.

- SPEK, Van Der, R. “Darius III, Alexander The Great And Babylonian Scholarship”, *Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten*, ed. Wouter Henkelman and Amelie Khurt, Leiden, 2003, ss. 289-346.
- STRAUCH, D., “Actium”, *Brill’s New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2002, C.1, ss. 124-126.
- STROOTMAN, Rolf, “Imperial Persianism: Seleukids, Arsakids, Fratarakā”, *Persianism in Antiquity*, ed. R. Strootman and M. J. Versluys, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2017.
- STROOTMAN, Rolf, “The Coming of the Parthians: Crisis and Resilience in Seleukid Iran in the reign of Seleukos II”, *The Seleukid Empire 281–222 BC: War Within the Family*, ed. K. Erickson, Swansea: Classical Press of Wales, 2018, ss. 1289-150.
- STROOTMAN, Rolf, “The Seleukid Empire between Orientalism and Hellenocentrism: Writing the history of Iran in the Third and Second Centuries BCE”, *The International Journal of Ancient Iranian Studies*, 2011-2012, ss. 17-35.
- TALBERT, J.A.R. (Ed.), *Atlas of Classical History*, Routledge, London & New York, 1985.
- TAŞDÖNER, Kevser, “Anadolu’da Roma’ya Bağımlı Bir Krallık: Kappadokia (İÖ 64-İS 17)”, *Tarih Okulu Dergisi*, sayı 27, 2016, ss. 25-42.
- TAŞDÖNER ÖZCAN, K., “Augustus Dönemi’nde Armenia: Roma-Parth Hâkimiyet Mücadelesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, S. 56, 2014, ss. 55-72.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Anadolu ve Trakya: Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu’nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.
- TEKİN, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- TEZCAN, Mehmet, “İran Armeniası (Pers Armenia)”, *Türk-Ermeni İlişkileri*, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- TEZCAN, Mehmet, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander, 2012.
- TOSUN, Serhat Pir, “Doğu Roma İmparatoru I. Iustinianus’un (MS 527-565) Bithynia’daki Faaliyetleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.80, 2018, ss. 599-608.
- TOZAN, Murat, “Cicero’nun Cilicia Valiliği”, *Cedrus*, C.4, 2016, ss. 105-126.

- TRITON, In Conjunction with 38th Annual New York International Convention, vol.13, p.1-2, Lancaster and London: CNG, 2010.
- TRITON, In Conjunction with 44th Annual New York International Convention, vol.19, Lancaster and London: CNG, 2016, s.102, nr. 280.
- TRITON, In Conjunction with 47th Annual New York International Convention, vol.22, Lancaster and London: CNG, 2019.
- UZUNOĞLU, Hüseyin, “Anadolu'da Roma Lejyonları”, *Eskiçağ Yazıları II*, haz. N. Eda Akyürek Şahin vd., İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012, ss. 93-127.
- WIESEHÖFER, Josef, “Orobazus”, *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2007, C. 10, ss. 235.
- WIESEHÖFER, Josef, “Parthians”, *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2007, C. 10, ss. 576-579.
- WIESEHÖFER, Josef, *Antik Pers Tarihi*, çev. Mehmet Ali İnci, Telos Yayıncılık, 2005.
- WIESEHÖFER, Josef, “Gaugamela”, *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2004, C.4 ss. 711.
- WIESEHÖFER, Josef, “Parni”, *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar, Leiden-Boston: Brill, 2007, C. 10, ss. 544.
- WIESEHÖFER, Josef, “Parthia”, *Brill's New Pauly*, ed. Christine F. Salazar vd., Leiden-Boston: Brill, 2007, C. 10, ss. 572.
- WROTH, W. & HILL G., *A Catalogue of the Greek Coins of the British Museum*, London: Gilbert and Rivington, 1903.
- YARLIGAŞ, Oğuz, “Carrhae Savaşı Öncesi ve Sonrasında Fırat Sınırında Şiddet ve Propaganda”, *Arkeoloji, Tarih ve Epigrafi'nin Arasında: Prof. Dr. Vedat Çelgin'in 68. Doğum Günü Onuruna Makaleler*, İstanbul, 2018, ss.187-199.
- YILDIRIM, Ercüment, “Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.29, 2013, ss. 261-272.

İnternet Kaynakları

- HUDSON, Myles, “Battle of Carrhae”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Carrhae> (03.01.2020).

- KIANI, Muhammad Yosuf, "GORGĀN iv. Archeology", *Encyclopædia Iranica*, XI/2, ss. 148-151, <http://www.iranicaonline.org/articles/gorgan-iv> (21.02.20).
- KRÖGER, Jens, "Ctesiphon", *Encyclopædia Iranica*, VI/4, ss. 446-448, <http://www.iranicaonline.org/articles/ctesiphon> (4.11.2019).
- SCHIPPMANN, K., "The Arsacid dynasty", *Encyclopædia Iranica*, II/5, ss. 525-536, <http://www.iranicaonline.org/articles/arsacids-ii> (21.01.2020).
- SCHMIT, R., "Armenia and Iran", *Encyclopædia Iranica*, Vol. II, Fasc. 4, ss. 417-418, <http://www.iranicaonline.org/articles/armenia-i> (4.11.2019).
- <https://www.livius.org/sources/content/behistun-persian-text/behistun-t-02/> (21.10.2019).
- <http://repository.edition-topoi.org/collection/BDIA/object/pl140A> (16.03.2020).

EKLER

EK-1: Kral Listeleri

İmparator Adı	Hükümdarlık Yılları
Deioces	MÖ 694-665
Phraortes	MÖ 665-632
Cyaxares	MÖ 625-585
Astyages	MÖ 585-550

Tablo 1: Med Hanedan Listesi⁶⁷⁸

⁶⁷⁸ Touraj Daryaee (Ed.), *The Oxford Handbook of Iranian History*, Oxford University Press, New York, 2012, s. 390.

İmparator Adı	Hükümdarlık Yılları
II. Kyros	MÖ 559-530
II. Kambyses	MÖ 530-522
Bardiya	MÖ 522
I. Darius	MÖ 522-486
I. Kserkses	MÖ 485-465
I. Artaxerxes	MÖ 465-424
II. Kserkses	MÖ 424
Sogdianus	MÖ 424-423
II. Darius	MÖ 423-404
II. Artaxerxes	MÖ 404-358
III. Artaxerxes	MÖ 358-338
VI. Artaxerxes	MÖ 338-336
III. Darius	MÖ 336-330

Tablo 2: Akhamenid Hanedan Listesi⁶⁷⁹

⁶⁷⁹ Touraj Daryaee (Ed.), *The Oxford Handbook of Iranian History*, s. 390.

İmparator Adı	Hükümdarlık Yılları
I. Arsaces	MÖ 247-211
II. Arsaces	MÖ 211-191
Phriapatius	MÖ 191-176
I. Phraates	MÖ 176-171
I. Mithridates	MÖ 171-138
II. Phraates	MÖ 138-127
I. Artabanus	MÖ 127-124
II. Mithridates	MÖ 123-88
I. Gotarzes	MÖ 95-90
I. Orodes	MÖ 90-80
Sinatrucus	MÖ 77-70
III. Phraates	MÖ 70-57
III. Mithridates	MÖ 57-54
II. Orodes	MÖ 57-38
IV. Phraates	MÖ 38-MS 2
V. Phraates	MS 2-4
III. Orodes	MS 6
I. Vonones	MS 8-12
II. Artabanus	MS 10-38
I. Tiridates	MS 35-36
I. Vardanes	MS 40-47
II. Gotarzes	MS 40-51
II. Vonones	MS 51
II. Vardanes	MS 54-58
I. Vologases	MS 51-78
II. Vologases	MS 77-80
I. Pacorus	MS 78-105
III. Artabanus	MS 80-90
I. Khosrow	MS 109-129
III. Vologases	MS 105-147
IV. Mithridates	MS 129-140
IV. Vologases	MS 147-191
V. Vologases	MS 191-208
VI. Vologases	MS 208-228
IV. Artabanus	MS 216-224

Tablo 3: Part İmparatorları Listesi⁶⁸⁰

⁶⁸⁰ Touraj Daryaee (Ed.), *The Oxford Handbook of Iranian History*, s. 391-2; Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 270; M.E. Bosch-S. Atlan, *Helenizm Tarihinin Anahatları, II. Kısım: Helenizm Devletleri*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943, s. 184.

İmparator Adı	Hükümdarlık Yılları
Augustus	MÖ 27–MS 14
Tiberius	MS 14–37
Caligula	MS 37-41
Claudius	MS 41-54
Nero	MS 54-68
Clodius Macer	MS 68
Galba	MS 68-69
Otho	MS 69
Vitellius	MS 69
Vespasianus	MS 69-79
Titus	MS 79-81
Domitianus	MS 81-96
Nerva	MS 96-98
Traianus	MS 98–117
Hadrianus	MS 117-138
Antoninus Pius	MS 138-161
Marcus Aurelius	MS 161–180
Lucius Verus	MS 161–169
Commodus	MS 180-193
Didius Iulianus	MS 193
Pertinax	MS 193
Pescennius Niger	MS 193-194
Clodius Albinus	MS 195-197
Septimius Severus	MS 193–211
Caracalla	MS 211–217
Geta	MS 211
Macrinus	MS 217–218
Elagabalus	MS 218–222
Severus Alexander	MS 222-235

Tablo 4: Roma İmparatorları Listesi⁶⁸¹

⁶⁸¹ Debevoise, *A Political History of Parthia*, s. 271.

İmparator Adı	Hükümdarlık Yılları
I. Seleukos	MÖ 305-281
I. Antiokhos Soter	MÖ 292-261
II. Antiokhos Theos	MÖ 261-246
II. Seleukos Kallinikus	MÖ 246-225
III. Seleukos Soter	MÖ 225-223
III. Antiokhos	MÖ 223-187
IV. Seleukos Philopater	MÖ 187-175
IV. Antiokhos Epiphanes	MÖ 175-164
V. Antiokhos Eupator	MÖ 164-162
I. Demetrius	MÖ 162-150
Alexander Balas	MÖ 150-146

Tablo 5: Selevkos İmparatorları Listesi (MÖ 305-MÖ 146)⁶⁸²

⁶⁸² Touraj Daryaee (Ed.), *The Oxford Handbook of Iranian History*, s. 391.

Kral Adı	Hükümdarlık Yılları
I. Artaxias	MÖ 190-159
I. Artavasdes	MÖ 159-123
I. Tigranes	MÖ 123-95
II. Tigranes	MÖ 95-55
II. Artavasdes	MÖ 55-33
II. Artaxias	MÖ 33-20
III. Tigranes	MÖ 20-10
IV. Tigranes ve Erato	MÖ 10-2

Tablo 6: Artaxias Hanedanı Kralı Listesi⁶⁸³

⁶⁸³ Payaslian, *The History of Armenia*, s.3-50.

Kral Adı	Hükümdarlık Yılları
Ariobarzanes	MÖ 2 – MS 4
III. Artavasdes	MS 4- 6
V. Tigranes	MS 6-12
I. Vonones	MS 12-18
III. Artaxias	MS 18-35
I. Arsaces	MS 35
I. Orodes	MS 37-42
I. Mithridates	MS 35-51
Rhadamistus	MS 51-53/54

Tablo 7: Roma ya da Partlar tarafından atanan Armenia Kralları⁶⁸⁴

⁶⁸⁴ Payaslian, *The History of Armenia*, s.3-50.

Kral Adı	Hükümdarlık Yılları
I.Tiridates	MS 52-58 / 62-88
VI. Tigranes	MS 59-62
Sanatruces	MS 88 – 110
Axidares	MS 110-113
Parthamasiris	MS 113 - 114
I.Vologases	MS 117-146
Sohaemus	MS 146 – 161 / 164/186
Pacorus	MS 161-164
II. Vologases	MS 186 – MS 198
I.Khosrow	MS 198-217
II.Tiridates	MS 217-252

Tablo 8: Arshakuni (Arsacid) Hanedanına mensup Armenia Kralları⁶⁸⁵

⁶⁸⁵ Payaslian, *The History of Armenia*, s.3-50.

Kral Adı	Hükümdarlık yılları
III. Mithridates (Kios Kralı)	MÖ 337/6 – 302/1
I. Mithridates Ktistes	MÖ 302/1 – 266/5
Ariobarzanes	MÖ 266/5 – 250
II. Mithridates	MÖ 250 – 220
III. Mithridates	MÖ 220 – 187
I. Pharnaces	MÖ 187-160/159
IV. Mithridates Philopator	MÖ 160/159 – 150
V. Mithridates Euergetes	MÖ 150 – 120
VI. Mithridates Eupator	MÖ 120 – 63
II. Pharnacse	MÖ 63 – 47
Daieros	MÖ 39-37

Tablo 9: Pontus Kral Listesi⁶⁸⁶

⁶⁸⁶ Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s.541.

Kral Adı	Hükümdarlık Yılları
Zipoites	MÖ 315-280
I. Nikomedes	MÖ 280-242
Ziaelas	MÖ 250 – 227
I. Prusias	MÖ 230 -182
II. Prusias	MÖ 182-149
II. Nikomedes Epiphanes	MÖ 149-127
III. Nikomedes Euergetes	MÖ 127-94
IV. Nikomedes Philopator	MÖ 94-74

Tablo 10: Bithynia Kral Listesi⁶⁸⁷

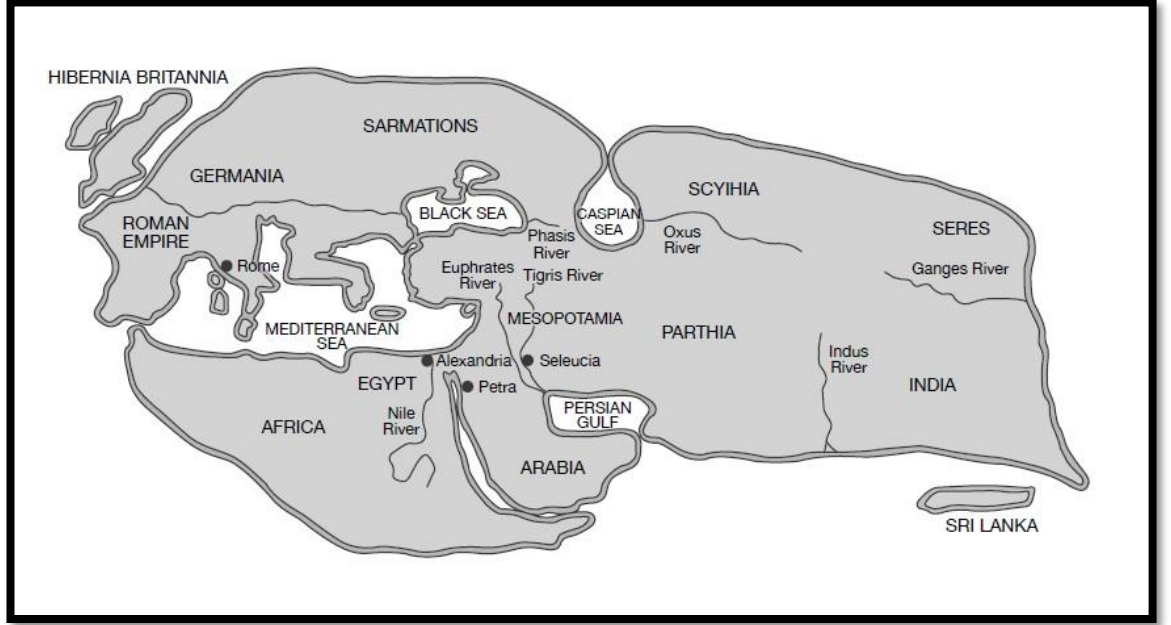
⁶⁸⁷ Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s.541.

Kral Adı	Hükümdarlık Yılları
III. Ariarathes	MÖ 255/251 – 220
IV. Ariarathes Eusebes	MÖ 220 – 163
V. Ariarathes Philopator	MÖ 163-130
VI. Ariarathes Epiphanes Philopator	MÖ 130 – 116
VII. Ariarathes Philometor	MÖ 116-101/100
VIII. Ariarathes	MÖ 101/100 – 97
IX. Ariarathes	MÖ 97-96
I. Ariobarzanes Philoromaïos	MÖ 95-90
IX. Ariarathes	MÖ 89-86
I. Ariobarzanes Philoromaïos	MÖ 85-63
II. Ariobarzanes Philopator	MÖ 62-54
III. Ariobarzanes Eusebes Philoromaïos	MÖ 54 - 42
X. Ariarathes Eusebes Philadelphos	MÖ 42-36
Arkhelaos	MÖ 36- MS 17

Tablo 11: Kappadokia Kral Listesi⁶⁸⁸

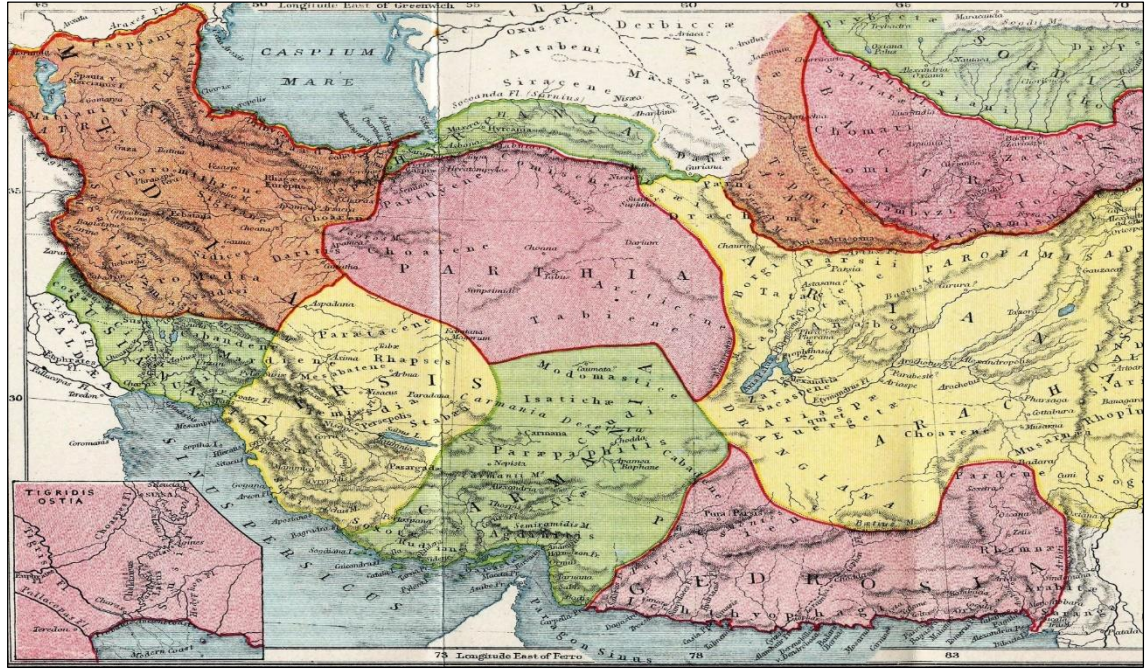
⁶⁸⁸ Arslan, *Mithridates VI Eupator...*, s.541.

EK-2: Haritalar

Harita 1: Strabon'un Tanımına Göre Dünya Haritası⁶⁸⁹

⁶⁸⁹ Raol McLaughlin, *Rome and the Distant East: Trade Routes to The Ancient Lands of Arabia, India and China*, London and New York: Continuum, 2010.

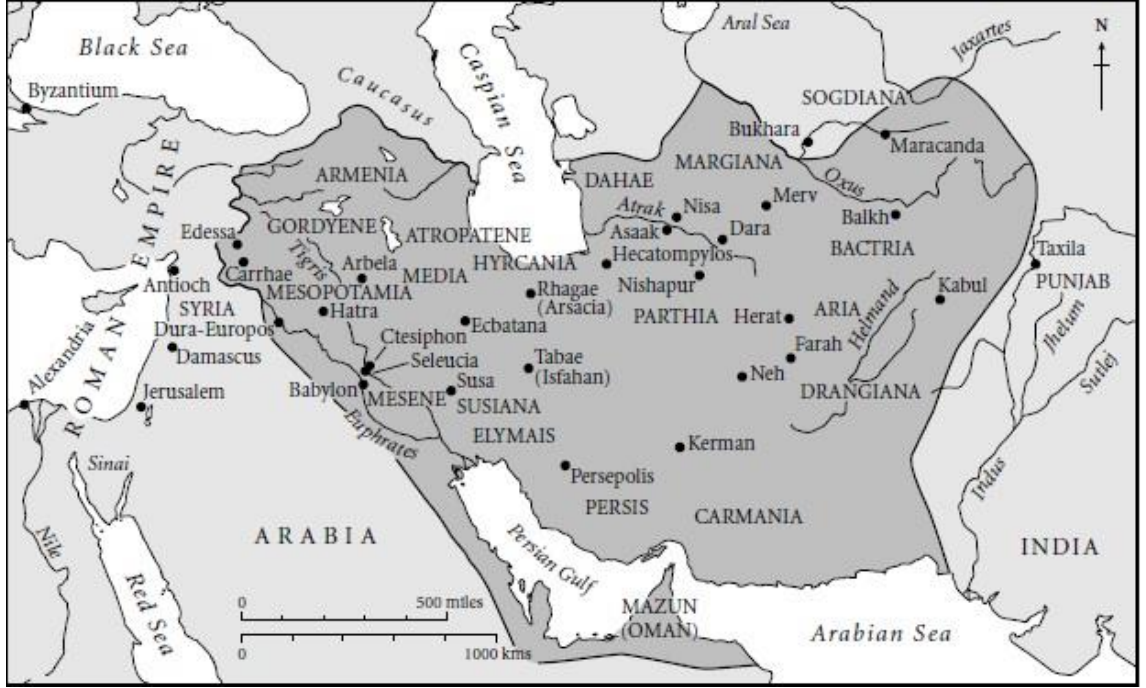
Harita 2: Parthia'nın Coğrafi Konumu ve Komşu Bölgeler⁶⁹⁰

⁶⁹⁰ Samuel Butler, *Atlas of Ancient and Classical Geography*, ed. Ernest Rhys, London & New York, 1908, Map 15: Oriens.

Harita 3: MS 1. Yüzyılda Part İmparatorluğu'nun Sınırları⁶⁹¹

⁶⁹¹ Myles Hudson, "Battle of Carrhae", *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Carrhae> (03.01.2020).

Harita 4: Part İmparatorluğu'nun En Geniş Sınırları⁶⁹²

Harita 5: Part-Roma Savaşı Öncesinde Armenia ve Komşuları⁶⁹³

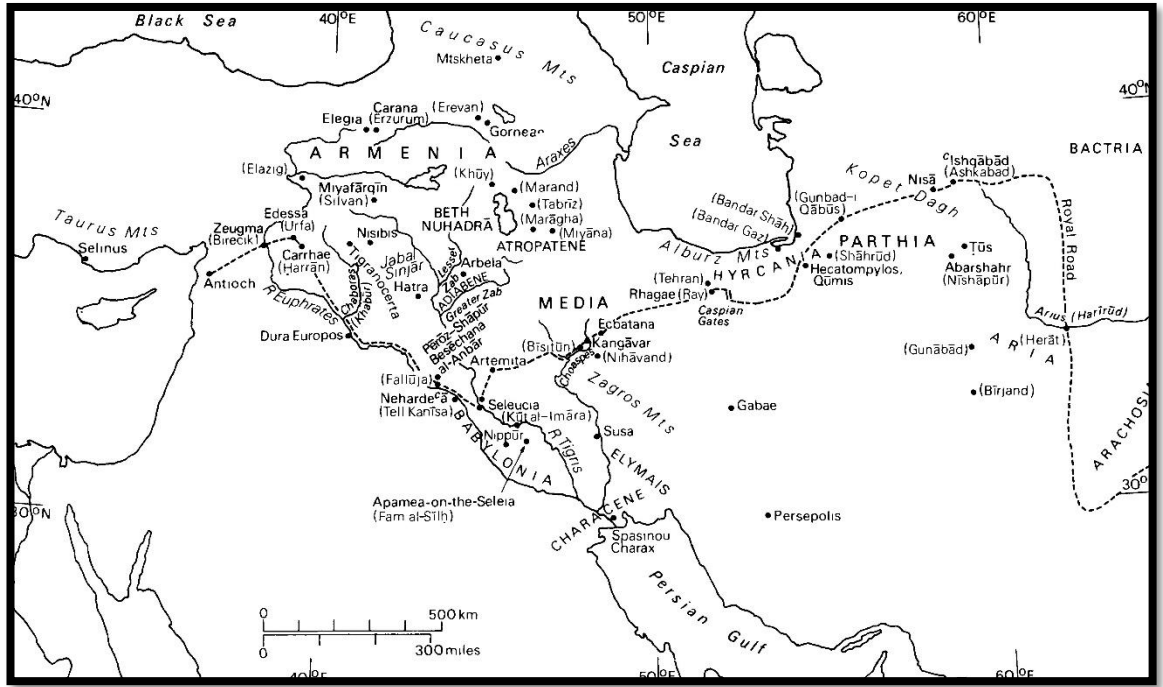
⁶⁹² Katouzian, *The Persians*, s.43.

⁶⁹³ Talbert (Ed.), *Atlas of Classical History*, s. 161-162.

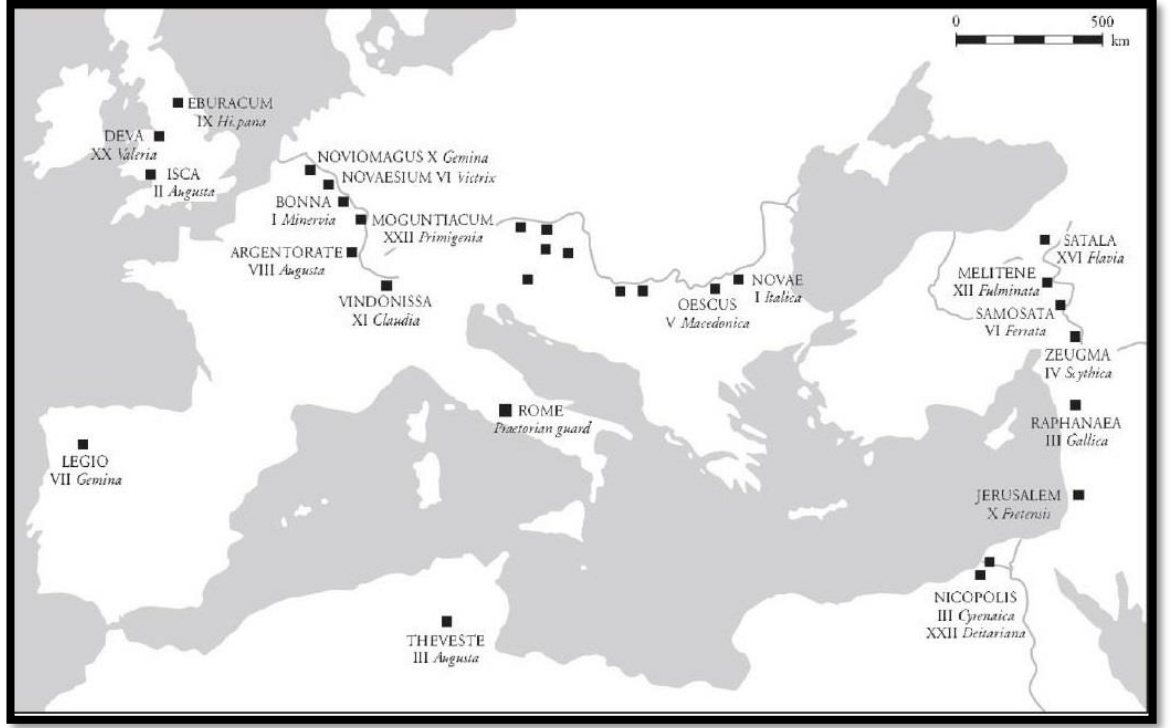
Harita 6: II. Tigranes Döneminde Armenia Krallığı (MÖ 95-66)⁶⁹⁴

⁶⁹⁴ Robert H. Hewsen, *Armenia: A Historical Atlas*, The University of Chicago Press, Chicago, 2001, s. 34.

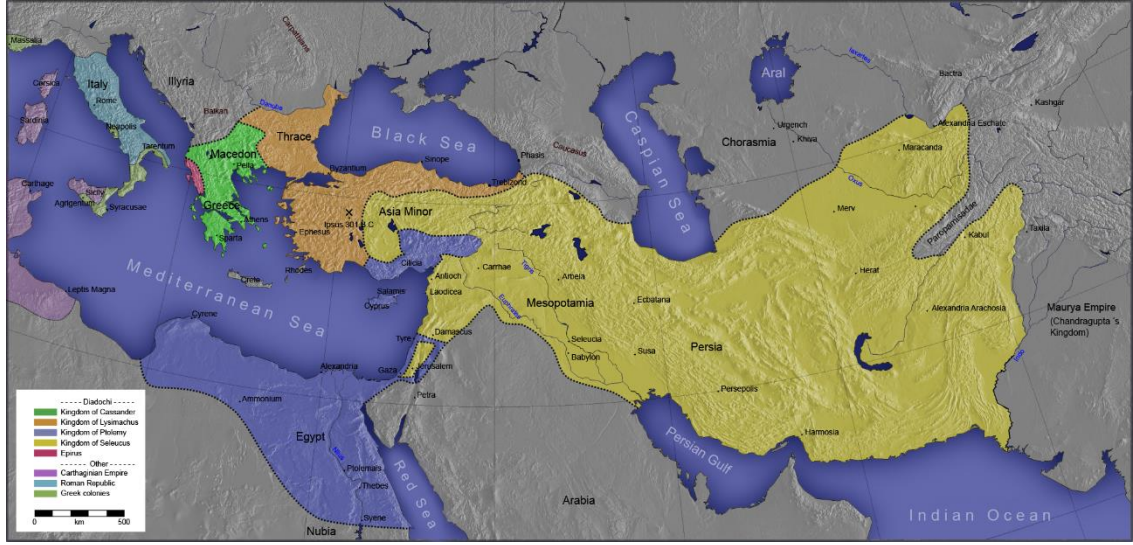
Harita 7: Part İmparatorluğu ve Ön Asya'nın Siyasi Durumu⁶⁹⁵

⁶⁹⁵ Bivar, "The Political History...", s.25.

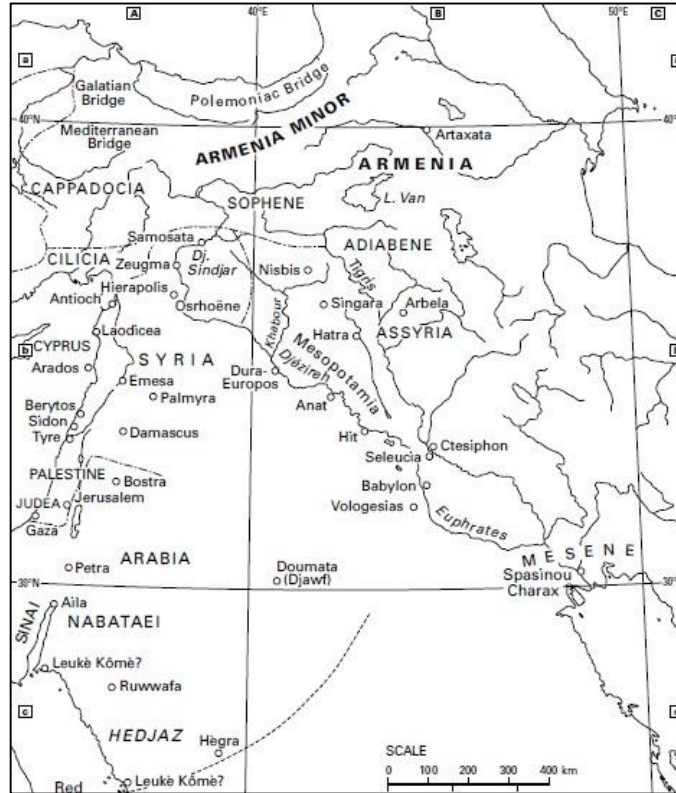

Harita 8: Roma İmparatorluğu'nda Lejyonların Bulunduğu Şehirler.⁶⁹⁶

⁶⁹⁶ John Grainger, *Nerva and the Roman Succession Crisis of AD 96-99*, London and New York: Routledge, 2003, s.xix (introduction).

Harita 9: Selevkos İmparatorluğu'nun En Geniş Sınırları⁶⁹⁷

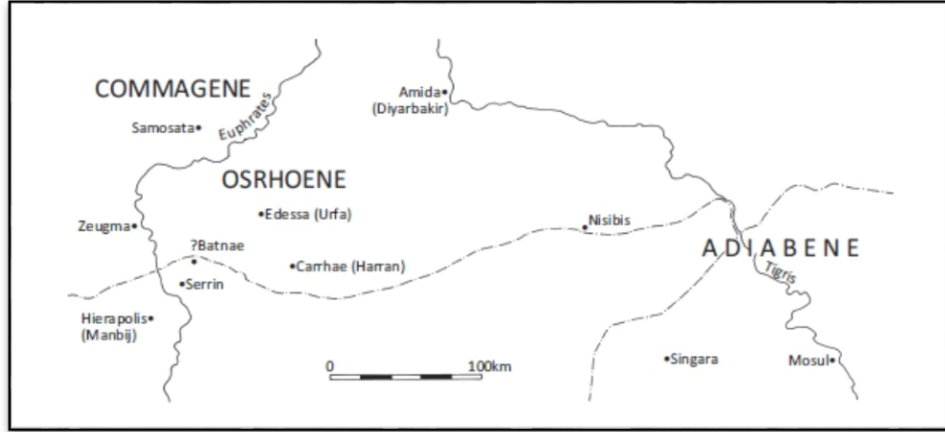
Harita 10: MS II. Yüzyılda Roma Hakimiyetinin Doğu'da Ulaştığı Yerler.⁶⁹⁸

⁶⁹⁷ R. William Shepherd, *The Macedonian Empire, 336-323 B.C. and Kingdoms of the Diadochi in 301 BC and 200 BC. Historical Atlas*, New York, 1911.

⁶⁹⁸ Sartre, "Syria and Arabia", s.636.

Harita 11: MS I. Yüzyılın Sonunda Orta Doğu⁶⁹⁹

Harita 12: Carrhae ve Çevresi⁷⁰⁰

⁶⁹⁹ Fisher, *Roma, Persia and Arabia*..., s.25.

⁷⁰⁰ Fisher, *Roma, Persia and Arabia*..., s.31.

Harita 13: Part İmparatorluğu Döneminde Orta Doğu'daki Ticaret Rotaları.⁷⁰¹

⁷⁰¹ Fisher, *Roma, Persia and Arabia*..., s.44.

EK-3: Sikkeler

Sikke 1: Selevkos Hanedanı'nın kurucusu Seleucus Nikator'un Seleucia'da darp ettirdiği *tetradrahmi*.⁷⁰²

Sikke 2: Selevkos İmparatoru II. Seleukos Kallinikos'un darp ettirdiği altın sikke.⁷⁰³

⁷⁰² Triton: In Conjunction with 44th Annual New York International Convention, vol.19, Lancaster and London: CNG, 2016, s.102, nr. 280; Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΣΕΛΕΥΚΟΥ.

⁷⁰³ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΣΕΛΕΥΚΟΥ (Triton XIX, s. 103; nr. 284).

Sikke 3: Selevkos İmparatoru II. Demetrius Nikator'un Mallos'da darp ettirdiği *tetradrahmi*.⁷⁰⁴

Sikke 4: Baktria Grek Kralı II. Diodotus'un isyan sonrası darp ettirdiği sikke.⁷⁰⁵

Sikke 5: Part Kralı I. Arsaces'in Nisa'da darp ettirdiği düşünölen *hemidrahmi*.⁷⁰⁶

⁷⁰⁴ Triton XIX, s.107, nr.292.

⁷⁰⁵ Triton: Triton: In Conjunction with 38th Annual New York International Convention, vol.13, p.1-2, Lancaster and London: CNG, 2010, s.98, nr. 249: Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΟΔΟΤΟΥ.

⁷⁰⁶ Arka yüz: ΑΡΣΑΚΟΥ [Α]ΥΤΟ ΚΡΑΤΟΡΟΣ (Triton XIII, s. 163; nr. 501).

Sikke 6: Part İmparatoru I. Phriapatios'un Hekatompylos'da darp ettirdiği *drahmi*.⁷⁰⁷

Sikke 7: Part İmparatoru I. Mithridates'in Seleucia'da darp ettirdiği *drahmi*.⁷⁰⁸

Sikke 8: Part İmparatoru III. Artabanus'un Seleucia'da darp ettirdiği *tetradrahmi*.⁷⁰⁹

⁷⁰⁷ Arka yüz: ΑΡΣΑΚΟΥ (Triton XIII, s.165; nr. 510-511).

⁷⁰⁸ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕ[ΩΣ] ΜΕΓΑΛΟ[Υ] (Triton XIII, s. 169; nr. 534).

⁷⁰⁹ CNG Auction: An Internet & Mail Bid Sale, vol.105, Lancaster and New York: CNG, 2017, s. 128, nr.480.

Sikke 9: Part İmparatoru II. Phraates'in Tambrax'da darp ettirdiği *drahmi*.⁷¹⁰

Sikke 10: Part İmparatoru II. Phraates'in Seleucia'da darp ettirdiği *tetradrahmi*.⁷¹¹

⁷¹⁰ Ön yüz: TAM, arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ. ΘΕΟΠΑΤΟΡΟ[Σ] (Triton XIII, s.170, nr. 540).

⁷¹¹ Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΝ ΑΡΣΑΚΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ (Triton XIII, s. 171, nr. 543).

Sikke 11: Part İmparatoru II. Mithridates'in sikkesi.⁷¹²

Sikke 12: Part İmparatoru II. Oroses'in Seleucia'da darp ettirdiği *tetradrahmi*.⁷¹³

Sikke 13: Q. LABIENVS PARTHICVS IMP. (MÖ 40).⁷¹⁴

⁷¹² Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡ ΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ (Triton XIII, s. 176, nr. 566); Arka yüz: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡ ΣΑΚΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ (Triton XIII, s. 176, nr. 567).

⁷¹³ Arka yüz: ΑΣΙΛΕΩ[Σ] ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΡΣΑΚ[ΟΥ] ΕΥΕΡΓΕΤΟ[Υ] ΔΙΚΑΙΟΥ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ [Φ]ΙΛΕΛΛΗΝΟ[Σ] (Triton XIII, s. 190, nr. 636).

⁷¹⁴ RRC 524; BMCRR II, s. 500, nr. 131.

Sikke 14: Part İmparatoru V. Phraates (Phraataces) ve annesi İmparatoriçe Theo Musa'ya ait Ektabana'da darp edilen *drahmi*.⁷¹⁵

Sikke 15: İmparator Augustus'un Antiocheia'da darp ettirdiği sikke.⁷¹⁶

Sikke 16: İmparator Augustus ve Gaius Iulius Caesar'ın bulunduğu altın sikke.⁷¹⁷

⁷¹⁵ CNG 105, nr. 511.

⁷¹⁶ Ön yüz: ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΣΕ-ΒΑΣΤΟΥ; Arka yüz: ΕΤΟΥΣ ΘΚ ΝΙΚΗΣ (Triton XIX, nr. 366).

⁷¹⁷ Ön yüz: CAESAR AVGVSTVS DIVI F PATER PATRIAE, Arka yüz: AVGVSTI F COS DESIG PRINC IVVENT C L CAESARES (RIC I, Augustus, nr. 206).

Sikke 17: İmparator Tiberius'un Augustus anısına yaptırdığı sikke.⁷¹⁸

Sikke 18: İmparator Tiberius'un Lugdunum(=Lyon)'da darp ettirdiği *aureus*.⁷¹⁹

Sikke 19: İmparator Nero'nun Roma'da darp ettirdiği *denarius*.⁷²⁰

⁷¹⁸ Ön yüz: DIVVS AVGVSTVS PATER, Arka yüz: PROVIDENT (RIC I. Tiberius, nr. 81).

⁷¹⁹ Ön yüz: TI. CAESAR DIVI AVGVSTVS, Arka yüz: PONTIF MAXIM (Triton XIX, nr. 486).

⁷²⁰ Ön yüz: NERO CAESAR AVGVSTVS, Arka yüz: SALVS (Triton XIX, nr. 497).

Sikke 20: İmparator Nero'nun Antiocheia'da darp ettirdiği *tetradrachmi*.⁷²¹

Sikke 21: İmparator Traianus'un Roma'da darp ettirdiği *Dupondius*.⁷²²

Sikke 22: İmparator Traianus'un Roma'da darp ettirdiği *aureus*.⁷²³

⁷²¹ Triton: Triton: In Conjunction with 47th Annual New York International Convention, vol.22, Lancaster and London: CNG, 2019, nr. 564: Ön yüz: ΝΕΡΩΝΟΣ ΚΑΙΣΑΡΟ[Σ] ΣΕΒΑΣΤΟΥ.

⁷²² Ön yüz: IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM P.M., Arka yüz: TR POT COS IIII P P.(Triton XIX, nr. 1062).

⁷²³ Ön yüz: IMP CAES NER TRAIANO OPTIMO AVG GER DAC, Arka yüz: P M TR P COS VI P P SPQR (Triton XXII, nr. 1068).

Sikke 23: İmparator Traianus'un Parthia'yı ele geçirdikten sonra Roma'da darp ettirdiği aureus.⁷²⁴

Sikke 24: İmparator Hadrianus'un *Concordia* lejandlı aureus'u.⁷²⁵

Sikke 25: İmparator Hadrianus'un Roma'da darp ettiği sikke.⁷²⁶

⁷²⁴ Ön yüz: IMP CAES NER TRAIAN OPTIM AVG GER DAC PARTHICO, Arka yüz: P M TR P COS VI PP SPQR PARTHIA CAPTA (Triton XIX, nr. 592).

⁷²⁵ Ön yüz: IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG, Arka yüz: PM TR P COS II CONCORD (Triton XIX, nr. 534).

⁷²⁶ Ön yüz: HADRIANVS AVGVSTVS PP, Arka yüz: IOVI OPTIMO MAXIMO SPQR (Triton XIX, nr. 541).

Sikke 26: İmparator Marcus Aurelius'un Roma'da darp ettirdiği aureus.⁷²⁷

Sikke 27: İmparator Marcus Aurelius'un Parthia'yı ele geçirdikten sonra Roma'da darp ettirdiği aureus.⁷²⁸

Sikke 28: İmparator Lucius Verus'un Armenia'yı ele geçirdikten sonra Roma'da darp ettirdiği aureus.⁷²⁹

⁷²⁷ Ön yüz: IMP M ANTONINVS AVG, Arka yüz: SALVTI AVGVSTOR TR P XVII COS III (Triton XIX, nr. 567).

⁷²⁸ Ön yüz: M ANTONINVS AVG A RM PARTH MAX, Arka yüz: TR P XXII IMP V COS III (Triton XXII, nr. 1108).

⁷²⁹ Ön yüz: L VERVS AVG ARMENIACVS, Arka yüz: TR P III IMP II COS II, ARMEN (Triton XIX, nr. 582).

Sikke 29: İmparator Septimius Severus ve Caracalla'nın bulunduğu *aureus*.⁷³⁰

Sikke 30: Sâsânî İmparatoru I. Artaxerxes'in Istakhr'da darp ettirdiği *drahmi*.⁷³¹

Sikke 31: Sâsânî İmparatoru I. Şapur'un Istakhr'da darp ettirdiği *hemidrahmi*.⁷³²

⁷³⁰ Ön yüz: IMP. P. INVICTI P. II AVGG, Arka yüz: VICTORIA PARTHICA MAXIMA (Triton XIX, nr. 594).

⁷³¹ CNG 105, nr.519.

⁷³² CNG 105, nr.520.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı	Serhat Pir TOSUN
Tez Adı	Antik Çağ'da Doğu Batı Mücadelesi Kapsamında Roma-Part İlişkileri
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Çoğaltma (fotokopi çekim) İzin kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikir mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 15.06.2020

İmza:

